

YAKIN MİMARLIK DERGİSİ

JOURNAL OF NEAR ARCHITECTURE

Nisan 2018 - April 2018
Cilt 1 Sayı 2 - Volume 1 Issue 2
ISSN: 2547-8729 (ONLINE)

Editör - Editor

Assoc. Prof.Dr. Zihni Turkan

Yardımcı Editör - Assistant Editor

Assist. Prof. Dr. Buket Asilsoy

Editörler Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Prof. Dr. Aykut Karaman, Mimar Sinan Fine Arts University, Turkey
Prof. Dr. Derya Oktay, Ondokuz Mayıs University, Turkey
Prof. Dr. Erdal Aksugür, Bahçeşehir University, Turkey
Prof. Dr. Fatih Rıfki, Montana State University, U.S.A
Prof. Dr. Harun Batırbaygil, Çankaya University, Turkey
Prof. Harun Özer, Near East University, Cyprus
Prof. Dr. İlkey Maşat Özdemir, Karadeniz Technical University, Turkey
Prof. Dr. Mehmet Tunçel, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Mesut Birol Özdeniz, European University of Lefke, Cyprus
Prof. Dr. Nezhir Ayıran, Cyprus International University, Cyprus
Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian, Yıldız Technical University, Turkey
Prof. Dr. Sonay Çevik, Karadeniz Technical University, Turkey
Prof. Dr. Şengül Öymen Gür, Beykent University, Turkey
Prof. Dr. Türköz Kolozali, University of Kyrenia, Cyprus
Assoc. Prof. Dr. Hakan Sağlam, Ondokuz Mayıs University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Müjde Altın, Dokuz Eylül University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Sevinç Kurt, Cyprus International University, Cyprus
Assoc. Prof. Dr. Özge Özden Fuller Near East University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Rabia Köse Doğan, Selçuk University, Turkey

İletişim (Contact)

Assoc. Prof. Dr. Zihni Turkan
Yakın Mimarlık Dergisi Editörü
Y.D.Ü. Mimarlık Fakültesi,
Lefkoşa/Kıbrıs

Editor of Near Architecture
N.E.U. Faculty of Architecture,
Nicosia/Cyprus
e-mail: zihni.turkan@neu.edu.tr - zturkan@analiz.net
tel: +90 392 2236464 (281-332)

ÖNEMLİ: Dergide yayınlanan görüşler ve sorumluluk, yazarlara aittir. Yayınlanan makalelerde yer alan tüm içerik, kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

IMPORTANT: All written in articles are under responsibilities of the authors. The published contents in the articles cannot be used without cited.

EDİTÖR'ÜN MESAJI

Dergimizin ikinci sayısını yine nitelikli bilimsel makalelerle yayınlamanın heyecanını ve mutluluğunu yaşamaktayız.

İlk sayımızın yayını ile gerek üniversitemiz içerisinde gerekse diğer akademik çevrelerden aldığımız çok olumlu tepkiler ve takdirler, bize bir sonraki sayıyı bir an önce yayına hazırlama şevki ve azmi vermiştir.

Avrupa Birliği'nin, mimarlık anabilimdalını, mesleklerin serbest dolaşımı çalışmaları kapsamında, insan sağlığı ile ilgili yedi meslekten bir tanesi olarak kabul etmesi, mimarlığın insanlık için önemini vurgulamaktadır.

Mesleğin ulusal ve uluslararası alanlarda sürekli gelişimi için alan çalışmaları ve uygulama laboratuvarları ayrıca bilimsel literatürde gerçekleşen yansımaları son derece önemlidir.

Dergimizin akademisyenlere ve meslektaşlara, mimarlık alanındaki araştırma ve çalışmalarını paylaşmada bir iletişim görevi üstlenmesi ise mesleki ve akademik katkı aracı olarak bize ayrıca mutluluk vermektedir.

Değerli araştırma ve çalışmaları ile dergimizin bu sayısında yer alan, dergimizin sürdürülebilirliği için bizimle aynı heyecanı yaşayarak katkı sağlayan herkese teşekkür eder, bir sonraki sayımızda birlikte olmayı dileriz.

Doç. Dr. Zihni TURKAN
Editör

EDITOR'S MESSAGE

We are happy and excited of publishing the second issue of our journal again with qualified scientific articles.

The very positive reactions and appreciation we have received from our university and other academic circles with the publication of our first census gave us a sincere and enthusiastic preparation for publishing the next issue as soon as possible.

The European Union's recognition of architecture, as one of seven professions related to human health within the framework of free movement of professions, emphasizes the importance of architecture for humanity.

Field studies and practice laboratories for the continuous development of the profession in the national and international arena, as well as the reflections in the scientific literature, are of utmost importance.

It is also a pleasure for us as a means of professional and academic contribution that our journal undertakes the task of communicating academics and colleagues to share their research and studies in the field of architecture.

We would like to thank everyone who contributed to this publication by participating in this issue with valuable researches and studies and contributing to the sustainability of our journal with the same excitement as ours.

Assoc. Prof. Dr. Zihni TURKAN
Editor

İÇİNDEKİLER

Nisan 2018, Cilt 1 Sayı 2

Kıbrıs'ta Bir Endüstriyel Miras Örneği "Lefke CMC Madeni İşçi Yerleşkesi" Ayşe GERTİK.....	1
Osmanlı Sultan Camilerinde 'Avlu' Büşra Nur Güleç DEMİREL, Nuran Kara PİLEHVARİAN	11
Değerlerin Değişiminin Bankalar Caddesi'ndeki Binalara Yapısal, İşlevsel ve Üslupsal Yansıması Gamze Kaymak HEINZ, Dilek YAŞAR	34
Kıbrıs'ın Geçmişindeki Taş Duvar Örgüleri ve KKTC'de Eski Eser Nitelikli Yapıların Tamirat Hataları Hasan ERHAN	51
Endüstri Mirasının Dönüşümü: Almanya'dan Dört Farklı Örnek Pınar Öktem ERKARTAL	66
Kıbrıs Türk Toplumunda Sosyal Uyum ve Komşuluk İlişkileri Selin LALECİ, Buket ASİLSOY, Sinem YILDIRIM, Özge ÖZDEN	76
Libya'daki Cami Mimarisini Etkileyen Unsurlar Soaad ALATRASH, Huriye GÜRDALLI.....	87
Kırsal Alanlar ve Yasalar Turgay SALİHOĞLU.....	101

TABLE OF CONTENTS

April 2018, Volume 1 Issue 2

An Industrial Heritage Example in Cyprus “Lefke CMC Workers Site” Ayşe GERTİK.....	1
‘Courtyard’ in the Ottoman Sultan Mosques Büşra Nur Güleç DEMİREL, Nuran Kara PİLEHVARIAN	11
Structural, Functional and Stylistic Reflections of Value Changes on the Architecture of Bankalar Avenue Gamze Kaymak HEINZ, Dilek YAŞAR	34
Stone Wall Bonding of Cyprus in the Past and Repair Defects of the Buildings Qualified as Historical in Northern Cyprus Hasan ERHAN	51
Transformation of Industrial Heritage: Four Different Cases from Germany Pınar Öktem ERKARTAL	66
Social Cohesion and Neighbourly Interactions Within a Turkish Cypriot Community Selin LALECİ, Buket ASİLSOY, Sinem YILDIRIM, Özge ÖZDEN	76
Mosque Architecture in the Islamic Civilization in Libya Soaad ALATRASH, Huriye GÜRDALLI.....	87
Rural Areas and the Law Turgay SALİHOĞLU.....	101

Kıbrıs'ta Bir Endüstriyel Miras Örneği “Lefke CMC Madeni İşçi Yerleşkesi”

Öğrt. Görv. Ayşe GERTİK
Yakın Doğu Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi
ayse.gertik@neu.edu.tr

Özet

Kıbrıs'ın İngiliz Dönemi'nde (1878-1960), adada bir Amerikan işletmesi olarak kurulan “Kıbrıs Maden Şirketi” (Cyprus Mines Corporation - CMC), 1912 yılında Lefke bölgesinde maden arama çalışmalarına başlamış ve 1913 yılından itibaren de bölgedeki maden ocaklarından elde edilen bakır madeni, ada dışına ihraç edilmiştir. Maden aramada kullanılan sondaj makineleri ile maden işletme uzmanları Amerika'dan getirilmiş; iş gücü ise bölgenin Türk ve Rum nüfusundan sağlanmıştır. 1916 yılında Kıbrıs Maden Şirketi'nin resmiyet kazanıp kurumlaşması ile de madende çalışanlara sağlıklı ortamda yaşam koşulları sağlamak üzere yeni yapılar inşa edilmiştir.

Bu çalışmada, 1912 yılından başlayan ve 1974 yılına kadar süren altmış yıllık bir dönemde yaşanan endüstriyel gelişimle birlikte ortaya çıkmış yerleşkeye ait maden işletme yapıları, sosyal yapılar ve çalışanlar için ikamet amaçlı yapılar konu edilerek irdelenmiştir.

Günümüzdeki Gemikonağı sahil beldesinin oluşumu ve gelişimini sağlamış olan CMC Şirketi, geride bırakmış olduğu atıklar nedeni ile de adada çokça çevre sorunlarının yaşanmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: CMC, Maden, Lojman, Çevre

An Industrial Heritage Example in Cyprus “Lefke CMC Workers Site”

Abstract The Cyprus Mines Corporation (CMC), which was established as an American business organization in Cyprus during the British Sovereignty in Cyprus (1878-1960), began to search for mines in the Lefke region in 1912 and since 1913, the copper mine, which have been extracted from mines in the region, has been exported out of the island. Boring machines that used in mining and the mining experts were brought from the US; the work force is provided by the Turkish and Greek population of the region. In 1916, the Cyprus Mine Company was officially established and new buildings were built for workers to provide them healthy living conditions. In this study, the industrial structures which belong to the site, social structure and workers residence structures that emerged with industrial development, which started in 1912 and continued sixty year period and lasted in 1974, were examined. The CMC Company, which has provided the formation and development of the coastal area of today's Gemikonagi region, has caused many environmental problems in the island, with the waste left behind.

Keywords: CMC, Mine, Lodging, Environment

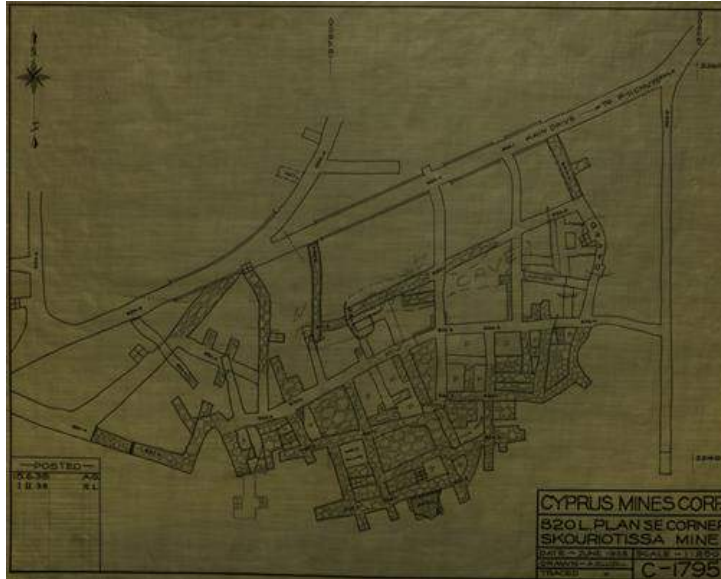
Giriş

Akdeniz'deki stratejik konumu ile önemli olan Kıbrıs'ta Milattan Önceki yıllardan itibaren bakır madeninin bulunması, adanın önemini daha da artırmış ve ada, birçok uygarlığın ele geçirmek istediği yer haline gelmiştir. Kıbrıs adını bakırın Latincesi "Cuprum", İngilizcesi "Copper"dan türeyerek, İngiliz dilinde Cyprus olarak almıştır. Dünyada XVIII. Yüzyılda yaşanan endüstri devrimi ile gelişen ticaret yolları, gelişen ekonomi, fabrika odaklı kentlerin oluşmasını sağlamıştır. Kentlerin merkezi haline gelen fabrikalar su yolu kenarlarında, maden çevresinde veya demir yolu ile erişebilir noktalarda yoğunlaşmıştır. Bu değişim ve gelişmeler, küçük ölçekte olsa da Kıbrıs'ta da görülmüştür.

Kıbrıs'ta İngiliz Dönemi'nde açılan birçok maden ocağı bulunmaktadır. Adada bilinen ilk maden ocağı, Kıbrıs'ın Baf kazasında bulunan Limni madenidir. Daha sonra işletmeye açılan madenler ise; Kalavason, Mitsero, Mathiati, Skouriotissa, Ablıç ve Karadağ ocaklarıdır. Kıbrıs'ta bakırın çıkartıldığı en verimli maden yatağı ise Lefke bölgesinde yer alan Karadağ'dır. Buradaki ocaklar, 1900'lü yılların başından ortasına kadar, bir Amerikan şirketi olan Cyprus Mine Corporation (CMC) tarafından işletilmiştir. Açılan her maden ocağı da Kıbrıs halkı için istihdam kaynağı oluştururken, Lefke bölgesindeki maden ocakları, burada sanayi kaynaklı bir yerleşkenin oluşmasına neden teşkil etmiştir.

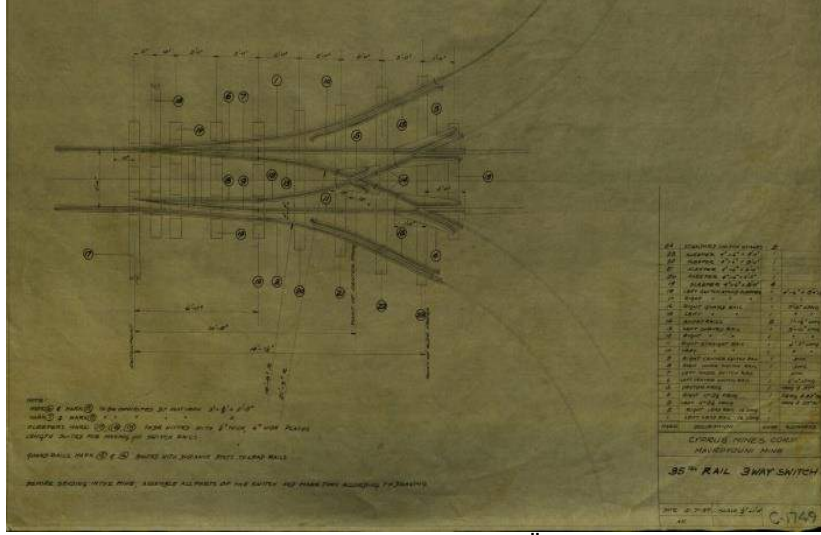
CMC'nin Kuruluşu

1900'lü yılların başında Kıbrıs'ta bir endüstriyel gelişim olarak görülen Kıbrıs Maden Şirketi (Cyprus Mines Corporation- CMC)'nin faaliyetleri, Lefke bölgesinde önemli gelişmeler sağlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nden Charles Godfrey Gunther isimli bir maden mühendisi, maden araştırmalarında bulunmak için Ortadoğu'ya bir gezi gerçekleştirmiş ve 1913 yılında Kıbrıs'a gelerek maden arama çalışmaları yapmıştır. Araştırmalarda, Lefke Kasabası civarındaki Foucassa Tepesi diye isimlenen bölgede bol miktarda bakır ve kükürt madenine rastlamıştır (Karaderi, A. 2012:1), (Şekil 1).

Şekil 1-CMC Bakır ve Kükürt Maden Alanı Planı (YDÜ Büyük Kütüphane Arşivi)

ABD'de maden işletmelerinin sahibi olan Philip Wiseman ve Seeley Wintersmith Mudd, Gunther'in uyarıları neticesinde Kıbrıs'taki bakır rezervleri ile ilgilenilmiş ve 1913 yılında Fugasa (Foucassa) Tepesi'ndeki bakır madenleri çalıştırılmaya başlanmıştır. İngiliz Sömürge yönetiminden maden arama izni alınıp, Amerika Birleşik Devletleri'nden maden aramada kullanılan sondaj makinası ve uzmanlar getirilmiştir. Madende çalışacak işgücü bölgedeki yerel halktan sağlanmış ve üçyüzelli kişi isdihdam edilmiştir. Kıbrıs'ta 1916 yılında maden tünelleri tamamlanıp, bakırın ihraç edilmesini kolaylaştıracak Fugasa Tepesi'nden Gemikonağı'na (Xero) kadar olan demiryolu şebekesinin yapımına başlanmıştır. Gelişen şirket zamanla demir yolu şebekesini Lefke'den Mağusa'ya kadar ulaştırmıştır. Çıkarılan maden trene yüklenip Mağusa limanına nakil edilmiş; buradan da Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Fugasa Tepesi'nden çıkarılan bakır madeni, ihraç birikimi için Pendaya Köyü (Yeşilyurt) yakınlarında depolanmıştır (Şekil 2-3).

Şekil 2- CMC Demir Yolu Şebekesi Planı (YDÜ Büyük Kütüphane Arşivi)

Şekil 3- CMC Demir Yolu Şebekesi

http://haberkibris.com/85f5830c-2011_03_14.html (en son erişim tarihi 13.12.2017)

CMC Yerleşkesi

CMC maden şirketinin çalışmalarının başlaması ile gerek çıkarılan madenin işlenmesi ile ihracı, gerekse şirkette istihdam edilen personelin fizik ve ruh olarak sağlıklı bir ortamda yaşamaları ve o dönemde yaygın olan kolera, zatüve ve sıtma gibi hastalıklardan korunabilmeleri nedeni ile ihtiyaç duyulan yeni yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılar; üretim ve ihrac binaları, sosyal amaçlı yapılar ve çalışanlar için ikamet yapıları, lojmanlardır. Lojmanlar, bekar işçi evleri, evli işçi evleri, ustabaşı evleri, mühendis evleri olarak çeşitlenirken, çalışanların işe gidip gelirken temizlenip üzerlerini değiştirmeleri için hamam, hastalanan işçilere müdahale için hastane ve işçi çocukları için de ilkokullar yapılmıştır (Karaderi, A. 2012:1). 1939-45 yılları arasında devam eden 2. Dünya Savaşı nedeni ile CMC kısmen faaliyetlerini iptal etmiş, birçok işçi de işten çıkartılmıştır. 1942 yılında Suriyotissa, Karadağ ve Xero'daki işçi evleri, Kuzey Afrika'da çarpışan İngiliz askerlerinin dinlenme kampı durumuna getirilmiştir. 2. Dünya Savaşı'nda Alman işgalinden kaçan birçok Yunanlı da adaya gelmiş ve CMC tesislerinde misafir edilmişlerdir. 2. Dünya Savaşının sona ermesinden sonra 1946 yılında Karadağ madeni çalıştırılmaya tekrardan başlatılmış ve işçiler yeniden istihdam edilmişlerdir.

Üretim Yapıları:

1916 yılında maden tünelleri tamamlanıp, bakırın ihrac edilmesini kolaylaştırmak için demir yolu şebekesi yapıldıktan sonra, 1921 yılında Gemikonağı'nda narenciye ihracı için kullanılan limandan bakır madeni vapurlara yüklenip ihrac edilmiştir. 1923 yılında Karadağ bölgesindeki maden arama çalışmaları yoğunlaşmıştır. 1924 yılında maden ihracını kolaylaştırmak için Gemikonağı'nda Kıbrıs Maden Şirketi CMC (Kıbrıs Maden Şirketi) tarafından bir liman inşa edilmiştir. (Şekil4-5) 1926 yılında yeni inşa edilen limanın yanına madenin işlenmesini sağlayacak bir de fabrika kurulmuştur. 1930 yılında ise Gemikonağı (Xero) yakınlarında kurulan fabrika genişletilmiş ve buna bağlı olarak da 1937 yılında CMC'nin tüm işletmelerinde çalışan işçi sayısı 2595'ten 5720'ye yükselmiştir (Bildir, E. 2000:2)

Şekil 4- CMC Limanı Şekil 5-CMC Fabrika Lefke Çevre Koruma
(R.J. Hendricks ve G S. Duncan)

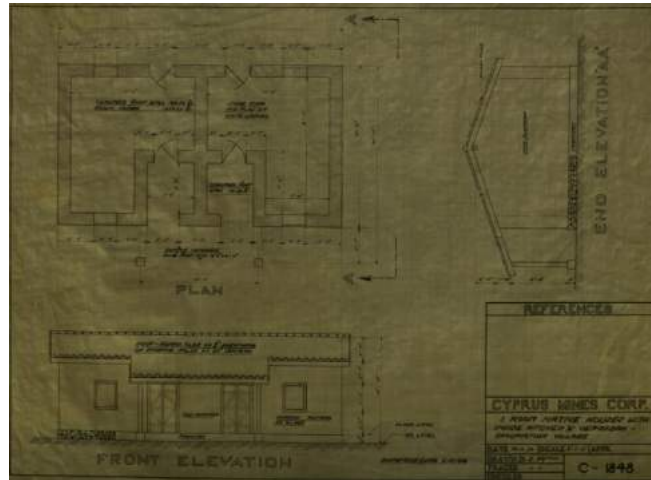
İkamet Yapıları (Lojmanlar):

Foucassa Tepesi yöresinde Skuriotissa bölgesinde 1992 yılında işçilerin artması ile madende çalışacak olan işçiler için küçük lojmanlar yapılmıştır. Yapılan lojmanlar ile daha fazla işçi işe alınmıştır. İş imkanı sunan bölgede hızla nüfus artışı olmuş ve 1928 yılında ikinci bir işçi köyü Lefke'nin Karadağ bölgesinde kurulmuştur. (Şekil 6).

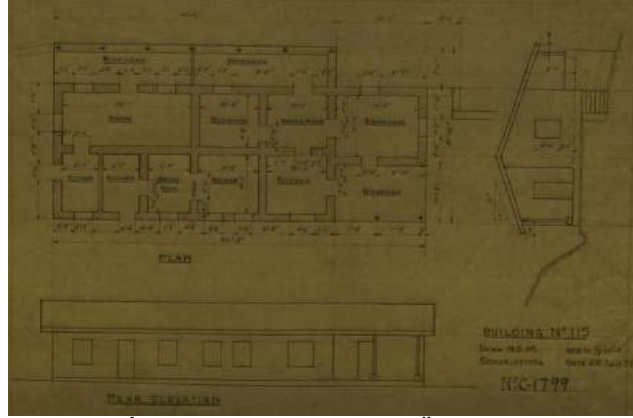
Şekil 6- CMC Yerleşim Planı (YDÜ Büyük Kütüphane Arşivi)

Bekar İşçiler için yapılan bu evler stüdyo tipi olup içerisinde mutfak ve banyo bulunmaktadır. Bu konutlar yaklaşık 20-30 m² den oluşmaktadır. Zeminleri, beton şap ile kaplanmıştır. Evlerin girişinde küçük avlular bulunmakta, Kıbrıs'ın iklimine uygun çatılar ve evlerin giriş bölümünde güneşi kesmek için terasın üzerinde saçaklar bulunmaktadır. Evlere su dışardan temin edilmiş ve her iki eve bir çeşme düşecek şekilde düzenlenmiştir. Tuvalet ise dışarıda ortak olarak kullanılmak üzere tasarlanmıştır (Şekil 7).

Şekil 7- CMC Bekar İşçi Evleri Projesi (YDÜ Büyük Kütüphane Arşivi)

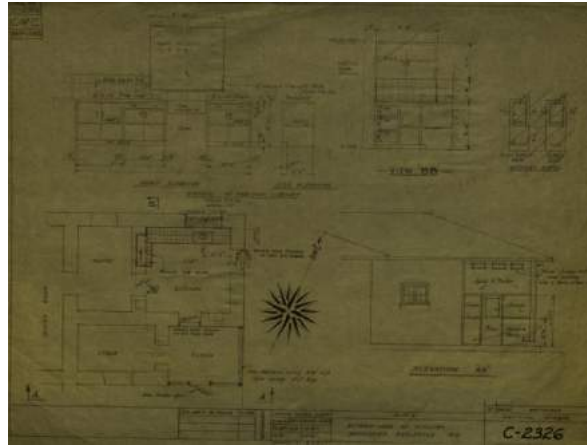
Evli işçiler için yapılan konutlar bekar işçi evlerine oranla daha büyük olup yaklaşık 40-50m² arasında değişmektedir. Evler arazinin topografik yapısına göre yerleştirilmiş olup, konutta iki yatak odası ve mutfak bulunmaktadır. Evin su ihtiyacı yine dışarıdan temin edilmiş ve her eve hizmet verecek şekilde çeşme yerleştirilmiştir. Bekar işçi evlerinden farklı olarak dışarıda bulunan genel tuvaletler yerine her ev için bir tuvalet yapılmıştır. Bunun yanında evli işçilerin konutlarında küçük avlular bulunmaktadır. Evli işçi evlerinin bir diğer özelliği ise üzeri saçakla örtülü balkonları bulunmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8- CMC Evli İşçiler Konut Projesi (YDÜ Büyük Kütüphane Arşivi)

Ustabaşı evleri, işçi evlerine göre farklılıklar göstermektedir. Görülen bu farklılıklar evlerde bir girişin olması, ayrı iki yatak odası, mutfakın konutun diğer bölümlerinden ayrılmış olması ve bahçelerin daha büyük olmasıdır. Tuvaletler yine dışarıda konumlanmış su ihtiyacı dışarıdan temin edilmiştir. Her evin tuvaleti ile çeşmesi kendine özel olarak inşa edilmiştir.

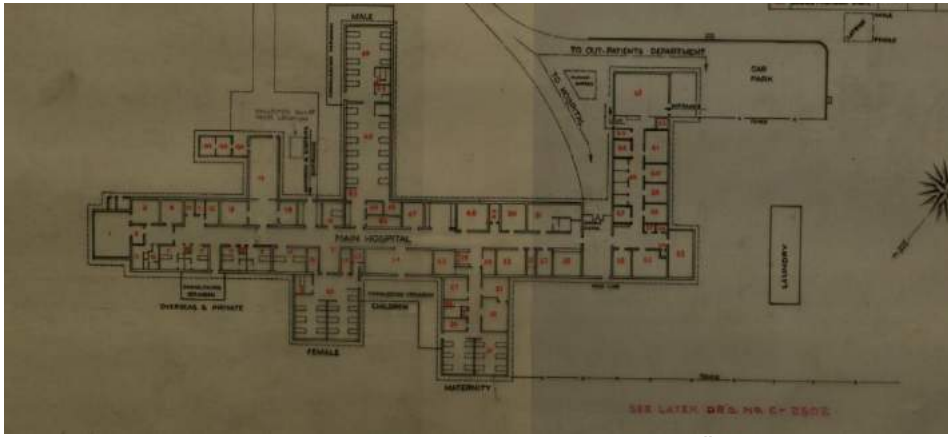
Mühendis evleri, diğer konutlara oranla çok daha büyük farklılıklar göstermektedir. Evlerde oturma odası, salon, üç yatak odası, mutfak, banyo ve tuvalet bulunmaktadır. İşçi evlerinden farklı olarak çeşmeler, banyo ve tuvaletler evlerin içerisinde yer almaktadır. Büyük arazilerin içerisinde yapılmış olan mühendis evlerinin bahçelerinde kendi içlerinde farklılık göstererek iki veya üç odalı yardımcı evler bulunmaktadır. Diğer bir farklılık ise sadece mühendis evlerine ait garaj girişleri ve tenis kortları bulunmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9- CMC Mühendis Evleri Projesi (YDÜ Büyük Kütüphane Arşivi)

Kamu Yapıları:

Maden çalışanlarından dolayı bölgede yoğunlaşan nüfusun sağlık sorunları yanı sıra zamanın salgın hastalığı olan Sıtma, sağlıkla ilgili tedbirleri gündeme getirmiştir. Öncelikle Sıtma hastalığının nedeni olan bataklıkların kurutulması için İngiltere’den getirilen okaliptüs ağaçları dikilmiştir. Artan hastalıkları engellemek nedeni ile Pendaya Köyü (Yeşilyurt) yakınlarında bir hastane (Pendaya Hastanesi - Cengiz Topel Hastanesi) inşa edilmiştir (Şekil 10). İnşa edilen hastanede klinikte çocuk bakımı ve doğum öncesi eğitim olanakları sağlanarak halkın bilinçlenmesi adına dersler verilmiştir. Deniz kenarında ve denize paralel bir konumda inşa edilmiş olan hastane, Akdeniz iklim koşullarına göre tasarlanmıştır. Çalışanların çocuklarının eğitim ihtiyacına yönelik olarak da bölgede ana ve ilkokullar inşa edilmiştir.

Şekil 10-PendeyaHastanesi (Cengiz Topel Hastanesi) Planı (YDÜ Büyük Kütüphane Arşivi)

Sosyal Yapılar:

Maden işçilerinin, madene gidip gelirken kıyafetlerini değiştirmeleri ve yıkanabilmeleri için 1938 yılında hamam ve hemen yanında lokal inşa edilmiştir. Lokalde işçiler, ustabaşılar ve mühendisler için ayrı bölümler oluşturulmuştur. Kıbrıs'ta çeliğin yapı malzemesi olarak kullanımın ilk örneklerinden olan CMC hamamı, dairesel planlıdır ve çelik konstrüksiyon ile betonarme birlikte kullanılarak inşa edilmiştir (Şekil 11). Hamam ile lokal binası, günümüzde Lefke Barajı'nın sınırları içinde kalmıştır.

Şekil 11- CMC İşçi Hamamı (A. Gertik, 2011)

Pendaya Hastanesi'nin (Cengiz Topel Hastanesi) yanında, çalışanların spor ve sosyal buluşma ihtiyaçlarına yönelik olarak golf sahası yapılmış ve burada golf turnuvaları düzenlenmiştir (Şekil 12).

Şekil 12- CMC Maden İşçileri Lokali (A. Gertik 2014)

1974 sonrasında CMC

1974 yılında Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumları arasında yaşanan siyasi problemler ve ardından gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekati'nden sonra CMC maden şirketi faaliyetlerini durdurmuştur. Bu nedenle ortaya çıkan işsizlik nedeni ile iç göçler yaşanmış ve bölgenin nüfusa bağlı ekonomik gücünün zayıflaması, Lefke ve yakın çevresinin önemini yitirmesine yol açmıştır. Bölgedeki boşalan işçi ve mühendis evleri, 1974 yılının sonlarından itibaren, Kıbrıs'ın güneyinden kuzeye göç eden Türklerin konut ihtiyacı için kullanılmıştır. Tahsis edilen konutlar, yeni kullanıcılarının çağdaş ihtiyaçları doğrultusunda tadilat ve ilavelerle değişikliklere uğratılmış, birçoğunun özgün tasarımı bozulmuştur. Pendaya (Cengiz Topel) Hastanesi ile maden çalışanlarının çocukları için yapılmış okullar, bölgenin yeni nüfusuna hizmet etmeye devam etmiştir. Maden nakli için inşa edilmiş demiryolu ve liman, hizmet dışı olarak atıl kalmıştır (Şekil 13). İşçiler için inşa edilen lokal binası ile hamam, 1974 sonrası inşa edilen barajın sınırları içerisinde kalmasından dolayı kullanılamamaktadır. Bölgede atık olarak kalan maden ise büyük bir çevre kirliliğine neden olmuştur.

Şekil 13- Günümüzde CMC Şirketi Demir Yolu ve Limanı (A. Gertik, 2015)

Sonuç

XIX. Yüzyıl Endüstri Devrimi ile başlayan gelişmeler, tüm dünya için önemli bir eşik olmuştur. Sanayi kentlerinin oluşumunu belirleyen fabrika, demir yolu ve işçi yerleşkeleri küçük ölçekte Kıbrıs'ta da, Lefke kasabası yakınında kurulan maden şirketinin yaptığı çalışmalarla görülmektedir. Bir Amerikan Şirketi olan CMC (Kıbrıs Maden Şirketi) Lefke'de 1912 yılında başlayan çalışmalar, burada bir maden işçi yerleşkesinin oluşum sürecini de başlatmıştır. Öncelikle madenin çıkarılması, işlenmesi, taşınması ve ada dışına ihraç edilmesi amaçlı üretim yapıları inşa edilmiştir. Daha sonra çalışanların ikameti için işçi evleri, usta evleri, mühendis evleri yapılmıştır. Bölgedeki nüfusun artması yanı sıra çevredeki bataklıklar, sağlık sorunlarını gündeme getirmiş, buna yönelik olarak Pendaya (Yeşilyurt) köyünde hastane inşa edilerek bölge halkının hizmetine sunulmuştur. Bölgede ikamet eden çalışanların çocukları için de okullar yapılarak eğitim ihtiyaçları karşılanmıştır. Maden çalışanlarının temizliği için hamam, sosyal buluşmaları için lokal binası inşa edilmiş, hastanenin yakınında ise golf sahası düzenlenerek yerleşkenin sosyal gereksinimleri giderilmiştir. 1974 yılında kadar faaliyetlerini devam ettirmiş olan CMC'nin, faaliyette olduğu süre içerisinde bölge ekonomisine yaptığı katkı, sosyal yaşama getirdiği canlılık büyük olmuştur. Günümüzdeki Gemikonağı sahil beldesinin oluşumu ve gelişimi, halen bölge halkına hizmet veren Pendaya (Cengiz Topel) Hastanesi, golf sahası ve halen dar gelimli ailelerin konut ihtiyacını karşılayan işçi evleri, ilkokullar CMC şirketinin bölgeye katkıları olarak görülmektedir. Tüm bu olumlu kazanımlara karşın, madenin faaliyetinin durduğu 1974 yılından sonra, önceki yıllarda olduğu gibi rezervlerin, tüm havuzların, maden atıklarından oluşan tepeciklerin, CMC şirketi içerisindeki tehlikeli maddelerin açıkta kalması ile Lefke bölgesinin ekolojik dengesini bozmuş, siyanürlü havuzların patlaması ile suya, denize karışması sonucu bitkileri, deniz canlılarını ve insan sağlığını tehdit etmekle birlikte bölge insanlarında da hastalıklar görülmektedir. Deniz kıyısında kirliliğin açıkça görülmesi ve denizde avlanmanın yasak olduğunu bilgilendiren levhalar deniz kıyısı boyunca yer almaktadır. Günümüzde İngiliz Garantör Devletinin himayesi altında bulunan şirketin içine girilmesi, patlayan ve açık şekilde duran havuzların nedeni ile tehlikeli ve yasaktır. Günümüzde, CMC Şirketi'nin kalıntı ve atıkları, çevre ve bölge halkının sağlığı için tehdit oluşturmakta, acil önlemleri gerektirmektedir (Şekil 14).

Şekil 14- Günümüzde CMC ve Atıkları (A. Gertik, 2015)

Kaynakça

Akün, E. (2008), **LEFKE 'CMC' ATIKLARI ISLAH ÇALIŞMALARI**, 1. Yeraltı Kaynaklarının Değerlendirilmesi ve Yer Bilimleri Sempozyumu, Girne.

Camgöz, O. **CMC (Kıbrıs Maden Şirketi) NEDİR? NE DEĞİLDİR?**

BİLDİR, Enver, CMC Gerçeği
<http://www.kibris.net/kkct/kurumlar/lefkectd/cmc2.htm> (en son erişim tarihi 16/02/13)

CMC Gerçeği, <http://www.kibris.net/kkct/kurumlar/lefkectd/interest.htm> (en son erişim tarihi 16/02/13)

http://www.kibris.net/kkct/kurumlar/lefkectd/konferans_kitabi.htm (en son erişim tarihi 17/03/2015)

KARADERİ, Atilla, Kıbrıs Maden Şirketi,
<http://www.kibris.net/kkct/kurumlar/lefkectd/tarihi.htm> (en son erişim tarihi 12/02/13)

BETÜL, ATASAYAN, What is CMC,
<http://www.kibris.net/kkct/kurumlar/lefkectd/whatis.htm> (en son erişim tarihi 20/03/13)

Osmanlı Sultan Camilerinde ‘Avlu’

Büşra Nur Güleç DEMİREL
Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi
busra.nur.gulec@hotmail.com

Prof. Dr. Nuran Kara PİLEHVARİAN
Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi
pvarian@gmail.com

Özet

Camiler İslam toplumlarında kentin ve yaşamın merkezinde, Cuma, cenaze, bayram ve vakit namazlarının kılındığı ibadethanelerdir. Şam Emeviye Camii'nden itibaren hemen hemen tüm cami plan tiplerinde avlu bulunmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde camilere iç avlunun yanı sıra dış avlular/bahçelerilave edilmiştir. Osmanlı Mimarlığı'nda Klasik Osmanlı Dönemi olarak adlandırılan, 16. Yüzyıl'da inşa edilen tüm sultan camilerinde bu düzenlemenin var olduğu görülür. Dış avlu/bahçe, Osmanlı Mimarlığı'nın 20. Yüzyıl başına kadar inşa edilen sultan camilerinde varlığını devam ettiren, iç avluların 18. Yüzyıl sonlarına doğru ortadan kalktığı görülmektedir. Cami avluları, Osmanlı coğrafyasında şehirlerin temel belirleyicisi olan, devlet meselelerinin görüldüğü, yönetim ile halkın bir araya geldiği, namaz saatleri dışında da halkın kullandığı mekanlardır. İlk İslam Devleti Emeviler'den itibaren inşa edilen tüm Cuma Camileri'nin avluları zaman zaman işlev değiştirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Makale kapsamında sayısız çalışmaya konu olmuş Osmanlı sultan camileri, avlu yapıları ile birlikte ele alınmış yüzyıllar boyunca camilerin tamamlayıcısı ve eşlikçisi konumunda olan avluların toplumsal ve sosyal hayattaki rolü irdelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin geçirdiği siyasi değişimlerin toplum yaşamına olan etkileri avlu mimarisi üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmaya temel teşkil etmesi adına öncelikle tarihsel süreçte çeşitli medeniyetlerdeki avlu düzenlemeleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kent avlusu, Cami, Cami avlusu, İşlev

‘Courtyard’ in the Ottoman Sultan Mosques

Abstract

Mosques are in the center of city and life in the Islamic societies, Friday, funerals, eid and time honored prayers. Almost all types of mosques have courtyard from the Şam Emeviye Mosque. In the Ottoman period, besides the inner courtyard of the mosques, outer courtyards / gardens which constitute a transition area between the city and the mosque were added. This arrangement exists in all the sultan mosques built in the Ottoman Architecture 16th century. The outer courtyard / garden continued to exist on the sultan mosques built from the beginning of the 19th century, but the inner courts disappeared over time. The mosque courtyards are the places where the people of the state meet and the people meet with the administration and people outside the prayer hours in the Ottoman geography. The courts of all Friday mosques, built from Umayyads, have occasionally changed function and reached daily. In the

article, the Ottoman sultan mosques, courtyard constructions have been examined in the social and communal life. The effects of the political changes of the Ottoman Empire on the life of the society were evaluated through courtyard architecture. In order to be base for the study, firstly the courtyard arrangements in various civilizations in the historical process have been analyzed.

Keywords: City courtyard, Mosque, Mosque courtyard, Function

Giriş

Tarihsel süreçte varlık göstermiş hemen hemen tüm medeniyetlerde ortak bir ihtiyaç olan toplanma, bir arada çeşitli amaçlarla paylaşım içerisinde olma hali, toplumları bu gereksinimleri için mekanlar oluşturmaya yönlendirmiştir. Eski Yunan Dönemi'nin agoraları, Eski Roma Dönemi'nin forumları ve Ortaçağ kentlerinin piazzaları olarak tarihteki yerini alan mekanlar, benzer işlevler için tasarlanmış alanlardır. Toplumsal sosyal yapıyı ve toplumun yaşam alanlarını şekillendiren önemli unsurların başında gelen inanç sitemleri, toplumsal düzenin kurulmasının yanı sıra şehirlerin fiziksel düzenlerinin oluşmasında ve biçimlenmesinde de önemli rol oynamışlardır. Bu bağlamda dini yapıları tarih boyunca kurulan uygarlıkların şehirlerinde, şehrin merkez odağını oluşturduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nden önce İslamiyeti kabul etmiş medeniyetlerde ve Osmanlı Devleti'nde de bu durum değişmemiş, camiler İslam şehirlerinin merkez odakları olmuşlardır. Etimolojik olarak 'toplanılan yer' anlamına gelen 'cami' kelimesinin mimari karşılığı olan tarih boyunca inşa edilmiş yapıların, kapalı alanlarının yanı sıra, açık avluları da ibadetle birlikte çeşitli amaçlarla toplanılan mekan olma işlevlerini sürdürmüşlerdir. Bu mekanlar, müslümanların bayramlaşma, sohbet etme, dini/siyasi meseleleri görüşme, eğitim öğretim, mahkeme ve belirli günlerde pazarların kurulması vb. işlevlerine ev sahipliği yapmıştır. İslamiyet'in ortaya çıkışından sonra inşa edilen ilk camilerden günümüze kadar cami avlularının bu amaçlarla kullanıldığını anlatan, tasvir eden pek çok kaynak mevcuttur.

İslamiyet Öncesi Meydan ve Mabed Avluları

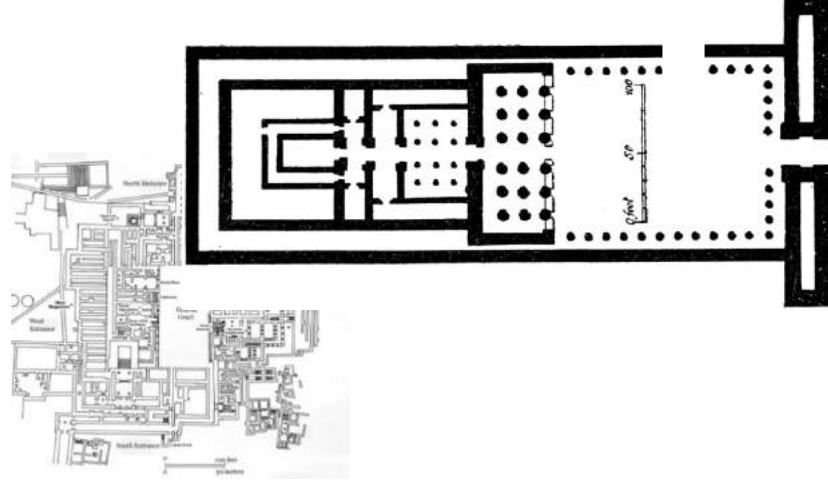
Tarih boyunca kurulmuş yaşam alanları ve şehirlerde, bireylerin özel yaşam mekanlarının yanı sıra toplu olarak bir arada buldukları mekanlar bir gereksinim olarak hep varlık göstermişlerdir. Tarihte ilk düzenli yerleşim örneği olarak kabul edilen Çatalhöyük'te Mellaart'ın 1965'te yaptığı çizimlerde ortak kullanıma ayrılmış açık mekanın ilk örnekleri görülmektedir. James Mellaart Çatalhöyük evlerinin birbirlerine birleşik şekilde yapıldığından, evlere girişin çatılardan sağlandığından ve evlerin arasında avlulara çıkan dar geçitler yer aldığından bahsetmekte, bu avluların hava ve ışık sağlayan aynı zamanda kült alanı olarak kullanılan mekanlar olduğundan söz etmektedir (Şekil 1). (URL 1)

Şekil 1. Çatalhöyük yerleşkesi(URL 1)Şekil 2. Khorsabad Saray ve Tapınak modeli (URL 2)

Mezopotamya'nın tarih boyunca en önemli şehirlerinden biri olmuş, tarihi MÖ 3000'lere dayanan Antik Sümer kenti Mari'nin ve yaklaşık MÖ 1900 tarihli Antik Asur kenti Babil'in kent planlarında da avlular görülmektedir. Bu avlular diğer ilk çağ uygarlıklarında olduğu gibi işlevsel olarak ayrılmış, konum olarak sarayların içinde yada önünde ve mabedlerin içinde yada önünde yer almışlardır. Genellikle sur içinde yer alan saray yapılarına ait yönetim ve mabed avluları halkın sınırlı ve kontrollü olarak kullanabildiği avlulardır. Sarayların içindeki yada önündeki avlular, yönetimin halk ile ilişkisini kuran açık toplanma alanları olmanın yanı sıra, değişik işlevli mekanlar arası ulaşımın sağlandığı alanlardır. Mabed önlerinde yada içinde yer alan avlular ise halkın ibadet amaçlı, din adamlarının ritüelik törenler için kullandığı etrafı sınırlandırılmış üzeri açık alanlardır.¹Eski Asur kenti Dur Sarrukin'da bulunan Khorsabad Sarayı ve Tapınağı'nda ve tarihi MÖ 2500'lere uzanan Minos Uygarlığı'na ait Knossos Sarayı'nda, saray önünde yönetime ait avlular görülmektedir (Şekil 2 - Şekil 3). İlk çağ medeniyetlerinde mabedlerin önündeki toplanma alanları halkın ulaşabildiği son noktadır ve mabedin ilk avlusu her dereceden din adamının toplanma alanıdır. Bu alanın halk ile kutsal mekan arasındaki bağlantıyı ve geçişliliği sağlayan mekan olduğu söylenilebilir. Sümerler'e ait tapınaklarda, ve Mısır'daki Horus Tapınağında, aynı işlevdeki mabed önü avluları görülmektedir (Şekil 4).

¹Bu bağlamda üzeri açık ibadet amaçlı toplanma için oluşturulmuş ilk mekanın, Şanlıurfa yakınlarındaki Göbeklitepe olarak bilinen alanda inşa edilmiş etrafı taş duvarla sınırlandırılmış 20'ye yakın yapı olduğu söylenilebilir. Araştırma ve kazı çalışmaları tamamlanmamış olmasına karşın, Göbeklitepe'nin ibadet amaçlı bir toplanma alanı olduğu söylemek mümkündür.

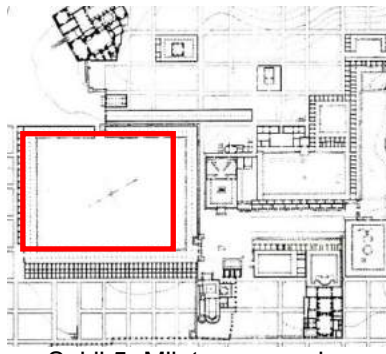

Şekil 3. Knossos Sarayı planı (URL 3) Şekil 4. Horus Tapınağı planı (URL 4)

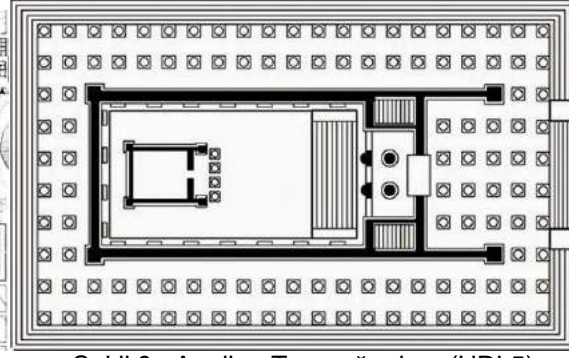
İlk çağ medeniyetlerindeki saray önlerinde yer alan halk tarafından kontrollü ve sınırlı kullanılan yönetim avluları, Eski Yunan Kolonileri Dönemi'nde yerini kent avlusu olarak adlandırılabilir, halkın serbestçe girebildiği agoralara bırakır. Eski Yunan Kolonileri Dönemi'nde yönetim biçiminin, o şehirde doğan özgür vatandaşların temsiline dayalı sınırlı da olsa bir demokrasi olması, şehirlerde herkese açık, herkesin toplanabildiği, yönetimle ilişkinin kurulabildiği alanların artmasına neden olmuştur.

Planları genelde geometrik olarak biçimlendirilmiş, kentsel pazarları da içinde barındıran agoralar halkın genel kullanımına imkan sağlayarak toplanma, alışveriş, öğretim işlevlerine mekan olmuşlardır. Agoralar, değişik işlevli mekanların geçişliliğini sağlayan mekan olmanın yanı sıra ticari, siyasi ve sosyal olayların gerçekleştiği, kolay ulaşılabilir, merkez özellikli mekanlardır (Şekil 5) (Erdoğan, 1996:108) . Eski Yunan kentlerinde agoraların yanı sıra tiyatro yapıları da benzer bir işlev üstlenmiş, kenti ilgilendiren önemli konularda canlandırmalarla halkın görüşünün alındığı mekanlar olmuşlardır. Tiyatrolar, yönetim ile halkın bir araya geldiği, duyuruların yapıldığı, yapılan etkinlikler sayesinde insanlar arasındaki iletişimin kuvvetlendiği alanlar olmaları ile kent avlusu agoralara destek mekanlar olarak kullanılmışlardır.

Tüm İlkçağ medeniyetlerinde olduğu gibi Eski Yunan Kolonileri Dönemi'nde de halkın mabed içine girmesi yasaktır ve mabedlerin önlerindeki avlular, halkın giremediği ibadet alanı ile kamusal alan arasındaki geçişi ve iletişimi sağlar niteliktedir (Şekil 6). Eski Yunan şehir devletleri olan Polis'lerin en önemli üç yapısı şehirdeki tapınak, agora ve tiyatrodur.

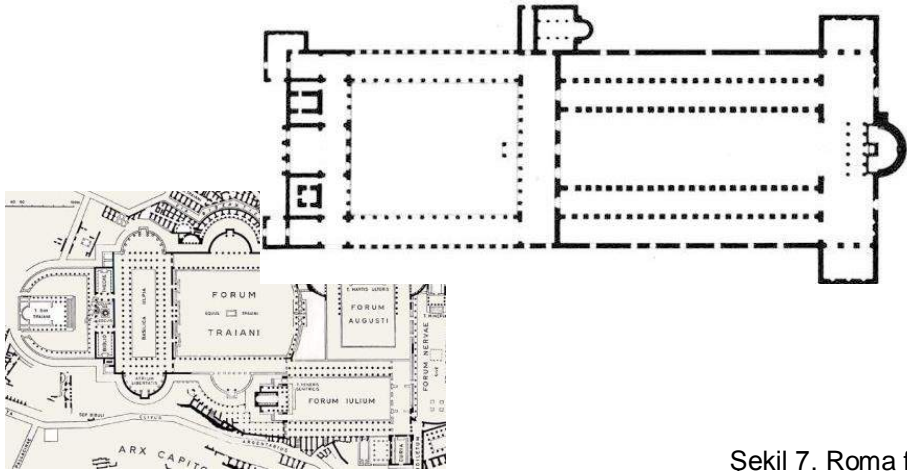
Şekil 5. Milet agorası planı

Şekil 6. Apollon Tapınağı planı (URL5)

Latince foris 'dışarı, dış avlu' sözcüğünden türetilmiş 'pazar yeri, çarşı, kamuya açık alan' anlamına gelen 'forum' ise Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Eski Yunan 'agora'larının karşılığıdır (Şekil 7) (Hasol, 1998:12).

Hristiyanlığın kabulü ile birlikte yeni dinin ibadet yapısı kiliseler ve avluları, ilk çağ mabedlerinden farklı olarak herkese açık hale getirilmiştir (Şekil 8). Mabede girişte bir hazırlık alanı oluşturan bu yeni mabed avlusu formatı, semavi dinlerin daha sonraki ibadet yapılarında da devam etmiştir. Semavi dinlerin yapılarına girerken gözetilen bu mekan hiyerarşisi kamusal alandan yani gündelik yaşamdan, kutsaliyetin hissedildiği özel ibadet alanına geçişi sağlayan, bir filtre görevi görmektedir. Bu geçiş alanının mabede girecek olan kişinin kendini fiziksel ve psikolojik anlamda ibadete hazırlaması için verilmiş bir aralık olduğu söylenilebilir (Şekil 8).

Şekil 7. Roma forumu (URL6)

Şekil 8. Eski St.Peter Bazilikası planı(URL 7)

Ortaçağ Avrupa kentlerinde, Eski Yunan Dönemi agorasının ve tiyatrosunun sahip olduğu işlevler birleşerek tek bir kent avlusu, 'piazza' olarak şekillenmiştir. Piazzalar bir tarafında yönetim yapısının, bir tarafında kilisenin yer aldığı kent avlularıdır. Bu avlular yolların kentin ana akslarının birleştiği,

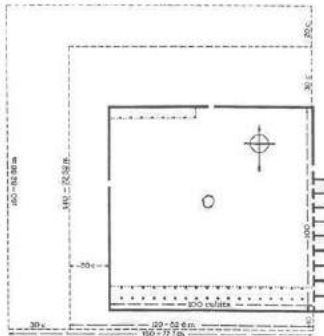
yönetim meselelerinin konuşulduğu, yönetim ile ilgili duyuruların yapıldığı, gösterilerin ve şenliklerin düzenlendiği halkın nefes alma alanı olan kent meydanlarıdır (Şekil 9).

Şekil 9. Padavo'da bir kent meydanı

Osmanlı Öncesi İslam Camilerinde Avlu

İslam şehirlerinde cami merkezli şehir yapılanmalarının toplanma alanları cami ve avluları olmuştur. İslamiyet'in ilk cami olan Mescid-i Nebevî'den itibaren İslam mabedleri yönetim ve toplum ile alakalı meselelerinin görüşüldüğü , eğitim ve öğretimin yapıldığı, çeşitli toplumsal olayların gerçekleştiği mekanlar olarak tasarlanmış ve değişik işlevli mekanlar arası bağlantı büyük avlularla sağlanmıştır (Şekil 10-11). İlk İslam külliyesi olarak kabul edilebilecek Mescid-i Nebevî'nin avlusu bu anlamda her türlü sosyal-kültürel ve politik meselelerin konuşulduğu ve Hz. Peygamber ile istişare edildiği, derslerin verildiği aynı zamanda ibadet de edilebilen Medine şehri için bir kent avlusu örneğidir.

Şekil 10. Mescid-i Nebevî gelişim planı (URL 8)Şekil 11. Mescid-i Nebevî'nin temsili görünümü (URL 8)

Mescid-i Nebevî'nin yapılışından itibaren Medine'nin en önemli ilim ve kültür merkezi olduğunu sahabe Sehl b. Sa'd tarafından rivâyet edildiği şekli ile Hz. Peygamber'in :“Öğreneceği veya öğreteceği bir hayr (ilim/amel/harf) için kim benim şu mescidime (Mescid-iNebevî) gelirse, Allah yolunda cihâd eden mücahit hükmündedir.” hadisine dayanarak söylemek mümkündür (Ünlü, 2015). İslam Peygamberi (Hamidullah,1993:768) adlı eserinde “Suffa ilk İslam Üniversitesi'dir” diyen Hamidullah, bir diğer eserinde (Hamidullah, 2007:67-68) Mescid-i Nebevî'nin eğitim işlevi ile alakalı şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Medine Camii’nde platform şeklinde yüksek bir yer olan Suffa Okulu vardı. Okul için ayrılan Suffa’nın çok geniş olduğu sanılmaktadır. Burada okuyan talebeler geceleri de burada yatıyorlardı. Muhtemelen ensardan olan talebeler burada yatmıyorlardı. Bunlar öğrenim için gündüz geliyor, gece olunca evlerine dönüyorlardı. Fakat muhacirler burada hem ilim tahsil ediyor hem de geceleri burada yatıyorlardı. Önceleri Suffa’da yatılı kalanların sayısı seksen kadardı. Fakat bu sayı gündüzleri daha fazla oluyordu.”

Hz. Peygamber tarafından başlatılan bu eğitim ve öğretim faaliyetleri artarak devam etmiş ve mescid, bütün İslâm dünyasında özellikle dinî ilimlerde en önemli kültür merkezi olma özelliğini tarih boyunca sürdürmüştür. Mescidin harimi ve avlusunda yapılan derslere İslâm dünyasının her yanından gelen âlimler katılmaya özen göstermiştir (Bozkurt, Küçükaşçı, 2013:288).

Mescid-i Nebevi’nin duvarlarla sınırlandırılmış üstü açık bir mekan olan avlusu diğer işlevlerinin yanı sıra her şeyden önce cemaati karşılama, barındırma ve bir araya toplama işlevlerini karşılayan önemli bir alandır. İnşa edildiği ilk zamandan itibaren İbadet yeri olduğu kadar, insanların buluşma ve iletişim kurma yeri de olmuştur (Bammatt,1986:41). Bu anlamda Mescid-i Nebevi ve avlusunun içerisinde gerçekleşen eylemleri karşılayan nitelikteki yapısı ile kendisinden sonra inşa edilen çeşitli medeniyetlerdeki camilerin avlu yapılanmalarına örnek olmuştur.

İlk İslam Devleti Emeviler’in ilk anıtsal camisi Şam Emeviyye Camii enine genişleyen harim bölümüne bitişik şekilde, kuzeyinde yer alan revaklı avlusu ile ilk anıtsal avlu örneğine sahip camidir. Caminin avlusunun, şehrin müslümanları için meydan ve bir iletişim alanı olduğunu yapılmış resim ve gravürlere bakarak söylemek mümkündür (Şekil 12-13). Alman ressam Gustav Bauernfeind’in 1890 tarihinde yaptığı resimlerde Emeviyye Camii’nin avlusunda revakların altına halı serip üzerine oturmuş muhtemelen bir şeyler satan bir adamın çevresine toplanmış insanları, ellerinde bayraklar olan bir kalabalığın avlu içerisinde toplandığını görmekteyiz. Sanatçının görsellerdeki bu betimlemeleri avlunun sosyal hayattaki yeri ile ilgili fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Şekil 12. Emeviyye Cami avlusu(URL 9) Şekil 13.Emeviyye Cami avlusu(URL 9)

Abbasiler Dönemi'nde ortaya çıkan ordugah tipi camilerin, en bilinen örneği olan Samarra Ulu Camii'nin(848-852) büyük avlusu, askerlerin bir arada namaz kılmalarını sağlamak üzere ibadet alanı genişletilmiş bir mekan olmanın yanı sıra, namaz saatleri dışında çeşitli askeri eğitim ve talimlerin alanı da olmalıdır. Korunaklı kalın avlu duvarlarına ve gözetleme kulesi olarak kullanılacak tasarımı olan bir minareye sahip olması yapının askeri özelliklerine vurgu yapmaktadır (Şekil 14)(Bknz. Ek 1).

Şekil 14. Samarra Ulu Cami ve avlusu

Şekil 15. Talhatan Baba Cami (URL 10)

Karahanlılar İslamiyeti kabul eden ilk Türk devlet olması itibari ile Türk-İslam mimarisinin temelini atmış ve ilk örneklerini oluşturmuşlardır. Buhara şehrine 40 km mesafedeki Hazer Degaron Cami ve Talhatan Baba Cami'lerinin günümüze ulaşan avlu yapılanmaları yoktur (Şekil 15) (Bknz. Ek 1). Karahanlılar Dönemi'ne ait çalışmaların az olması ve Karahanlı kent dokusu ile alakalı yeterli bilginin olmaması, bu medeniyete ilişkin yapılan yorumları kısıtlı hale getirmektedir.

Türk-İslam camilerinin önemli yapılarından biri olan Gazneliler'e ait Leşker-i Bazar Ulu Camii, geniş Leşker-i Bazar Saray'ının dış sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Yapılan kazı çalışmaları sonucu gün yüzüne çıkarılan yapının kalıntıları, caminin kemerlerle avluya açılarak kalabalık cemaate hizmet edebilen bir konumda olduğunu göstermiştir (Bknz. Ek 1) (Altun, 2013:484).

Büyük Selçuklu Devleti'nde de diğer İslam kentlerinde olduğu gibi, şehrin odağı Cuma camii, caminin avlusu kentin toplanma alanı ve meydanıdır. Dört eyvanlı avlu kullanımını ilk kez cami planlamasında kullananlar Büyük Selçuklular'dır. İsfahan'daki Mescid-i Cuma'nda (1080) uygulaması görülen dört eyvanlı avlunun, camide kullanılmasının sebebini, mezheplerin ortaya çıkmasından sonra İran coğrafyasında sayıları hemen hemen eşit olan dört fıkhî Sünni mezhep mensuplarının namaz ibadeti sırasındaki küçük farklılıklardan dolayı kendi imamları ile birlikte Emir'in arkasında namaz kılmalarını sağlamak olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür² (Bknz. Ek1).

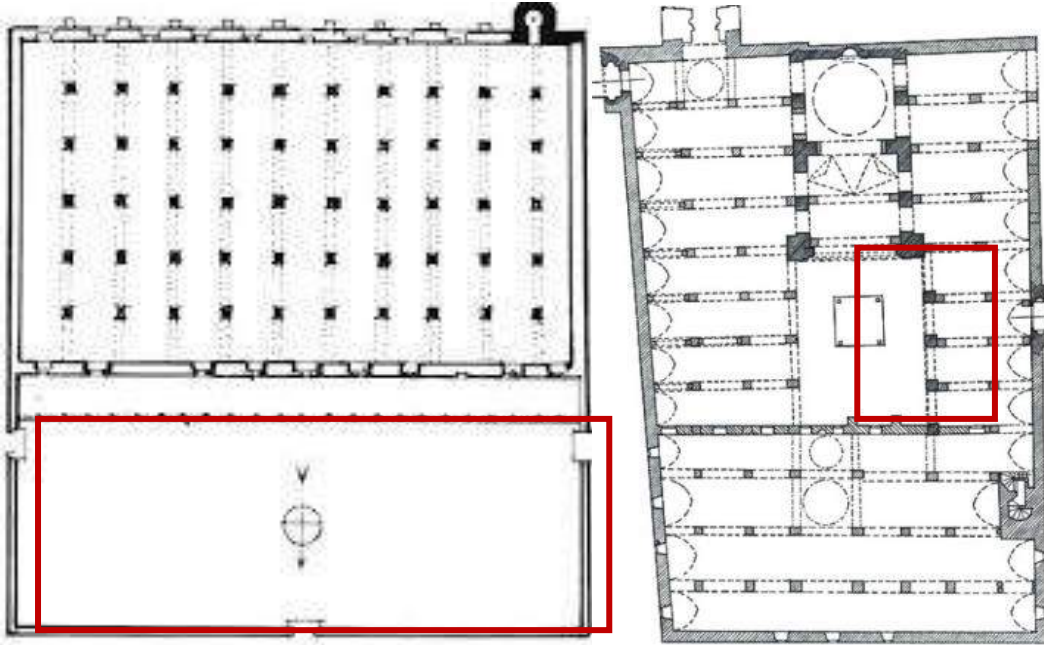
Şimşek (Şimşek, 2015:461)'Büyük Selçuklu Mimarisinde Avlu Kimliği'makalesinde, Selçuklu hakimiyet alanında İslamiyet öncesi ev ve saraylarda kullanılan dört eyvanlı yapı geleneğinin cami yapısına uyarlanmasını, devletin siyasi otorite ile dini otoritenin bir olduğu anlayışını benimsediğine dayandırmaktadır (Şekil 16). Mescid-i Nebevi'den beri hakim olan bu anlayış Selçuklular'da da camilerin büyük avluları ile sürdürülmüştür.

²Evlıya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden öğrendiğimize göre benzer şekilde 17.yy'da Mescid-i Nebevi'de farklı mezhep mensuplarının cami de sırayla namaz kılmışlardır (Kahraman, 2017)

Şekil 16. İsfahan Mescid-i Cuması ve avlusu(URL 11)

Anadolu'da inşa edilen Selçuklu camilerinde coğrafya ve iklim koşulları sebebi ile açık avlu kullanımının yaygın olmadığı görülür. Sivas Ulu Cami ve eyvanlı avlusu ile döneminin tek örneği olan Malatya Ulu Cami bu örneklerinde dışındadır(Şekil 17-18).

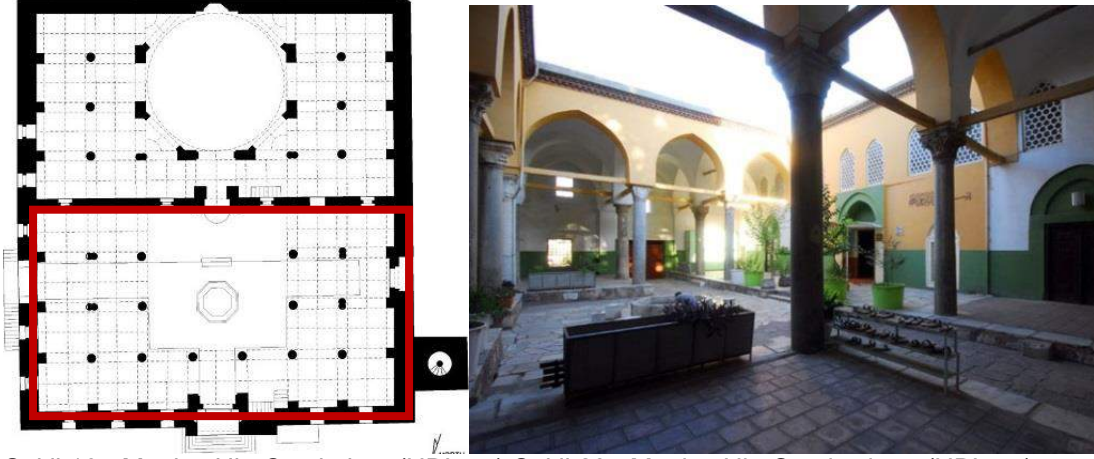

Şekil 17.Sivas Ulu Cami planı(URL 12) Şekil 18. Malatya Ulu Cami planı (URL 13)

14.Yüzyıl sonlarına gelindiğinde dağılan Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra, Anadolu'da iktidar mücadelesi veren beyliklerin mimari üslup olarak, Selçuklu yapılarının mimari biçimlerini benimsediği söylenilebilir.

Anadolu Beylikleri döneminde inşa edilen camilerde, yenilik olarak Selçuklu devrinde görmediğimiz revaklı avlu uygulamalarının geliştirilerek kullanıldığı görülmektedir. Mihrap önü kubbeli, çok ayaklı, tek mekanlı tek kubbeli gibi değişik plan denemelerinin yapıldığı Beylikler Dönemi'nde, ilk defa Manisa Ulu Cami'nde sonrasında da Selçuk İsa Bey Cami'nde üç tarafı revakla çevrili avlu

uygulaması görülür (Bknz Ek 1) . Bahsi geçen yapıların güneyinde yani son cemaat yeri kısımlarında revak devam etmemiştir (Şekil 19-20). Bu mimari anlayış sonraki dönemlerde Osmanlı mimarisinin klasik döneminde sıkça rastlayacağımız son cemaat mahalinin de revaklara dahil edildiği dört tarafı revaklı avlu uygulamasına dönüşecektir (Özköse, 1995:117).

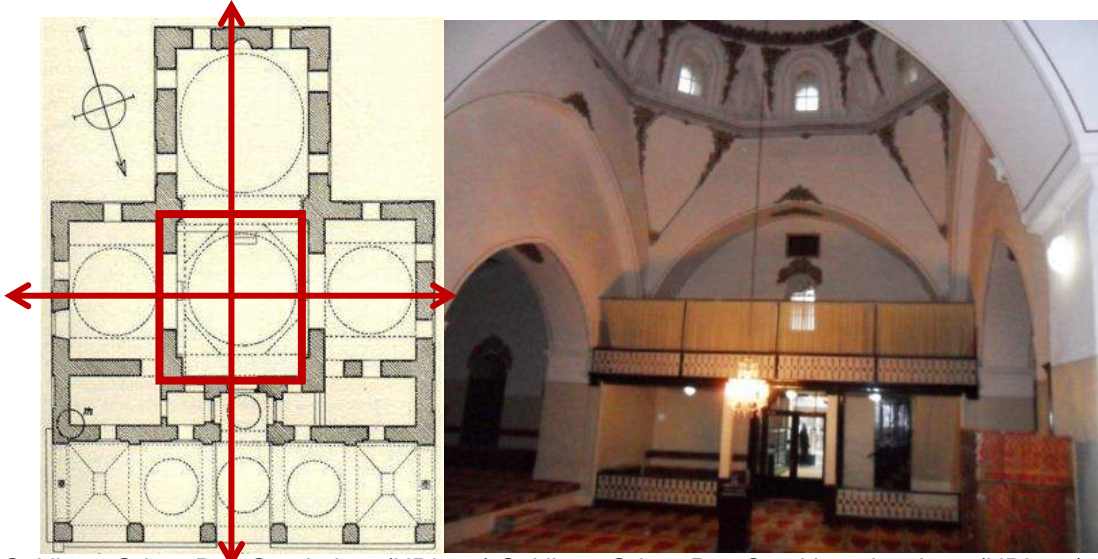
Şekil 19. Manisa Ulu Cami planı (URL 14) Şekil 20. Manisa Ulu Cami avlusu (URL 15)

Osmanlı Sultan Camileri'nde Avlu

600 yıllık Osmanlı Devleti'nin ürettiği mimarlık ürünleri üslup açısından Erken/İlk Dönem / Bursa Dönemi, Klasik Dönem ve Klasik Dönem sonrası olarak ele alınmaktadır. Erken dönem Osmanlı'nın sanat ve mimari ürünlerinin dayanağı, 12. Yüzyıl'dan itibaren Anadolu'da varolan Selçuklu'nun gelenekleri ile temellenmiş anlayıştır (Özköse, 1995:120). İlk yıllarda fethedilen kentlerde, kentlerin mevcut yapılarına ek Osmanlı Devleti'nin kimliğini yansıtan yeni cami, ticarethane, medrese, darüşşifa, vb. yapılar inşa edilmiştir.

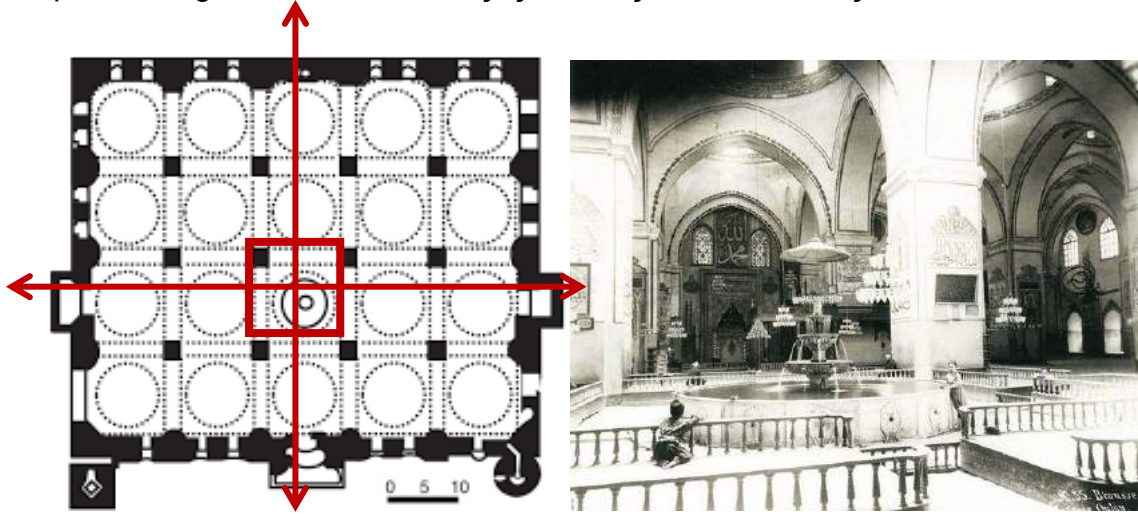
14. ve 15. Yüzyıl'lara gelindiğinde fethedilen toprakların genişlemesiyle mimarlık faaliyetleri artmıştır. Fethedilen kentlerde, öncelik şehirlerin merkezini oluşturan 'CumaCami'nin yapımı olmuştur. Fethedilen kentlerde inşa edilen cuma camisi etrafında kentin ticari ve sosyal hayatı örgütlenmiştir (Kuban , 2007:70).

İlk devir Osmanlı Mimarlığı'nda karşılaştığımız plan tiplerinden, zaviyeli plan şemasına sahip Bursa Orhan Bey Camii'nin üzeri kubbe ile kapatılmış, zaviye kısımları ile mihrap önündeki ibadet mekanı arasındaki kalan, sirkülasyon ve geçiş alanı bir kapalı avlu özelliğine sahiptir. İçerisinde bir havuzun yer aldığı örnekleri de bulunan bu kapalı avlu, mescidin hemen önünde yer alarak bir anlamda toplanma alanı olarak görev yapmış olmalıdır (Şekil 21-22).

Şekil 21. Orhan Bey Cami planı (URL 16) Şekil 22. Orhan Bey Cami kapalı avlusu (URL 17)

Erken Osmanlı Dönemi'nin çok ayaklı çok kubbeli plan şemasına sahip önemli örneklerinden Bursa Ulu Cami avlusuz bir örnek olmasına rağmen, Orhan Bey Cami ile benzer şekilde üç giriş kapısı aksının kesiştiği noktada bulunan üzeri ışıklık ile açık bırakılmış havuzun etrafındaki sirkülasyon alanının ibadet için uygun olmaması bu bölümün kapalı bir avlu gibi düzenlendiğini düşündürmektedir³ (Şekil 23-24). Bu avlu da tıpkı diğer örneklerde olduğu gibi toplanma, eğitim, mahkeme vb. çeşitli amaçlarla kullanılmış olmalıdır.

Şekil 23. Bursa Ulu Cami planı (URL 16)

Şekil 24. Bursa Ulu Cami kapalı avlusu

İslam şehirlerine özgü bir takım özellikler fetihten sonra bir İslam başkenti olarak yapılanmaya başlayan İstanbul için de geçerli olmuştur. Kentin toplumsal açıdan tanımlanan biriminin mahalle ve toplumsal birimin merkezinin cami olması bu ortak özelliklerden biridir (Kuban, 2007:125).

³Eyice'nin bu konudaki ' Anadolu camilerinde avlu giderek küçülmüş ve üzerinin kapatılmasına meyil göstermiştir. Ulu camilerin iç mekanlarında bırakılan üstü açık alanlar avlunun bir hatırasıdır' şeklindeki yorumunun Bursa Ulu Cami için de uygun olduğunu söyleyebiliriz. (Eyice, 1963)

Fethin ardından Osmanlı Devleti'nin, dolayısıyla dönemin en güçlü İslam Devleti'nin, başkenti İstanbul'un farklı noktalarında Sultan camileri inşa edilmiştir. Camilerin etrafına ticaret, eğitim, sağlık, vakıf vb. farklı işlevli yapılar yapılmış ve merkez odağı cami olan bu yapı toplulukları büyük külliye meydana getirmiştir. 15.Yüzyıl'dan itibaren inşa edilen bu külliye, üstlendikleri toplumsal işlevler ile kent yaşamının büyük toplantı merkezleri haline gelmiştir (Kuban, 2007:194).

İstanbul'un Roma ve Bizans eski kent strüktürlerindeki toplanma amaçlı kullanılan Antik Roma döneminde Beyazıt Meydanı'nın yerinde bulunan Theodosius forumu ve Sultanahmet Meydanı'nın yerinde bulunan Antik Roma Hipodromu gibi kent avlularının üzerine sultan cami merkezli büyük külliye inşa edilmesi ile, kent belleğinde iz bırakmış bu alanların ruhuna bağlı olarak, benzer işlevler aynı alanlara inşa edilen camiler ve onların avluları ile devam ettirmiştir.

Bu bağlamda bir ibadet mekanının parçası olmasından dolayı yarı kamusal alan olarak nitelendirebileceğimiz cami avluları toplumsal kent yaşamında ibadet, cenaze, bayramlaşma vb. işlevler için bir mekan olmanın yanı sıra belirli zamanlarda kurulan pazarlarda insanların alışveriş yaptığı ve iletişim halinde olduğu, arzuhalciye dilekçelerin yazdırıldığı ve mahkemelerin kurulduğu bir mekan olma özelliğine de sahiptir. İnalçık 'İstanbul: Bir İslam Şehri' makalesinde kentlerin merkezlerinde bulunan büyük camilerin sadece dini değil, şehir hayatının '*diğer vechelerini*' de yansıtan bir merkez olduğunu, büyük camilerin avlularında mahkemelerin kurulduğunu ve bu mahkemelerden en kalabalık olanının Büyük Çarşı yakınlarındaki Vezir-i Azam Mahmut Paşa Cami avlusundaki mahkemenin olduğu şeklinde ifadeler yer vermiştir (İnalçık, 1995:249). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin İstanbul'u anlattığı birinci kitabında Kasımpaşa'yı anlatırken '*Genişlik ve uzunluk olarak bu çapta olan büyük şehrin (Kasımpaşa'nın) içinde en eski cami Koca Kasım Paşa Cami'dir. Mimar Sinan yapısıdır. Avlusunda bir mahkeme vardır. Avlusunun sağında ve solunda iki kapısı vardır ve bu cami şehrin kalabalık yerinde olduğundan kalabalık bir cemaate sahiptir*' ifadelerini kullanmıştır (Çelebi, 2003:378).

Ressam Preziosi'nin 1843'te yaptığı, Beyazıt Camii'nin(1501-1506) iç avlusunda kurulan bir pazarı anlattığı resimde , bir takım eşyaların, kitapların, yiyeceklerin satıldığı, kadın ve erkeklerin bir arada alışveriş yaptıkları görülmektedir (Şekil 25). Walsh Robert ve Allom Thomas'ın 1836 tarihli gravüründe ise cami avlusuna masasını kuran arzuhalciye dilekçe yazdıran kadınlar görülmektedir (Şekil 26). Döneme ait bu görseller, İstanbul'un önemli sultan camilerinden olan Beyazıt Cami avlusunun sosyal hayattaki konumu ile ilgili bilgiler vermektedir.

Şekil 25. Beyazıt Cami avlusu (A.Preziosi-1843) (URL 18)

Şekil 26. Avluda arzuhalci(URL 19)

Şekil 27. Ayasofya Cami avlusu (William Henry Bartlett) (URL 20)

16. Yüzyıl ve sonrasında inşa edilen Osmanlı Mimarlığı'nın Klasik Dönem özelliklerini taşıyan selatin camilerinde⁴ avlular, giderek yapının vazgeçilmez ögesi haline gelmiştir. Klasik dönem camilerinin son cemaat kısımları da artık revaklı iç avluya dahil edilmiş ve camilerin dört tarafı revaklarla çevrili iç avluları namaz dışında sahip olduğu işlevler ile günlük hayatın bir parçası haline gelmiştir. Camilerin, cami - iç avlu yapı bütününün kent ile olan bağlantısını kuran dış avlularında ise Kuran-ı Kerim'de geçen cennet tasvirlerinin dünyadaki karşılığı olarak insana huzur veren su ve yeşil öğeler ile yapılan düzenlemeler sıklıkla kullanılmış, bu mekanlar insanların nefes aldığı alanlar haline gelmiştir.

Şekil 28.Beyazıt Cami avlusu (A.Preziosi) Şekil 29.Beyazıt Cami avlusu (A.Preziosi)

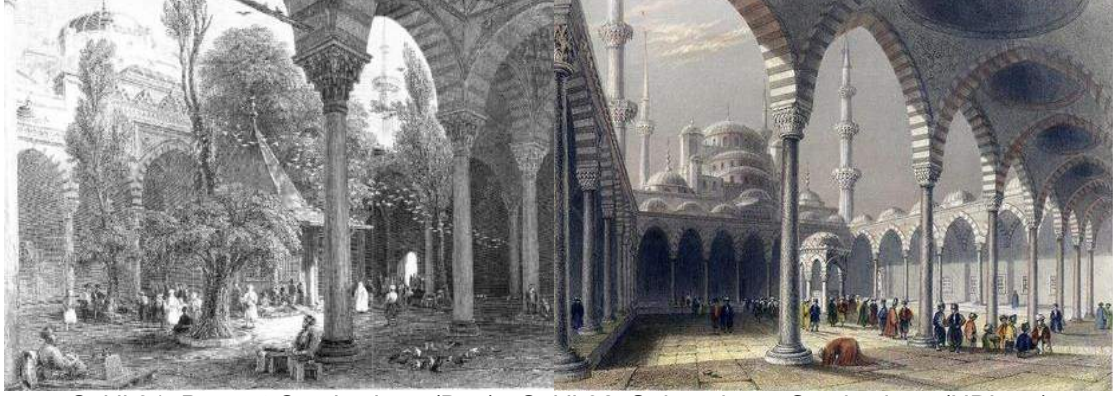
Preziosi'nin Beyazıt Camii iç avlusundaki yaşamı aktardığı resimlerinde oturup birbiri ile sohbet eden, alışveriş yapan, yiyecek satan insanlar görülmektedir (Şekil 28). İnsanların avlunun şadırvana yakın kısımlarında ağaçlara örtüler gererek, kendileri için gölgelik alanlar oluşturup, bu alanların altında oturdukları yine benzer görsellerden anlaşılmaktadır (Şekil 29-Şekil 30).

Şekil 30. Beyazıt Cami avlusu (A.Preziosi) (URL 21)

⁴Selatin camiler, Osmanlı döneminde padişahların ve eşlerinin kendi adlarına yaptırdıkları camilerdir.

17. Yüzyıl'ınönemli yapılarında biri olan Sultanahmet Camii (1609 – 1617) darüşşifa, imaret , arasta, sebil ve türbeden oluşan Sultanahmet Külliyesi'nin merkez yapısıdır. Caminin 30 revaklı ve şadırvanlı iç avlusu gündelik hayata dair benzer amaçlar için kullanılmıştır (Bknz. Ek 2).

Şekil 31. Beyazıt Cami avlusu (Doe) Şekil 32. Sultanahmet Cami avlusu (URL 22)

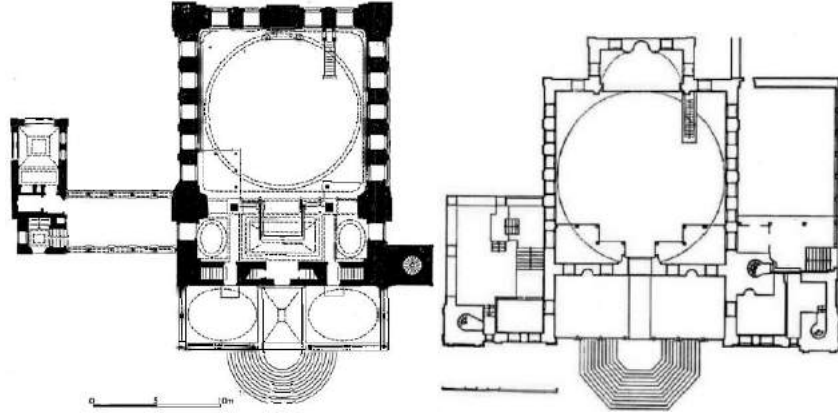
Sultanahmet Camii'nin kamusal alan ile ibadet mekanı arasındaki geçiş mekanı olan avlusu Sultanahmet Meydanı ile olan bağlantısı ile sosyal hayatın bir parçası olmuştur. Avlunun mekansal kurgusunun namaz kılan insanların yanı sıra, revak altında oturmuş birbirleri ile muhabbet eden insanların birarada bulunduğu bir ortam şeklinde kurulduğunu 1838 yılında W.H Bartlett tarafından resmedilmiş gravürden öğrenmek mümkün (Şekil 32).

Şekil 33. Nuruosmaniye Cami avlusu (Thomas, A) (URL 23)

18 .Yüzyıl'ın selatin külliyelerinden olan Nuruosmaniye Camii'nin (1749-1755) revaklı ve şadırvansız avlusunda da Osmanlı cami avlularının çok işlevli yapısının korunduğu, camiinin avlusunda insanların iletişim ve paylaşım halinde olduğu, Thomas Allom 'un döneme ait gravüründe görülmektedir (Şekil 33) (Bknz Ek 2).

18. Yüzyıl'ın ilk yarısında selatin camilerin avlu planlarında Klasik Osmanlı mimari şeması olan dörtgen, dört tarafı revaklı ve şadırvanlı avlu uygulamaları büyük ölçüde devam etmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru Üsküdar Ayazma Cami (1758) ve Beylerbeyi Cami (1778) örneklerinde gördüğümüz gibi dörtgen avlu algısının değişmeye başladığı ve klasik revaklı iç avlu uygulamasının yerini daha çok serbest dış avlu yapılanmalarına bıraktığı gözlenmektedir (Şekil 34-35)

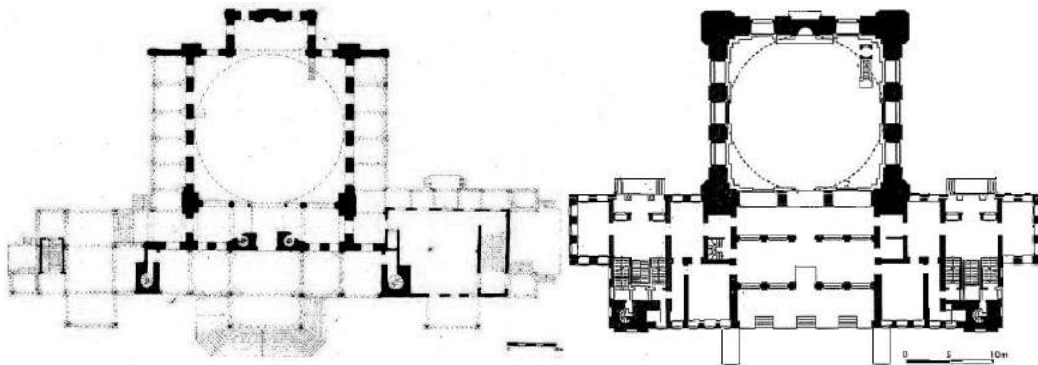

Şekil 34. Üsküdar Ayazma Cami planı (URL 24) Şekil 35. Beylerbeyi Cami planı (URL 24)

Aynı yüzyıl içerisinde iç avlunun yavaş yavaş ortadan kalkmasının yanı sıra gözlenen diğer bir farklılık da camilerin içinde yer alan hünkar mahfillerinin genişleyerek camiye eklenmiş bir yapı olarak hünkar kasırlarına dönüşmesidir. Hünkar kasırlarının ortaya çıkmasının sebepleri arasında padişahın artık saray dışında daha çok vakit geçirme eğiliminde oluşu ve saraydan başka camilerin hünkar köşkü gibi mekanlarda da devlet adamlarını ve elçileri kabul edip görüşmeler yapması gösterilebilir (Tanman, 2013:575-Sudalı, 1958:71).

19.Yüzyıl'da ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim anlayışında değişiklikler olmuştur. Müslüman tebaa ile gayr-i müslim halk arasında sosyal ve siyasi eşitliği sağlayan, gayr-i müslim devlet adamlarının Osmanlı bürokrasisinde görev alabilmelerinin yolunu açan bu reformlar, farklı dinlere mensup vatandaşların iletişim alanlarının artmasına neden olmuştur.

Osmanlı'nın sahip olduğu bu yeni düzende, müslüman halkın çoğunlukta olduğu İslam şehirlerinin kent meydanları olan cami avluları, eski işlevlerini zaman içerisinde kaybetmiştir ve inşa edilen yeni camilerde iç avlular giderek ortadan kalkmıştır. Dönemin Üsküdar Selimiye Cami (1801-1805), Dolmabahçe Cami (1853) ve Yıldız Hamidiye Cami (1881-1885) gibi yapılarında bu değişimi görmek mümkündür (Şekil 36-Şekil 37) (İnci, 1985:223-236).

Şekil 36. Üsküdar Selimiye Cami planı (URL 24) Şekil 37. Dolmabahçe Cami planı (URL 24)

Camilerde iç avlunun işlevsizleşerek ortadan kalkmasında ve yerini avlusu olmayan veya dış avlusu olan camilere bırakmasında çeşitli sebepler etkili olmuştur. Bu sebeplerden bir tanesi, önceleri cami avlusunda müslüman halk

için kurulan mahkemelerin, Tazimat Fermanı'nın ilanı ile müslüman ve gayr-i müslim halkın davalarına beraber bakılan nizamiye mahkemelerinin (1869) kurulmasından sonra, artık bu mekanlarda kurulamamasıdır. Diğer bir sebebi Islahat Fermanı ile birlikte gayrimüslim devlet adamlarının yönetime katılmasıyla devlet ve yönetim meselesi görüşmelerinin, avluda yapılamaması olarak söylemek mümkündür.

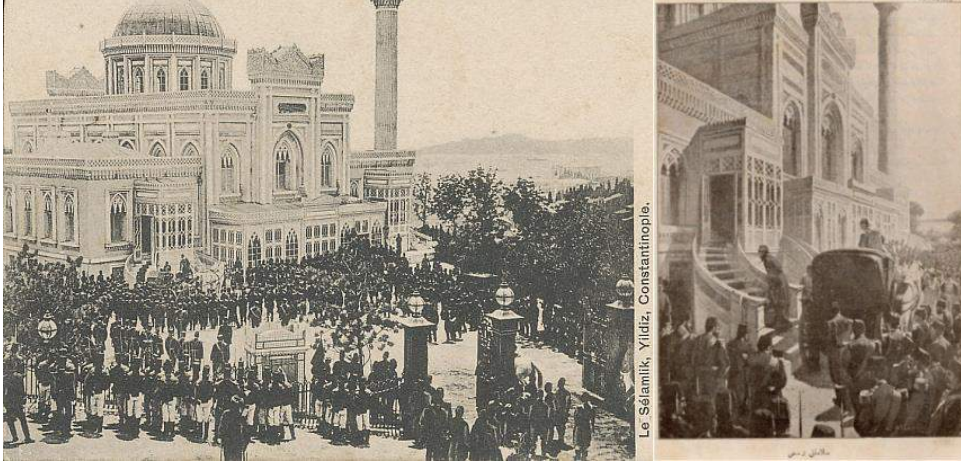

Şekil 38. Tanzimat sonrası Osmanlı'da bir mahkeme görünümü (URL 25)

Cami avlularının işlev değiştirmesinin bir başka önemli göstergesi de kaybolan iç avluların yanında küçülerek varlığını devam ettiren avluların 19.Yüzyıl 'da bir resmi törene dönüşen Cuma selamlıklarının mekanı oluşlarıdır. Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyıllarından itibaren Cuma selamlığı alayları yapılmıştır,fakat bu merasimler 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında bir devlet töreni olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu törenlerin nihai mekanı olan cami avluları, sultanın bu gösterişli selamlığına ev sahipliği yapmışlardır (Şekil 39-40) (Karateke, 2017:123).⁵

18. Yüzyıl sonu itibari ile iç avlunun ortadan kalkmasından sonra varlığını sürdüren revaksız ve bahçe duvarı ile sınırlandırılmış dış avlular, sarayın dışında daha çok görünen padişah ile halkın iletişim noktaları haline gelmiştir. Cuma selamlığı esnasında sultana iletecek istekleri olanlar padişah camiye girmeden önce ellerini havaya kaldırarak kendilerini belli ederler ve isteklerinin yazılı olduğu kağıtları, arzuhalleri toplayan görevlilere verirlerdi. 18.Yüzyıl sonu ve 19.Yüzyıl boyunca hünkar kasırlarında yapılan, sultanın Cuma namazı sonrası devlet adamları ve elçileri kabul ettiği törenler gibi işlevlerin , Sultan II.Abdülhamit döneminde mekânsal olarak ayrıştırıldığı ve cami etrafında yeniden düzenlendiği söylenilebilir. Seyir ve set köşkleri ayrıştırılan bu mekanlara örnek olarak verilebilir.

⁵Selamlık merasimin avluda geçen son bölümü ' Erkan ve ümera küçük rütbeliler önde, ferike kadar büyük rütbeliler arkada olmak üzere ikişerli sıra halinde caminin bahçe kapısından caminin kapısına kadar avluda saf oluşturlardı. Daha sonra vezir ve müşirlerin oluşturduğu diğer grup gösterişli elbiseleri ile cami avlusundaki yerlerini alırlardı. Son olarak da saray katiplerinin ve mabeyncilerinin bir kısmı avlunun sağ tarafına geçerlerdi. Böylece avlu kapısından camiye kadar vekiller, müşir rütbeli yaver-i ekremler, bazı paşalar ve kaymakamın sağlı sollu sıralandığı bir yol oluşurdu. En son Abdülhamid'in oğulları ve diğer şehzadeler avludaki yerlerini alır, sultanın camiye gireceği merdivenin yanında dururlardı. ' ifadeleri ile anlatılmıştır(Karateke, 2017:133).

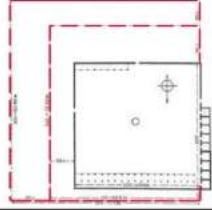

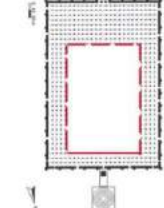

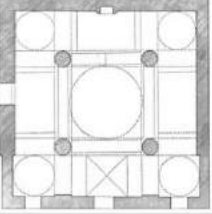

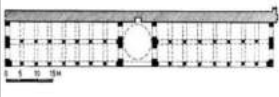

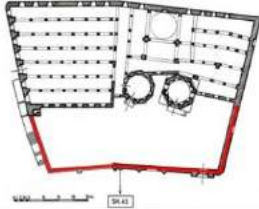

Şekil 39. Cuma selamlığı (Le Monde Illustré)Şekil 40. Selamlık sonrası camiye giriş(URL 26)

Sonuç

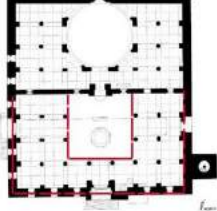

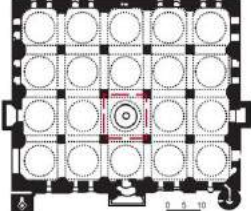

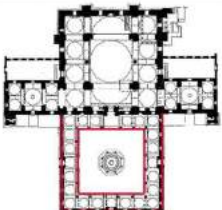

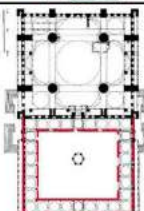

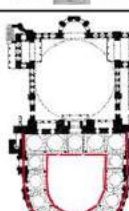
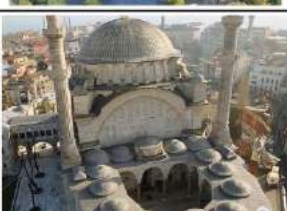
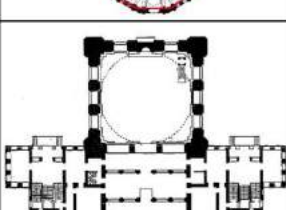

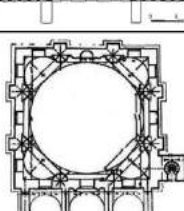

İnsan eliyle şekillendirilmiş, bilinen ilk yerleşim örneği olan Çatalhöyük'ten bu yana, avlular yerleşimlerin toplanma alanları olarak kullanılmışlardır. İlk çağ uygarlıklarından itibaren şehirlerin ibadet ve yönetim mekanlarının içinde veya önünde yer alan avlular, halkın sınırlı ve kontrollü olarak kullanabildiği mekanlardır. Bu mekanlar Eski Yunan Şehir Devletleri Dönemi'nde, yönetim şeklinin mekânsal karşılığı olarak her vatandaşın serbestçe kullanabildiği kent avluları olan agoralara dönüşmüştür. Eski Yunan şehirlerindeki agoraların işlevi Eski Roma Dönemi'nde halkın ortak kullanımına açık forumlar ile devam etmiştir. Tüm İlkçağ uygarlıklarında halkın içine giremediği ya da kontrollü olarak girdiği mabed avluları mabedde yaşayan din adamlarının toplanma, zaman zaman da halkla iletişim kurma mekanı olarak kullanılmışlardır. Hıristiyanlığın, Roma İmparatorluğu'nda resmi din olarak kabulünden sonra yeni dinin ilk ibadet mekanları olan bazilikalara ilave edilen avlular, halkın kullanımına açık dini sosyal iletişim alanları olmuşlardır. Orta çağda yönetim ve dini yapıların önlerindeki avluların işlevleri birleşmiş, yönetim yapılarının ve mabedlerin birer köşesinde yer aldığı meydanlar, kentin merkez odağı ve halkın toplanma amaçlı kullandığı alanlar haline gelmişlerdir. Kentte yaşayanların önemli konularda bilgilendirilmesi, önemli günlerin kutlanması vb. amaçlarla toplanma işlevini üstlenen Avrupa ortaçağ kentlerindeki meydanların işlevleri, İslamiyetin kabulü ile birlikte İslam coğrafyalarında kurulan şehirlerde şehrin merkezindeki ibadet amaçlı toplanma yapısı olan cami avlularında karşılanmaya başlanmıştır.

Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de şehirler cami odaklı bir yapılanmaya sahiptir. Osmanlı Devleti'nde sultan camilerinin avluları üstlendikleri çeşitli işlevler ile müslüman şehirlerin meydanları haline gelmişlerdir. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile yapılan yeni hukuki düzenlemeler şehirlerin fiziksel yapılarının değişimini de beraberinde getirmiştir. Şehrin odaklarını oluşturan sultan camilerinin avluları da bu değişimden etkilenmiştir. Gerçekleşen reformlardan sonra devlet yönetiminde gayrimüslim bürokratların görev alması, müslüman ve gayrimüslim halkın beraber yargılandığı Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulması, İslam kentlerinin merkez odağı olan camilerin avlularının işlevlerini giderek kaybetmesine neden olmuştur. Bu bağlamda 18.Yüzyıl sonu ve 19.Yüzyıl sürecinde inşa edilen sultan

camilerinde iç avlular zamanla ortadan kalkmış, yerini dış avlusu olan ya da avlusuz camilere bırakmıştır. 19.Yüzyıl'ın ikinci yarısında devletin resmi töreni haline gelen Cuma Selamlığı'nın mekanı olarak kullanılan sultan camilerinin dış avluları, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp, din ve devlet işlerini ayırıştıran yeni yönetim anlayışına sahip Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte sahip olduğu selamlık mekanı olma işlevini de kaybetmiştir. Bu işlevsizleşmenin mimariye yansımaları morfolojik olarak revaklı iç avludan dış avluya veya avlusuz cami yapılarına geçiş şeklinde olmuştur.

Dönem	Yapı	Plan Şeması	Avlu Durumu	Yapı Görseli
İlk İslam Dönemi	Mescid-i Nebevi		Açık avlu	
Emeviler Dönemi	Emeviye Cami		Revaklı avlu	
Abbasiler Dönemi	Samarra Ulu Cami		Açık revaklı avlu	
Karahanlılar Dönemi	Hazer Degoran Cami		Günümüze ulaşmış avlu yok	
Gazneliler Dönemi	Laşker-i Bazar Cami		Kazı çalışmaları sonucu, avlusu olduğu düşünülüyor	
Büyük Selçuklular	Isfahan Ulu Cami		Eyvanlı avlu	
Anadolu Selçuklular	Konya Alaaddin Cami		Açık avlu	

Ek 1.Tarihsel süreçte cami avlu yapılanmaları

Dönem	Yapı	Plan Şeması	Avlu Durumu	Yapı Görseli
Beylikler Dönemi	Manisa Ulu Cami		Revaklı avlu	
Erken Devir Osmanlı Dev.	Bursa Ulu Cami		Kapalı avlu	
Klasik Dönem (16.yy) Osmanlı Dev.	Beyazıt Cami		Son cemaat yeri ile bütünleşmiş revaklı avlu	
17.yy Osmanlı Dev.	Sultanahmet Cami		Son cemaat yeri ile bütünleşmiş revaklı avlu	
18.yy Osmanlı Dev.	Nuruosmaniye Cami		Son cemaat yeri ile bütünleşmiş revaklı avlu	
19.yy Osmanlı Dev.	Dolmabahçe Cami		Avlu yok	
20.yy Osmanlı Dev.	Bebek Cami		Avlu yok	

Ek 2.Tarihsel süreçte cami avlu yapılanmaları

Kaynakça

- Altun, A. (1996),Gazneliler Mimari,**Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 13,pp.484, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bammat, N. (1986),*İslam'da mekan anlayışı*,**İlim ve Sanat**, 12, pp. 41, Çev.Sadık Kılıç,Ankara:Vefa Yayıncılık.
- Bozkurt, N., Küçükaşçı, M. (2013), 'Mescid-i Nebevi' **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**,29,pp.288, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Doe, J. (1838),**The Beaties Of The Bosphorus**
- Erdoğan, E. (1996), Anadolu Avlularının Özellik ve Düzenleme İlkeleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma, **Doktora Tezi**, Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara:Ankara Üniversitesi,.
- Eyice, S. (1963),**İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler**, Ankara: Sermet Matbaası
- Kahraman, S (2017),**Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi IX**, 618, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hamidullah, M. (1993),**İslam Peygamberi**, (çev. Salih Tuğ), İstanbul II, sayfa:768
- Hamidullah, M. (2007),**İslam Müesseselerine Giriş**, 56, pp.67-68.
- Hasol, D.(1998),**Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, 7, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- İnalcık,H. (1995),*İstanbul: Bir İslam Şehri***İslam Tetkikleri Dergisi**, 9 ,pp. 249 (Çev:Kalın,İ) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İNCİ, N. (1985),*18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler*,**Vakıf Dergisi**,19, pp.223-236.
- Karateke, H. (2017),**Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Kuban, D. (2007), **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul: Yem Yayınları.
- Özköse, A. (1995), Avluların Tarihsel Süreç İçindeki Evrim, **Doktora Tezi**, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara:Gazi Üniversitesi.
- Şimşek, O. (2015), *Büyük Selçuklu Mimarisinde Avlu Kimliği*,**FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**,5.
- Tanman, B.Kasrı Hümayun**Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 24, pp.575. ; Sudalı, M.(1958) Hünkar Mahfilleri, **Doktora Tezi**,, pp. 71, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Ünlü,Ş. (2015), Camilerin eğitim ve öğretim işlevine vurgu yapan bir hadisin tahrîci, tenkîdi ve değerlendirilmesi, **Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- URL1- http://212.174.161.8/kudeb_dokuman/catalhoyuk.pdf [28.08.2017, 15:20]
- URL2-<https://oi.uchicago.edu/research/projects/excavations-khorsabad>[15.08.2017, 12:00]
- URL 3- <http://arthistoryresources.net/greek-art-archaeology-2016/knossos.html>[15.08.2017, 13:10]
- URL4- http://etc.usf.edu/clipart/58000/58059/58059_edfu_templep.htm[15.08.2017, 13:30]

- URL 5- <http://arthistoryresources.net/greek-art-archaeology-2016/temple-apollo-didyma.html>[21.08.2017]
- URL6- <https://www.studyblue.com/notes/note/n/arc-2111-study-guide-2010-11-hollengreen/deck/9742786>
- URL 7- <http://web.sbu.edu/theology/bychkov/basilica.html>
- URL 8- <https://okuryazarim.com/mescid-i-nebevi/>[12.07.2017, 17:00]
- URL 9- <https://dome.mit.edu/handle/1721.3/46508>[15.08.2017, 13:10]
- URL 10- <https://okuryazarim.com/talhatan-baba-cami/>[01.08.2017, 13:45]
- URL 11- <https://okuryazarim.com/isfahan-mescid-i-cuma/>[16.04.2017, 22:10]
- URL 12- <https://okuryazarim.com/sivas-ulu-cami/>[02.08.2017, 20:00]
- URL 13- <https://okuryazarim.com/malatya-ulu-camii/>[15.04.2017, 22:00]
- URL 14- <https://okuryazarim.com/beylikler-donemi-mimarisi/>[02.03.2017, 17:15]
- URL 15- <http://www.mustafacambaz.com>[13.07.2017]
- URL 16- <https://okuryazarim.com/erken-osmanli-donemi-mimari-planlari/>[09.07.2017, 23:00]
- URL 17- <http://www.seyyahcelebi.com.tr/gazi-orhan-camii.html>[21.09.2017]
- URL 18- <http://eng.travelogues.gr/item.php?view=38947>[03.07.2017, 21:45]
- URL19- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:A_Turkish_Letter-writer_at_Constantinople_-_Walsh_Robert_%26_Allom_Thomas_-_1836.jpg[03.07.2017, 22:00]
- URL 20- <https://www.iseeistanbul.gov.tr/FotoDetay.aspx?FID=2985>
- URL 21- “Bonhams October 2005 Travel & Topographical Pictures”
http://www.thecatalogstar.com/index.php?main_page=product_info&cPath=3_3_5&products_id=27461&zenid=6fc1582c2286de5df1c2382e638573e0
- URL 22- <http://www.galerialfa.com/v2/Gravur-Galeri.asp?artist=35&rc=2>
- URL 23- <http://www.galerialfa.com/en/Engraving-Gallery.asp?artist=33&rc=2>
- URL24- <https://okuryazarim.com/gec-donem-osmanli-mimari-planlari/>[09.07.2017, 23:40]
- URL25- <https://tr.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvT3NtYW5sxLFfaHVrdWt1>[9.10.2017, 22:00]
- URL 26- <http://www.ikinciabdulhamid.com/galeri>[12.09.2017, 20:00]

Değerlerin Değişiminin Bankalar Caddesi'ndeki Binalara Yapısal, İşlevsel ve Üslupsal Yansıması

Yrd. Doç. Dr. Gamze Kaymak HEINZ
İstanbul Gelişim Üni. Mühendislik-Mimarlık Fakültesi
gamzekaymak.dr@gmail.com

Öğrt. Görv. Dilek YAŞAR
T.C. İstanbul Aydın Üni. Mimari Tasarım Fakültesi
lar.dy@hotmail.com

Özet

Mimari ve oluşturduğu fiziksel çevre, geçmişin en önemli tanıklarındır. Tarihi değere sahip bir yapı, içinde yer aldığı toplumun ekonomik, politik, kültürel ve sanatsal eğilimleri hakkında izleyicisine değerli ipuçları verir. Böylece, o toplumun geçmişi ve gelişmişlik düzeyi hakkında bir fikir sahibi olunabilir. Elbette ki bu tezin sağlam temellere oturabilmesi için, ele alınacak mimari çevreye farklı açılardan bakılması gerekmektedir. Buradan hareketle çalışmanın temel amacı, İstanbul'un Batılı görünümüne sahip önemli akslarından biri olan Bankalar Caddesi'ni (eski adıyla Voyvoda Caddesi) 19.yüzyıldan günümüze yapısal, işlevsel ve üslupsal olarak, üç farklı başlık altında ele almak ve belgelemektir. Bankalar Caddesi üzerinde yer alan 35 bina bu amaç doğrultusunda, sözü edilen başlıklar altında ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda, tarihi çevreyi koruma bağlamında önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Galata, Voyvoda Caddesi, Tarihi Çevre, Koruma

Structural, Functional and Stylistic Reflections of Value Changes on the Architecture of Bankalar Avenue

Abstract

The buildings and the physical texture created by them is the key witness of the past. Buildings with historical values provide priceless insights about economic, political, cultural and artistic tendencies of the past in the perception and cognition of the viewer. Therefore, one can develop ideas about history and the degree of advancement of the community as a whole. In this paper, various approaches to architectural environments are investigated in order to put forward a sound argument. The main purpose of this study is the assessment of Bankalar Avenue (formerly Voyvoda Street) since the 19th century under three main categories of meaning: structure, function and style. In this paper 35 buildings located on Bankalar Caddesi are studied and appropriate conservation techniques are proposed. The study concludes that Bankalar Caddesi is one of the most important streets in Istanbul reflecting western architectural designs and should be conserved as it is.

Keywords: Galata, Voyvoda Street, Historical Environment, Conservation

Giriş

Bruno Zevi'ye göre toplumsal, entelektüel, teknik ve estetik koşullar ile bu koşulların kendi aralarındaki karmaşık ilişkiler, mimarlığın dünyaya geldiği verimli toprağı oluşturmaktadır (Zevi,1948: 47). Dolayısıyla, Zevi'nin de işaret ettiği gibi, geçmişin gözle görülebilir ve önemli bir belgesi niteliğindeki mimari ürün ve oluşturduğu çevre, ait olduğu toplumun tüm değer yargılarını gözler önüne sermektedir. O halde tarihi çevre üzerine yapılacak bir değerlendirme, olduğu dönemin ve toplumun koşullarından bağımsız olarak ele alınmamalıdır. Bu bağlamda, tarihi çevrenin hangi ekonomik ve politik koşullar altında olduğu, o çevrede hangi işlevlerin yoğunlukta olduğu, hangi teknik koşulların uygulandığı ve hangi sanatsal yaklaşımın benimsendiği gibi sorular önem kazanmaktadır. Bu sorulara verilecek yanıtlar, geçmişin belgelenmesine, bugünün değerlendirilmesine ve yarına dair öngörülerin oluşturulmasına da katkı sağlayacaktır. Özellikle İstanbul gibi hızla değişen, karmaşıklaşan ve bu sebeple okunması gün geçtikçe zorlaşan bir kentte, değişimin koşullarının tespit edilmesi ve bilhassa elde olanın korunması ayrıca önem arz etmektedir. Bu bakımdan İstanbul'da ele alınması gereken önemli tarihi akslarından biri de Galata bölgesinde bulunan Bankalar Caddesi'dir. Tarihi ve kültürel değere sahip olan bu cadde, 19. yüzyıldan günümüze dek, değişimin sürekliliğini belgeleyen değerli izler taşımaktadır. Şehir silueti 1900'lere kadar tarafsız bir kavram olarak algılanmıştır. Ancak bu durum, orta ve büyük ölçekteki şehirlerin merkezlerinin, bu kentlerin ticari ve ulaşım gereksinimlerini karşılamak amacıyla uyarlanması ve büyük bir bölümünün feda edilmesiyle değişmiştir. Yıkımlar, yeni cephe düzenlemeleriyle (hatta bazen yarışmalar yoluyla) ört-bas edilmeye, gizlenmeye çalışıldığında ise, kavram masumiyetini kaybetmiştir (Brandt, 2008: 160). 1960'lı yıllarda koruma kaygılarına bağlı olarak, şehir planlamasında ve özellikle tarihi şehir merkezlerinin yenilenmesinde yeni kavramlar ve ilkeler geliştirilmek zorunda kalınmıştır. 1964 Venedik Tüzüğü, korunması gerekli anıt kavramını genişleterek, anıtın çevresi ile birlikte korunması gerektiğini vurgulamıştır. Böylece daha önce belirsiz olan "siluet" kavramının aksine, hem bilimsel hem de hukuki şartlara yanıt verebilecek, kentsel anıt ve anıt topluluğu (Ensemble) kavramları öne çıkarılmıştır.

Bankalar Caddesi'nin Tarihçesi

Galata, çeşitli kültür ve dillerin bir arada yaşadığı bir bölge olarak adeta bir mozaik gibidir. Bu çeşitliliğin yarattığı fiziksel çevre de, doğal olarak, İstanbul'daki diğer çevrelerden oldukça farklıdır. Bu tarihi aksın, örneğin İstanbul'un Fatih ve Süleymaniye bölgesi ile fiziksel açıdan ortaklığını yakalamak zordur (Akın, 2011: 172). Diğer bir ifadeyle, İstanbul'un Türk karakterine pek de uymayan bu tarihi aks, şahsına münhasır Batılı bir kişilik sunmaktadır (Yasar, 2017: 64).

Galata Bölgesi, İstanbul'un ruhani bölgesi olan Tarihi Yarımada'ya karşın, 18. yüzyıldan itibaren ticaret ağırlıklı olan dünyevi merkezini oluşturmuştur. Buna bağlı olarak özellikle Voyvoda Caddesi'nde (batıda Okçu Musa ile Şair Ziya Paşa caddelerinin kesiştiği meydandan başlayıp, Karaköy Caddesi ile Yüksek kaldırım Caddesi'nin birleştiği noktada biten bugünkü Bankalar Caddesi) yoğunlaşan hanlar, ticarethaneler, bürolar, depolar, dükkânlar ve bunların yanında borsa ve bankerlerle, ekonomik ağırlığı yoğun bir cadde olarak (Akın,

2011) varlığını sürdürmüştür. Özellikle 1871-1881 yılları, Bankalar Caddesi ve İstiklal Caddesi'nde halen varlığını koruyan işyerleri ve eğlence mekânların kurulduğu dönemdir (Ergüder, 2011: 195).

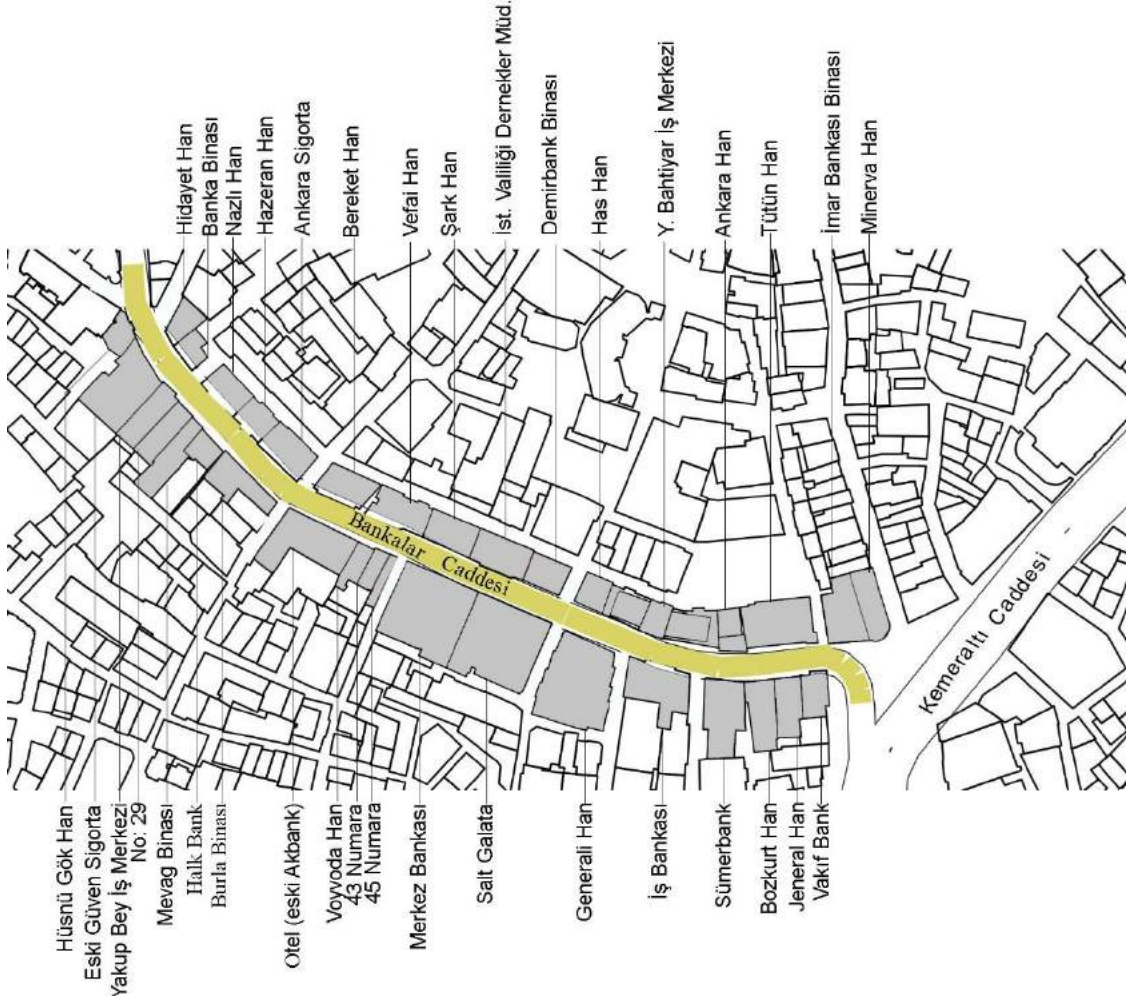
Murat Belge'nin aktardığına göre, Bankalar Caddesi (Voyvoda Caddesi), Osmanlı toplumunun tanıdığı Banque Ottoman, Banco di Roma ve Credit Lyonnaise gibi ilk bankaların merkezi konumundadır (1994). Bölgeye verilen bu önemin, limana ve rıhtıma yakınlığından; Avrupalıların, Osmanlı Hristiyanlarının ve Yahudilerin burada yoğunlaşmasından kaynaklandığı söylenebilir (Uluengin, 2008: 22).

Celal Esad Arseven, 'Eski Galata ve Binaları' adlı eserinde, Galata'da büyük ve geniş bir cadde aramanın abes olduğunu belirtmekte ve Evliya Çelebi'ye atıfta bulunarak, Voyvoda yolu, Arab Camii yolu, Harbi yolu ve Kule Kapısı yolunun en izdihamlı (kalabalık) yollar olduğuna işaret etmektedir (Arseven, 1989: 62). Anlaşılacağı üzere, bu cadde, Evliya Çelebi'nin yaşadığı 17. yüzyılda yoğun bir cadde niteliği taşımıştır.

Voyvoda Caddesi, Galata'daki diğer sokak ve caddeler gibi dar olma özelliğini 1880'lere kadar korumuştur. Bu dönemde caddeye tramvay hattının döşenmesi sırasında yapılan genişletme çalışmasıyla aralarında (Bereket Han) Palazzo del Comunale'nin de olduğu bazı binaların caddeye bakan kısımları yıkılarak cephesi geri çekilmiştir. Söz konusu binalara o dönemde "yeni" birer cephe monte edilmiştir. Caddenin genişliği o tarihten bugüne kadar da neredeyse hiç değişmemiştir.

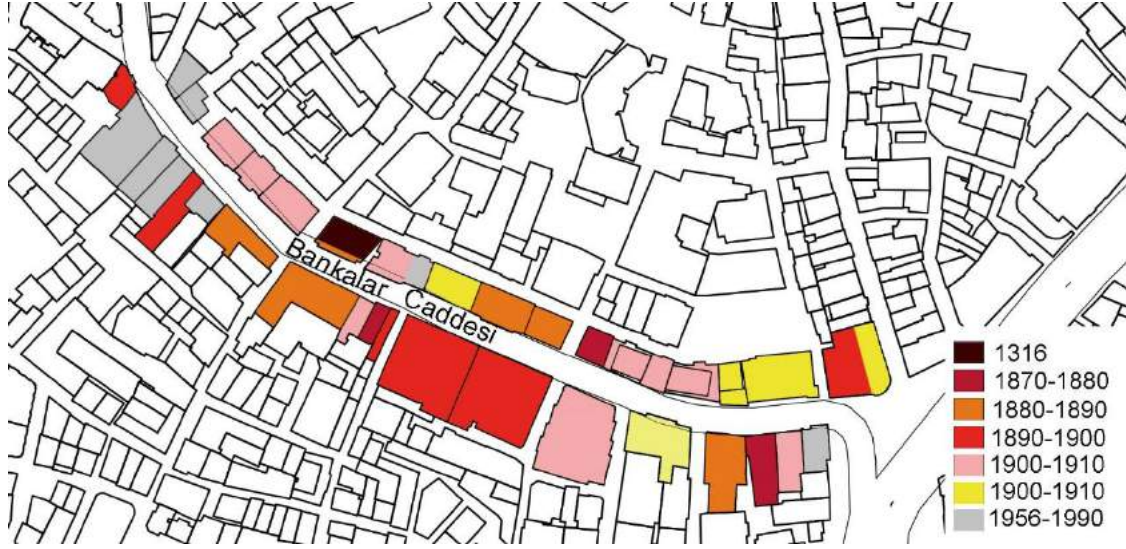
Bankalar Caddesi'nin Yapısal Nitelikleri

Izgara planlı bir görüntü sunan bölgede yer alan Bankalar Caddesi, yer yer sağa ve sola açılan dar sokaklarla kesilmektedir. Caddeye bugünün haritası üzerinden bakıldığında, yoğun bir yapılaşma olduğu ve bu yapıların kütle bakımından çoğunlukla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Daha ziyade dikdörtgen bir oturma sahip yapıların genellikle dar cepheleri caddeye açılmaktadır. Cadde üzerinde otuz beş yapı yer almaktadır (Şekil 1).

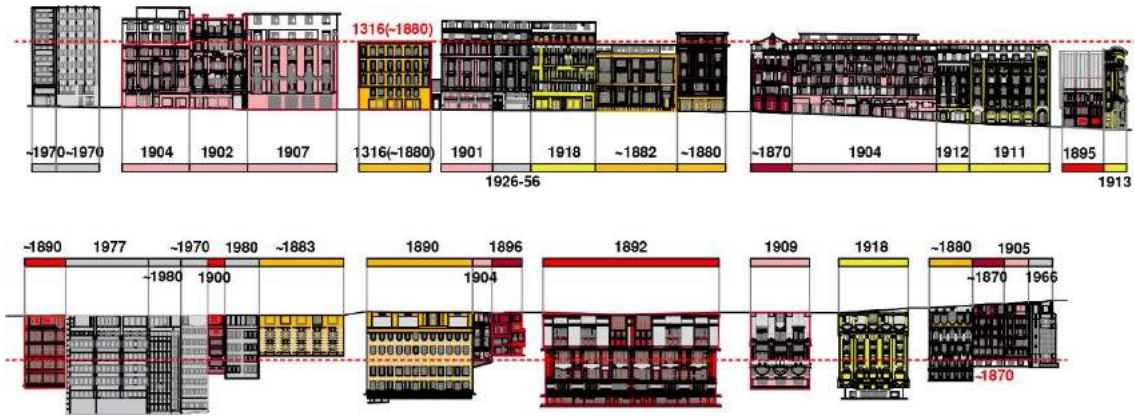

Şekil 1. Bankalar Caddesi'nin Hali Hazır Haritasında Gösterimi

Bankalar caddesinde yer alan 35 yapı, 1870 – 1990 yılları arasında inşa edilmiştir. Ancak caddenin en eski yapısı olan Bereket Han, ön kütlesiyle 1880, arka kütlesiyle 1316 yıllarına tarihlenmekte ve adeta Bankalar Caddesi'nin asırlardır süren varlığına şahitlik etmektedir. 1870 ve 1920 yılları arasındaki elli yıllık dönemde, 1914-1918 yılları arasında cereyan eden 1. Dünya Savaşı dönemi de dâhil olmak üzere, inşaat faaliyetleri devam etmiştir. 1920'lerden sonra bu faaliyetler 1970'lere kadar durmuş, 1970'lerden sonra yedi adet yeni yapı inşa edilmiştir. Diğer bir deyişle Bankalar Caddesi'nin gelişimi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar devam etmiş, 1970'lerden itibaren caddeye eklenen yeni dönem yapılara rağmen, bu cadde eski görünümünden pek de bir şey kaybetmeden günümüze değin ulaşmıştır. Kâgir veya yığma olarak inşa edilen bu yapıların inşa edildiği tarihlerde çoğunlukla dört beş katlı olduğu, ancak zaman içerisinde yapılan eklemelerle kat yüksekliklerinin değiştiği anlaşılmaktadır. Eklenen bu katlar genellikle tarihsel cepheyle tezat bir görüntü sergilemektedir (Şekil 2, Şekil 3 ve Tablo 1).

Şekil 2. Bankalar Caddesi'nde Yer Alan Yapıların Harita Üzerinden Tarihsel Gösterimi

Şekil 3. Bankalar Caddesi'nde Yer Alan Yapıların Yükseklik Değişimleri / Beyoğlu Belediyesi Arşivinden Alınan Cephe Çizimlerinden Yararlanılarak, Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

YAPIM YILI ARALIĞI	YAPILAR
1316 / 1880	Bereket Han
1870-1880	Bozkurt Han, Has Han
1880-1890	Sümerbank Binası, Otel binası (eski Akbank), Burla Binası, Voyvoda Caddesi No: 48, Demirbank Binası
1890-1900	Osmanlı Bankası ve Merkez Bankası Binaları, Mevag Binası Hüsnü Gök Han, İmar Bankası Binası, Voyvoda Caddesi 43 Numara
1900-1910	Voyvoda Caddesi 45 Numara, Jeneral Han, Generali Han, Voyvoda Han, Nazlı Han, Hazeran Han, Ankara Sigorta, Vefai Han, Yeni Bahtiyar İş Merkezi
1910-1920	İş Bankası Binası, Şark Han, Ankara Han, Tütün Han, Minerva Han
1970-1990	Halk Bank, Güven Sigorta, Voyvoda Caddesi No: 29, Yakup Bey İş Merkezi, Güven Sigorta, Hidayet Han, Banka Binası

Tablo 1. Bankalar Caddesi'nde Yer Alan Yapıların Tablo Üzerinden Tarihsel Gösterimi

Bankalar Caddesi'nin İşlevsel Özellikleri

Galata, Ortaçağ boyunca ve 19. yüzyılın ortalarına kadar kentin hemen hemen tüm gereksinimlerini sağlayan bir ticaret merkezi olarak varlığını sürdürmüştür (Wiener, 2007: 60). Galata limanı ile bütünleşen ve üzerinde bankalar, bankerler ve sarrafların yerleşmeye başladığı Bankalar Caddesi ise, bu bölgenin ticari canlılığında çok etkin bir rol oynamış ve giderek gerek mimari özellikleri, gerekse de işlevleriyle öne çıkan bir yapılaşmaya sahne olmuştur (Akin, Baturve diğ., 2017: 56).

Caddenin çehresi 1860'lardan asır sonuna kadar yeni ekonomik sektörlerle ilintili birçok kurum ve kuruluşun yerleşmesiyle tamamen değişmiştir. Bankacılık, sigortacılık, hukuk, mimarlık, madencilik, demiryolları ve genel anlamda teknoloji ithaliyle ilgili olan bu şirketler, caddenin Osmanlı İmparatorluğu'nun son elli yılının ekonomik ve mali hayatıyla ne denli iç içe geliştiğini göstermeye yeterlidir (Eldem, 2000: 14-15).

Bugün gelinen noktada Bankalar Caddesi, her ne kadar eski işlevlerini kaybetmiş olsa da, sahip olduğu kültürel ve tarihsel birikimiyle halen varlığını sürdürmektedir. Vakıfbank, Merkez Bankası, Minerva Han ve İş Bankası gibi caddenin görkemli yapıları, işlevlerini devam ettirmekte ve bu tarihi aksa bir hareketlilik getirmektedir. Yanı sıra Alexandre Vallauray'nin tasarlamış olduğu Osmanlı Bankası Binası (Salt Galata), sergi ve konferans gibi kültüre faaliyetlere ev sahipliği yapmakta ve böylece bu tarihi caddeyi başka bir boyuta taşıyarak, sadece finansal anlamda değil, kültürel anlamda da önemli bir merkez haline getirmektedir. Ancak diğer yandan cadde de üst katları depo olarak kullanılan Voyvoda Han ya da uzun yıllar işlevsiz olarak bırakılmış olan Bereket Han gibi yapılar dabalunmaktadır.

Bankalar Caddesi'nin Üslup Bakımından Analizi

Caddede genel olarak Neo-Klasik ve Eklektik üslup hâkim olmakla birlikte, özellikle Cadde'nin Okçu Musa Caddesine yakın olan üst kısmında, 1970'lerden sonra inşa edilen 'çağın ürünü' yapılar da görülmektedir. Bu yapılar, her ne kadar ait olduğu dönem mimarlığının en iyi örneklerini temsil etmeseler de, taklitçi bir yaklaşımdan uzak kalarak, dönemlerini samimiyetle yansıtıyor olmaları, cadde üzerinde kronolojik bir okumaya olanak sağlamaktadırlar. Diğer yandan bu caddenin, Neo-Klasik ve Eklektik üsluptaki yapılarıyla, dengeli, orantısız, düzenli ve ölçülü bir duruş sergilemekte olduğu ve adeta küçük bir Avrupa görüntüsü sergilediği söylenilebilir. Bu anlamda en çarpıcı örnek tabii ki, Vallauray'nin Bankalar Caddesine bakan cephesi Neo Klasik tarzda, Tarihi Yarımada'ya bakan arka yüzü Klasik Osmanlı Mimarlığına atıfta bulunan, 'ikiyüzlü' yapısı olan Osmanlı Bankası Binasıdır. Aslında bu ironi ile Osmanlı'nın iki yönlülüğüne, belki de Galata'nın birden fazla olan kimliğine gönderme yapılmıştı, denebilir. 1870 – 1920 tarihleri arasında inşa edilen 28 yapıdan on ikisi Neo-Klasik, yedisi Eklektik üslupta yapılmıştır. Diğer iki yapının ise, daha ziyade 1. Ulusal Mimarının izlerini taşıdığı söylenebilir. Aynı tarihlerde inşa edilen ancak Neo-Klasik ya da Eklektik üslupta olmayan binalar ise, daha ziyade yalın bir görünüm sunmaktadır (Şekil 4, Tablo 2).

Şekil 4. Voyvoda Caddesi'nde Yer Alan Eklektik ve Neo-Klasik Üsluptaki Yapılar

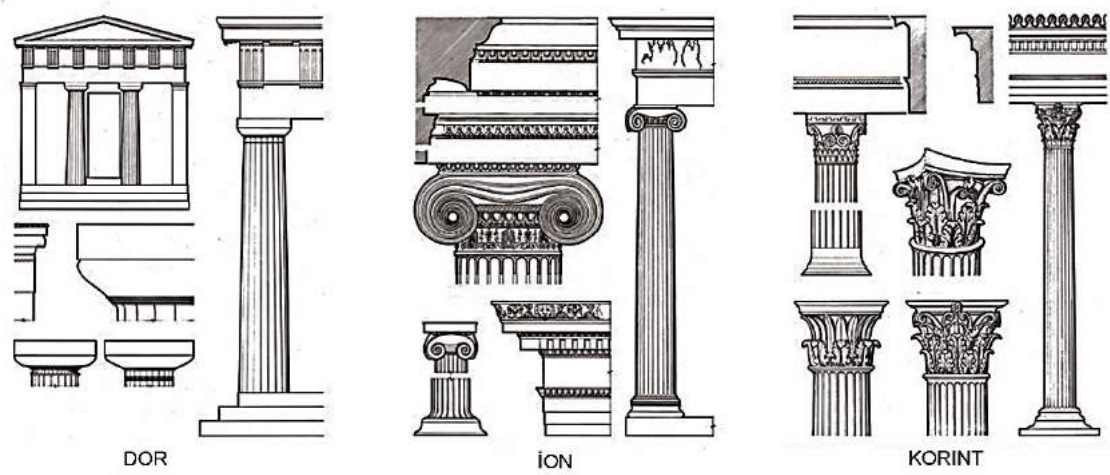
Anlaşılacağı üzere, Bankalar Caddesi üzerinde inşa edilen yapılarda, öncelikle Neo-Klasik, sonrasında ise Eklektik üslubun yer almaya başladığı görülmektedir. İlerleyen zamanlarda her iki üslubunda paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Dikkati çeken bir diğer durum da, Voyvoda Caddesi 43 ve 45 Numaralar, Bereket Han, Burla Binası, Otel Binası (eski Akbank), Hüsnü Gök Han ve Mevag Binası gibi yapılarda tespit edilen cephe yenilemeleridir. Bu cephe yenilemelerinin sadece belli bir atmosferi yaratan bir kulis olarak hizmet ettiği söylenebilir. Dolayısıyla bu durum, tarihi yanıltma yönünde zarar vermekle kalmayıp, 'özgün' olma durumunu göreceli kılarak, istenilen herhangi bir stilin yalnızca estetize edilerek yeniden üretilebilecek bir olay olduğu gibi bir algıya da neden olmaktadır.

YAPIM YILLARI	NEO-KLASİK	EKLEKTİK
1870-1880	Has Han, Bozkurt Han	
1880 1890	Sümerbank Binası, İstanbul Valiliği Dernekler Müd., Demirbank Binası,	
1890 1900	Osmanlı Bankası ve Merkez Bankası Binaları	İmar Bankası Binası
1900-1910	Jeneral Han, Nazlı Han, Vefai Han, Yeni Bahtiyar İş Merkezi	Generali Han, Voyvoda Han, Hazeran Han, Ankara Sigorta,
1910 1920	Şark Han	Minerva Han, Ankara Han
		1.ULUSAL MİMARİ
		İş Bankası Binası, Tütün Han,
	CEPHE ÖZGÜNLÜĞÜ BOZULAN BİNALAR	MODERN
1870-1880	45 Numara	
(1316) 1880-1890	Bereket Han Burla Binası Otel Binası (eski Akbank)	
1890-1900	Hüsnü Gök Han Mevag Binası 43 Numara	
1926-1950	Vefai Han kısmen (cephenin sağ tarafı)	
1970 - 1990		Banka Binası Hidayet Han Eski Güven Sigorta Yakup Bey İş Merkezi Finans Bankası Halkbank Vakıflar Bankası Binası

Tablo 2.Bankalar Caddesi'ndeki Neo-Klasik, Eklektik ve 1.Ulusal Mimari Üsluptaki Yapılar

Çalışmada yer alan bu sınıflandırmada, klasik mimarinin özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre; Antik form kanonunun gelişiminin başlangıcında klasik Yunan nizamları yatmaktadır. Bunlar her düzende; **alınlık** (üçgen çatı, Attika; silüetin oluşturulması ve aksların vurgulanması için Akroterler, Antefixler), **üç kademeli saçak** (korniş, friz, arşitrav), **taşıyıcı elemanlar** (başlık ve altlıklar dahil olmak üzere sütun ya da pilaster- Dor nizamında sütun altlığı yoktur), **su basmanı bölgesi** ve **krepiş**(alt yapı orijinalinde üç basamak) olarak yer almaktadır (Hueber, 2005: 7), (Şekil 5) .

Şekil 5. Dor, İon, Korint Düzenlerine İlişkin Elemanlar / Hueber, 2005

	Neo klasik		Neo klasik
Has Han	<p>Zeminden itibaren dört katlı olan yapı, Klasik mimariye atıf yapan bir cephe düzenine sahiptir: Katlar arası, silmelerden oluşan kesin çizgilerle belirtilmiştir. Zemin kattaki dört adet plaster üzerine İon başlıklar, üst katlarda yer alan plasterler üzerinde ise, Korint başlıklar oturmaktadır. Cephenin orta kısmı birinci kattan itibaren konsollar üzerinde öne çıkarılarak simetri vurgulanmıştır. Pencerelerin üst kısımları her katta farklı bir biçimde taçlandırılmıştır. En üst katın üçgen formda bitirilişi tapınak mimarisine bir atıf olarak yorumlanabilir.</p>	Bozkurt Han	<p>Orjinalinde zeminden itibaren üç katlı olan bina, orta kısım birinci katta bulunan üç pencerenin önünde yer alan ve konsollar üzerinde taşınan bir balkonla vurgulanmıştır. Giriş kapısı yapının simetrik düzlemine uymamakla birlikte, binanın üst katlarında simetrik bir cephe düzenlemesi görülmektedir. Cephede rustikal taş görünümü hâkimdir. Yapının özgün halindeki üst katını bitiren korniş geçişte, dış kesimi gibi, antik mimarı öğelerinin kullanıldığı görülmektedir. Son üst iki kat modern döneme ait eklemeler ve özgün binadan rahatlıkla ayırt edilebilmektedir.</p>

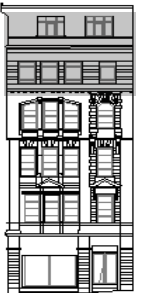
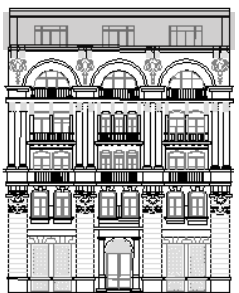
Tablo 3.1870-1880 Yılları Arasında Yapılan Binalar

	Neo klasik		Neo klasik
Sümerbank	 <p>Özgün hali zeminden itibaren iki kat olan yapıda, Antik mimari elemanlar son derece sade bir üslupla kullanılmıştır. Katlar arası, korniş ve silmelerle net olarak vurgulanmıştır. Alt katta Dor nizamına atıf yapan bir düzenlemeden sonra, yukarı doğru sırayla İon ve Kompozit sütun başlıkları, aynı zamanda pencereleri de ayıran yalancı sütunlara oturmaktadır</p>	Istanbul Valiliği Dernekler Müd.	 <p>Özgün halinde, zeminden itibaren üç kat olduğu bilinen yapı, bir kaç basamakla çıkılan bir su basman üzerine oturtulmuştur. Alt katın rustik taş cephe görünümü, asıl taşıyıcı taban katı görünümü vermektedir. Giriş kapısının ortada olmaması ile simetrik değilmiş gibi görünse de orta kısmın öne çıkarılması ile simetrik görünüm vermeye çalışılmıştır. Taşıyıcı kolon görünümündeki plasterler her seferinde iki kat yüksekliğinde olup yüksekçe bir arşitrav-friz görümlü elementle ayrılmaktadır. Giriş kapısının iki yanındaki sütunçelerin üzerinde Dor nizamının Triglyphe-Methope düzeni görülmektedir. Üzerinde yer alan korniş ise İon ve Korint düzeninin bir elementi olan dış kesimi ile geçiş yapılmaktadır. Kapı üzerindeki yatay oval pencere Barok bir form sergilemektedir. Alt katta pencere üstleri gırland motifleri ile bezelidir ve plaster başlıklarını konsollar oluşturmaktadır. Üst iki katı belirleyen pilasterlerin başlıkları Korint nizamındadır. Orta kısmın pencerelerinin katlar arası ise, zengin kabartmalarla bezelidir.</p>
Demirbank Binası	 <p>Orijinalinde zeminden itibaren üç kat olan bu binada, Vallauri, son derece abartısız ama özenli bir klasik mimari örneği gerçekleştirmiştir. Zemin katın geniş açıklıklı taşıyıcı plasterleri mermer olup, diğer katlar rustikal taş görüntüsü sunmaktadır. Mimarı, pencere kenarlarında kullandığı gözenekli (bosajlı) taş dokusu ile adeta yapıya imzasını bırakmıştır. Birinci katta yer alan pencerelerin arasındaki sütunçelerin Korint başlıkları ve katları ayıran korniş bölgesindeki Friz benzeri yüzeylerde kullanılan meander motifleri gibi Antik mimariye yapılan birçok atıf, mimarın sadece bu stili ne kadar iyi tanıdığını değil, aynı zamanda ne kadar iyi yorumladığını da göstermektedir.</p>		

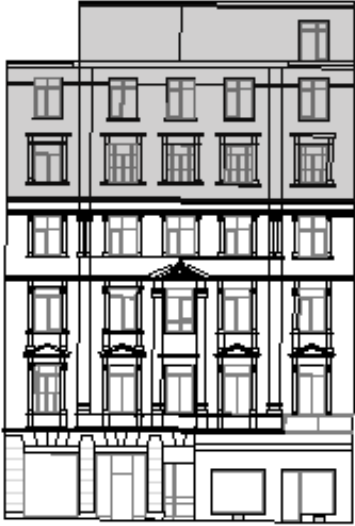

Tablo 4.1880-1890 Yılları Arasında Yapılan Binalar

Neo Klasik	
Osmanlı Bankası	 <p>İkiz bina tarzındaki bu yapılar Vallaur'y'nin Klasik mimariyi yorumlaması olarak yorumlanabilir. Cephede Klasik mimariye ilişkin elemanlar ve bu elemanların kuruluşu söz konusudur. Bina zemin katta yer alan, yüksek bir girişin oluşturduğu bir su basmanı ile başlamakta her iki katın birleşerek tek kat görüntüsü verdiği bir düzenle son bulmaktadır. Vallaur'y'nin kabartmalı taş şeklindeki blokları, yapının zemin katında adeta taşıyıcı bloklarmışçasına yer almaktadır. Bu izlenim üst katlara göre daha koyu bir renk olan taş bloklarla daha da kuvvetlenmektedir. Cephenin orta bölümünde yer alan iki kat arasındaki pencereler, üçgen alınlıklarla taçlandırılmıştır. Mimar, yapının alt katta taşıyıcı ve robust görünümüne karşılık, üst kata doğru özenli ama aynı zamanda da bol kullandığı bezemeler ve kemerli pencereler altındaki zarif ve güçlü tiyatral anlatımları ile mitolojiye de atıflarda bulunmuştur.</p>

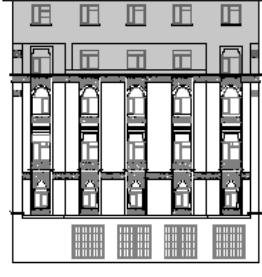
Tablo 5.1890-1900 Yılları Arasında Yapılan Binalar

Neo klasik	Eklektik
Jeneral Han	Generali Han
 <p>Jeneral Han, ilk bakışta, kendisinden 30 yıl önce inşa edilmiş komşusu Bozkurt Han ile birlikte, tek bina izlemi vermektedir. Her iki binanın üzerine sonradan eklenen katların birleşik bir görüntü vermesinin, bu duruma sebep olduğu söylenebilir. Yanı sıra dikkatli bir göz ile bakıldığında, her iki yapının detaylarda oldukça farklılaştığı görülmektedir. Cephede simetrik bir düzen yoktur. Birinci katta yer alan pencereler üçgen alınlıklarıyla dikkat çekmektedir. Pencerelerin etrafında yer alan kesme taşlar ise, pencereleri daha belirgin kılmaktadır.</p>	 <p>Katlar ikişer ikişer gruplandırılmış, bir balkon dizisi katları ayırıcı ve belirleyici eleman olarak kullanılmıştır. Pencereler arasındaki pilaster görünümü taşıyıcıların üst kısımları, çelenkler ve madalyonlar ile süslenmiştir. Pilasterlerin üst kısmında Dor düzeninin Triglyphe ve Metope bezemelerine yer verilmiştir. Yapının özgün hali, en üst katı ikili sütun grubunu bağlayan kemerlerle sonlandırılmıştır. Burada oldukça geri çekilen pencere yüzeyleri hem de kemerlerin daha etkili olmasına izin vermiştir. Büyük kemerler arasında kalan yüzeyler ile çatı kornişleri arasında kalan yüzeylerde Barok üslubunu düşündüren oval ve yuvarlak formu madalyalar, yer almaktadır.</p>

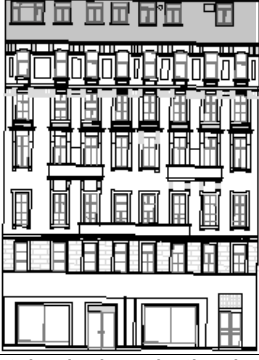

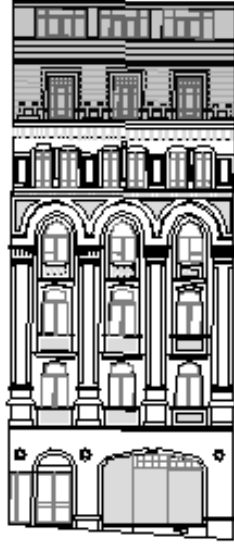
Tablo 6.1900-1910 Yılları Arasında Yapılan Binalar

Neo klasik	Eklektik
	
<p>Nazlı Han</p> <p>Yapının özgün kat yüksekliği zeminden itibaren üç kattır. Ancak yapıya sonradan bir üç kat daha eklenmiştir. Yapının değişikliklere uğrayan zemin katını, orta bölümü oluşturan ve iki kat yüksekliğinde sütunların eşlik ettiği birinci ve ikinci kat izlemektedir. Yapıda simetrik düzenin hâkim olduğu görülmektedir. Birinci kat pencerelerinin kenarlardaki ikili grupları, pencere kenarlarındaki sütunçeler üzerinde yerleştirilmiş birer üçgen alınlık taşımaktadır. İkinci kattan sonra boydan boya uzanan bir silme üzerinde yer alan kırık bir üçgen alınlığın, orta aksı vurguladığı görülmektedir. En üst katın pencere dizisi, doğrudan sütunçeler üzerine oturan saçaklık bölgesini taşımaktadır.</p>	<p>Voyvoda Han</p> <p>Zemin kat haricinde 3 kata daha sahip olan binanın ortadaki iki katı, yüksek sütunlar üzerine oturtulan kemerler arasında alınarak ortak bir bölge oluşturulmuştur. Bu kemerlerin üstü Klasik üsluptaki dış kesimi silmeler ve gösterişli bir korniş profili ile bitirilmiştir. Cephede bu katlar arasında herhangi bir ayırıcı silme vb. bulunmamaktadır. Cephede ilk dikkati çeken öğeler, Art-Nouveau üsluptaki bitkisel motifler ve Korint başlıklı dört adet plasterdir. Yuvarlak formda çerçevelenen üçüncü kat pencereleri daha ziyade Barok stilini çağrıştırmaktadır. Sonradan eklendiği anlaşılan en üst kat ise, yapı görünümünü olumsuz etkilemektedir.</p>

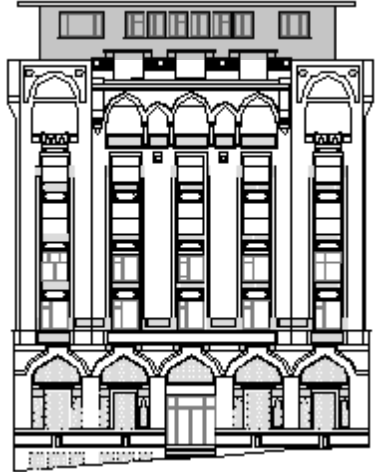
Tablo 7.1900-1910 Yılları Arasında Yapılan Binalar

Vefai Han		Hazeran Han	
	<p>Binanın üç akslı olan sol tarafı, özgün karakterini korumuştur. İki kat yüksekliğinde uzanan pilasterler ve Korint başlıkları ikinci ve üçüncü katı birleştirmekte, dördüncü ve beşinci katlar birbirinden, tek kat yüksekliğinde pilasterlerin taşıdığı geniş bir korniş dizisi ile ayrılmaktadır. Yatay bir çizgi oluşturan son kat pencerelerin arasında pilasterler bulunmayıp, burada yerini pencere yüksekliğinde bezemeli yüzeylere bırakmıştır. Sağ tarafındaki, kapıdan itibaren olan, kısım 1956 yılında aynı üslubta bir yeniden yapım eseri olup, binanın daha kütesel etki etmesine yol açmıştır.</p>		<p>Zeminden itibaren dört katlı olan yapının, zemin katındaki cephe düzeni, diğer birçok yapıda olduğu değişime uğramış ve özgün görüntüsünü kaybetmiştir. Birinci ve ikinci katın kendi aralarında, üçüncü ve dördüncü katın da yine kendi aralarında gruplandığı görülmektedir. Birinci katın pencere kenarları Osmanlı-Selçuklu tipi, tek yanlı profillerle bitirilirken, pencere altlarında yer alan geometrik biçimler göz dolumaktadır. İkinci katın pencerelerinde ise daha ziyade Barok-Rokoko, Art Nouveau formları görülmektedir. Üçüncü ve dördüncü kat pencere araları bitki ve madalyon motifleri ile zenginleştirilmiştir. En son katın üzeri derin saçaklarla örtülüdür.</p>
Yeni Bahtiyar İş Merkezi		Ankara Sigorta	
	<p>Uzunca bir cepheye sahip olan bina, caddenin en eğimli bölümünde yer almaktadır. Zemin kat bu eğime uygun olarak değişmektedir. Hareketli bir cepheye sahip yapıda cumbalar dikkat çekicidir. Birinci katın cephesi rustikal bir görüntü sunmaktadır. Binanın her katını ayıran silmelerin, sadece son iki katı ayırmadığı ve kaide üzerine oturan sütunlarla yüksekçe bir kat izlenimi yaratılmaya çalışıldığı görülmektedir. Yer yer mevcut ile aksları uyuşmayan son iki üst kat sonradan eklenmiştir.</p>		<p>Zeminden itibaren üç katlı olan yapının, üstüne iki kat ilave edildiği anlaşılmaktadır. Simetrik düzende bir görüntü veren yapının birinci ve üçüncü kat pencerelerinin yarım kemerle dönmekte olduğu ve zengin bitkisel motiflerle güçlü bir şekilde vurgulandığı görülmektedir. İkinci kat pencerelerinde ise, yuvarlak kemerler yerine, dikdörtgen formunda, içe dönük profiller kullanılmıştır. Yine birinci kat pencerelerinin her iki yanında zarif sütunçeler dikkat çekmektedir.</p>

Tablo 8. 1900-1910 Yılları Arasında Yapılan Binalar

	NEO KLASİK		EKLEKTİK
Şark Han	 <p>Zemin kat hariç beş katlı olan yapının zemin kat özgünlüğünü yitirmiştir. Oldukça geniş olan cephede pencereler ilginç bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Cephede, hem simetriyi, hem de bozulan simetrileri düşündüren şaşırtmacalara yer verilmiştir. Katlar arası kesintisiz korniş birinci kat ve dördüncü kat üzerinde yer almaktadır. Pencereler altında tüm duvar yüzeyini kaplayan bezemeler ve pencere üzerinde konsolların taşıdığı geniş saçaklıklar yer almaktadır. En son beşinci katın kornişleri derin bir saçığın ve taçlandırmanın habercisi durumundadır. Günümüzde özgünlüğünden kesin ayırt edilebilecek şekilde bir kat daha eklenmiştir.</p>	Minerva Han	 <p>Bir köşe bina olan Minerva Han'ın dar cephesi Bankalar Caddesi'ne bakmaktadır. Hanın ikinci kattan sonra yer alan balkonu, cephede bir kademe oluşturmakta ve bu balkon büyük ve kıvrımlı bir konsol tarafından taşınıyormuş izlenimi yaratmaktadır. İkinci kademe ise, üçüncü ve beşinci katlar arasında yer almaktadır. Bina yuvarlağını çevreleyen yeni bir balkondan sonra artık son bir kat ve bu katın üzerinde geniş bir saçaklık dikkat çekmektedir. Dairesel ve organik formu ile bulunduğu dar ve köşe konuma uygun bir biçimleniş sergilemektedir. Köşede yer alan giriş kapısının üzerinde, sanatın, zanaatın ve ticaretin koruyucusu, Roma mitolojisine göre bilgeliği temsil eden tanrıça Minerva'nın heykeli bulunmaktadır. Kapının iki yanında ticaret ve tanrıçanın sembolü olan yılan motifleri de yer almaktadır.</p>
Ankara Han	 <p>Üst kata eklenen iki katın dışında bina cephesinde pek değişim yapılmadığı söylenebilir. Zemin katın dışında, simetrik bir cephe düzenine sahiptir. Barok, Rokoko ve pencere kenarlarının cepheye düz bir kesit gibi yansıyan profilleriyle Selçuklu-Osmanlı mimari stillerine gönderme yaptığı söylenebilir. Mimari açıdan bu yapının, cadde üzerinde, en çok benzerlik gösterdiği yapı Generali Han olmakla birlikte, Voyvoda Han ile de benzerliği dikkat çekicidir. Pencereler arasındaki pilasterlerin köşelerinde Selçuklu-Osmanlı tarzı köşe (mihrap) sütunçeleri ve sahan üzerinde derince bir kapak formundaki geometrik duvar süslemeleri dikkat çekmektedir.</p>	Ankara Han	

Tablo 9.1910-1920 Yılları Arasında Yapılan Binalar

		1. ULUSAL MİMARİ
Selçuklu ve Osmanlı'nın değişik formlu kemerleri yeni bir düzenle bütünleştirilmiştir. Hareketli cephede girişler özgün bir yer tutmaktadır. Girişleri sütunlar, çini panolar, madeni bezemeler belirgin kılmaktadır. Giriş bir kaç basamakla yükseltilmiş ve hemen üzerinde dışa açılan küçük balkonlarla taçlandırılmıştır. Serbest olan köşeye kulesel bir görünüm verilerek anıtsal bir tasarım vurgulanmıştır. Geniş saçaklara mukarnaslı motiflerle geçilmiştir.	Tütün Han	
Mimarı bilinmeyen Tütün Han'dan yedi yıl sonra inşa edilmiş olan İş Bankası binası, konum olarak ona yakın olan bu yapıya ciddi bir benzerlik göstermekte ve adeta o binaya atıfta bulunmaktadır. Plan ve tasarım özellikleri batılı nitelikler taşıyan Tütün Han ve İş Bankası Binası; özellikle de cephe tasarımlarında, Osmanlı Mimarisinin elemanlarını daha ziyade bezeyici niteliklerde, salt dekorasyon olarak yer vermişlerdir.	İş Bankası Binası	

Tablo 10. 1910-1920 Yılları Arasında Yapılan Binalar

Birinci Ulusal Mimari başlığı altında sınıflandırılan İş Bankası Binası ve Tütün Han'a Eklektik yapılar grubunda da yer verilebilirdi. Ancak, bu iki yapının Neo Klasik veya Art Nouveau, Barok gibi batılı mimari stillere özgü elemanlardan farklı olarak Selçuklu ve Osmanlı yapı elemanlarının ve bezemelerinin (sivri kemerler, mukarnaslı bezemeler, pilasterlerin yan kısımlarının mihrab süslemelerinde görülen alt ve üst kısmı skalaktiklerle bezenmiş sütunçelerle donatılması, cephelerin bitiminde kullanılan geniş saçaklıklar, kemerlerin altında ve cephe yüzeylerinde mavi renkli seramik kaplamalar ve madeni bezemelerin) kararlı bir şekilde kullanılmış olması, bu yapıların ayrı bir grupta toplanması gerektiğini düşündürmüştür (Giray, 2009: 4).

Sonuçlar, Öneriler

Sonuç olarak hâlihazır haritasında tarihi parsel strüktürü okunabilmekte, tarihi planlarla karşılaştırıldığında büyük bir değişimin olmadığı görülmektedir. Tarihsel süreçte bazı binaların sadece kütle olarak korunduğu, ancak bambaşka cephe görünümlerine büründürüldüğü görülmektedir.

Cephelerde, özellikle giriş katında, pencere çerçeveleri, vitrinler, reklam tabloları, klima aletleri, elektrik kabloları, yağmur boruları vb. detaylar önemlilik arz etmektedir: Nitekim bu detaylar, yayaların ilk planda ve yoğun olarak algıladığı ayrıntılardır. Özellikle tarihi yapıların yoğun olarak bulunduğu alanlarda,

cephelerde yapılacak işlemlere özel bir dikkat ve hassasiyet gösterilmelidir. Sorumlu kurumlar, yaratıcılık ve hayal gücünü daha kesin bir tutumla zorlamalıdır. Koruma alanındaki yeterli tasarımın, iş bölgelerinde cazibe / iyileştirme ve ekonomik gelir garantisi getireceği bir gerçektir.

Koruma bölgesinde ticaret yapan uzmanlar, bu alanların asgari gerekliliklerine riayet etmelidir. Bu konuda önceden bilgilendirmeler yapılmalıdır: Bu amaçla, yapının envanterdeki kat planları, cephe analizi ve üç boyutlu projeksiyonları kullanılabilir, mümkün olabilen değişim veya dönüşüm olanakları analiz edilebilir. Koruma bölgesindeki müdahalelere, herhangi bir ön bilgi olmadan, kesinlikle izin verilmemelidir. Nitekim, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi, 2001 yılında, Viyana Tarihi Şehir Merkezi'ni UNESCO'nun koruma listesine alma önerisini şu görüşlerle açıklamıştır:

* *Tarihi Şehir Merkezi'nin, şehircilik ve mimarlık açısından, iki bin yılında değerlerin değişiminin sürekliliği konusunda olağanüstü bir belge olduğu,*

* *Avrupa'nın politik ve kültürel gelişiminin ana evreleri olan Ortaçağ, Barok ve Gründerzeit Devirleri'nin en iyi şekilde mimaride dile getirilmiş olduğu...* (Historic Centre of Vienna, Anonim).

Bu görüşleri İstanbul, Galata, Bankalar Caddesi'nde yer alan binalar için de ileri sürmek mümkündür. Bankalar Caddesi'nde yapım tarihleri 1870'ten 1990 yılına kadar uzanan bir süreci temsil eden Neo-Klasik binalar, Osmanlı'nın batılılaşma sürecinin Neo-Klasik, Art Nouveau, Eklektik örnekleri, 1. Ulusal (Milli) Mimari'nin kimlik arayışlarına giren Neo-Klasik Türk Üslubu örnekleri ve nitekim Modern mimari örnekleri yan yana yer almaktadırlar.

Her ne kadar, Herakleitos'un "değişmeyen tek şey, değişimin kendisidir" tezi, malzemenin eskimesi ve her şeyin geçici olduğu gerçeğine bağlı olarak, tarihi eserleri koruma alanında da kabul görse de, değişimin sürekliliğinin sağlanması' amacına yönelik olarak anıtların 'tarihsel gelişimi' özelliğine vurgu yapılmaktadır. Başka bir deyişle korumacı tutum, bir taraftan her şeyin geçici olduğunun kaçınılmazlığını kabul ederken diğer taraftan 'süreklilik' talebinde bulunarak, değişimin yavaş olması, sürece yayılması gerekliliğinin beklentisi içindedir. Çünkü mimarinin oluşturduğu fiziksel çevre (binalar), toplumsal belleğin edinilmesi, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından en somut ve en elle tutulabilir olan araçlardır. Aksi takdirde, tarihin bir dönemini gelecek kuşaklara kanıtlayabilecek hiç bir belge kalmaması, toplumsal hafızanın yitilmesi veya bulanıklaşması tehlikesiyle karşı karşıya kalınabilir. Bu durumu, günümüzde sıkça görülen, geçmişe ilişkin hatıraların kaybedildiği yaygın bir hastalığı tarif eden ve tıbbi bir terim olan 'alzheimer' ile karşılaştırmak, tarihi eserlerin korunmadığı durumda, tarihini ve geçmişini hatırla(ya)mayan "toplumsal alzheimer" tehlikesiyle karşı karşıya kalınacağına dikkat çekmek gerekir.

Dolaylı olarak tanık olduğumuz olayların büyüklüğünü hayal etmek imkansız olduğundan, dikkatimizi insanın etkinliğinin özel bir bölümünün gelişiminde önemli bir aşamayı temsil ediyor görünen tanıklıkla sınırlandırmak zorundayız (Riegl, 1929: 50). İşte tam da bu nedenle sayıca az olan özgün yapıların değeri daha da artmaktadır.

Sonuçta elimizde kalana çok iyi bakmaktan başka yol yoktur; "çok iyi bakmak" hem bakımını yapıp-korumak, hem de mimari açıdan okuyup-yorumlamak olarak her iki anlamı da kastetmektedir.

Kaynaklar

- Akın, N. (2011), **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Akın, N., Batur, A. ve diğerleri. (2017), **İstanbul Mimarlık Rehberi Galata**, İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.
- Arseven, C. E. (1989), **Eski Galata Ve Binaları**, İstanbul: İstanbul Kütüphanesi Yayınları.
- Belge, M. (1994), **İstanbul Gezi Rehberi**, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Brandt, S. (2008), **Stadtbild und Denkmalpflege, Konstruktion und Rezeption von Bildern der Stadt**, Berlin: Jovis.
- Eldem, E. (2010), **Bankalar Caddesi, Osmanlı'dan Günümüze Voyvada Caddesi**, İstanbul: Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi.
- Ergüder, B. (2011), **Galata Hanları 1868-1945 Paranın Serüveni**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Giray, K. (2009), **Sanat Tarihi Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Hueber, F. (2005), **Studie Farbgestaltung Historischer Fassaden in Wien**, [çevrimiçi]. Erişim yeri: <http://www.friedmund-hueber.at/FGMA19a.pdf> [Erişim tarihi: 10.01.2018].
- Riegl, A. (1929;2015), **Modern Anıt Kültü, Doğası ve Kökeni**, İstanbul: Daimon Yayınları.
- Uluengin, Ö. (2008). **Bankalar Caddesi'nin Tarihsel Değişimi ve Büro Binalarının İşlevsel, Fiziksel Yönden İrdelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, FBE. İstanbul.
- Wiener, M. W. (1977;2007), **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yasar, D. (2017), **Göstergebilim ve Mimarlık / Bir Metin Olarak İstanbul Kemankuş Caddesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi FBE. Mimarlık Ana Bilim Dalı. İstanbul.
- Zevi, B. (1948;2015), **Mimarlığı Görebilmek**, İstanbul: Daimon.

URL Kaynakları

- Url-1** Historic Centre of Vienna, Anonim, [çevrimiçi]. Erişim yeri: <http://whc.unesco.org/en/list/1033> [Erişim tarihi: 18.01.2018].

Kıbrıs'ın Geçmişindeki Taş Duvar Örgüleri ve KKTC'de Eski Eser Nitelikli Yapıların Tamirat Hataları

Mimar Hasan ERHAN
mimarhasan@windowslive.com

Özet

Eski eserler, insanlığın geçmişten kalan mirası olmaktadır. Bu miras, ne kadar uzak bir zamana iletilirse, geçmiş o kadar sağlıklı bir şekilde geleceğe iletilecek demektir. Binalar, toplumun günlük yaşamında sürekli insanla birlikte, insanın birçok gereksinimine mekân oluşturmaktadır. Bu nedenle insan ve bina bir bütünün iki yarısı sayılabilir. Bu bütünlüğün sonucunda binalar, insanın diğer tarihi varlıklarından daha fazla önem kazanmaktadır. Bina yapımı ve diğer insan yapısı buluntular için, insan yaşamının en başından olmak üzere kaynaklardaki eski eser tanımı incelendiği zaman Kıbrıs'ta eski eserlere yaklaşım henüz bu tanımı dolduracak yeterliliğe gelmemiştir. Yabancı konsoloslar elinde kişisel girişimler halinde başlayan eski eser araştırması, Osmanlı döneminin, araştırmacıya da haklar tanınması sonucu kazı yapanlar öncelikle kendi kişisel çıkarları doğrultusunda çalışmışlar ve oldukça önemli miktarda eski eser Kıbrıs dışına çıkarılmıştır. İngiliz yönetiminde müzecilik çalışması ile gündeme gelen eski eser toplama, daha sonraki yıllarda toprak altı binaların çıkarılması ve tamire ihtiyaç duyulan toprak üstü binaların tamiri başlar. Toprak altından çıkarılan binalar tarihi değerleri bakımından tartışmasız olmakta fakat toprak üstünde göz önündeki eski yapıların niteliğini saptamada, üzerinde durulması gereken noktalar bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tarihi yapı, hata, kum taşı, Kıbrıs duvar örgüsü

Stone Wall Bonding of Cyprus in the Past and Repair Defects of the Buildings Qualified as Historical in Northern Cyprus

Abstract

Antiquities are heritage of humanity from the past. The more this heritage is transferred to a distant timeline, the more the past is transferred to the future. Buildings are spaces that meet many requirements of humans in daily public life. For this reason, humans and buildings are two halves of a whole. As a result of this wholeness, buildings are in a higher priority compared to other historic items of humans. When definition of antiquities are examined for building construction and other human-made artifacts in the references from beginning of human life, the approach to antiquities has not fulfilled meaning of the definition in Cyprus recently. Research of antiquities have started as a personal initiative of foreign counsellors, and along with the rights given to researchers in the Ottoman Period, people carrying out excavations have worked for their own-sake firstly, so considerable number of antiquities have been moved outside of Cyprus. Collection of antiquities has been on the agenda along with the studies on museums in British Period. In the following years, museum studies have continued along with excavating buildings under the ground, and repairing defected buildings above the ground. Historic value of buildings which are extracted from below the ground is indisputable, however there are points to consider when determining quality of old buildings that are seen above the ground.

Keywords: Historic building, defects, sandstone, Cyprus wall bonding

Giriş

Kıbrıs'ta insan yaşamının başladığı en eski zamandan kalan tüm uygarlık izleri, Kıbrıs'ın ilk yerlileri diyebileceğimiz insanın veya toplumun olmayışı noktasında birleşmektedir. Bu düşünce ışığında, günümüze kadar gelen yaşantının başlangıcı, çevre ülkelerin yaşantısının bir devamı olmaktadır. Geçmiş tarihin en başta gelen kalıntıları olarak binalar da, çevre ülkelerden Kıbrıs'a gelen insanların yaşamını sürdürmesi, kaçınılmaz olarak, geldiği ülkelerin taş örgü kuralları ile yaptığı barınaklarda olmuştur. Bu nedenle Kıbrıs'ın geçmişinde yapılan binalar; dış kaynaklı yapım deneyimi, becerisi ve teknolojisi kapsamında yerel malzemenin işlenmesi sonucu inşa edilmiştir. Kıbrıs'ın tarihi süreç içinde değişen kültürel yapısı, binaların yapımında da değişimlere neden olmuştur. Değişim; yaşamı, zaman içinde sonraki kuşaklara iletip Kıbrıs'ı kendi ülkesi haline getiren insanların geliştirdiği yapı yöntemlerinin de gelişmesini getirmiştir. Günümüzde Kıbrıs'ta taş türleri başka ülkelerdeki kadar olmamasına karşın, taş örgü türü bakımından zengin bir mirasa sahip olup, eski zamanlardan kalarak eski eser niteliğine ulaşmıştır. Ülkemizde son yıllarda eski eser koruma programına paralel olarak toplumda da taş duvara karşı ilgi yeniden canlanmıştır. İlgi ve korumacılık, ayrılmaz iki düşünce olmaktadır. Ülkemizde bu ikili oluşmuş ama izlenen yol henüz doğru bir çizgiye gelmemiştir. Bunun nedeni; korumacılık için, kısıtlı bir çerçeve çizmemiz, ismine de 'eski eser listelemesi' dediğimiz dar hacimli bir program uygulamamızdır. Eski eser tanımını dikkatli incelersek, korumacılığın sadece eski eser listesine aldıklarımızla sınırlı olmadığını göreceğiz. Örneğin, duvar örgü karakteri olarak Kıbrıs'ın herhangi bir yerindeki tarihi belli olmayan ve özgün bir karakteri varsa, eski eser listesine alınmamış olsa bile koruma altına alınmalıdır. Bu durumda korumacılık düşüncesi, şu anda ülkemizde koruma altına alınmış görünen binaların bulunduğu alandan çok daha geniş bir alanı kapsamalıdır. Eski eser konulu çalışmalarda öncelikle şu tanımlama özümsemelidir: *Eski eser; Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait kültür, bilim, sanat ve dinle ilgili yer üstünde, yer altında bulunan taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları* (Saltuk, 1989: 51).

Kıbrıs'ta Geçmiş Zamanlarda Yapılmış Taş Duvar Örgü Türleri

Kıbrıs'ın geçmişinde yığma yapı taşı malzemeleri fiziksel özellikleri bakımından çok çeşitli olmayıp birkaç türle sınırlıdır. Tarihi ve eski eser kapsamına alınan binaların tamamına yakını kum taşıdır. Kıbrıs tarihinde yer almış yönetimlerin tümünün de dış ülkelerden oluşu, yerli halkı yönetebilecek mekanizmayı oluşturmada yönetim binaları en önde gelen ihtiyaçtı. Yönetim bütün gücünü, inanç ve ideolojisinden alarak ayakta durabiliyordu. Bu duruş; savunma yapıları, yönetim binaları, köprüler, kendi dini binaları ve yüksek gelirli kesimin konakları için çok miktarda taş ihtiyacını getiriyordu. Bu kadar ihtiyaç ise, doğal yollardan taş bulma yöntemleri ile karşılanamıyordu. Kıbrıs'ta taş ocağı işletmeciliği bu gerekçe ile başlamış olur. Zamanın koşulları içinde en ekonomik taş üretimi olarak kum taşı ocakları açılır. Taş ocağı işletmeciliği Kıbrıs'ta aynı zamanda kesme taş duvar örgüsünün de başladığı dönem olmuştur. Şehirlerin taş olanaklarının kısıtlı olması, malzeme kullanımında programlı olmayı gerektiren bir etken olmuştu. Ölçülü (kesme) taş üretimi Kıbrıs'ta yaşama geçer ve Osmanlı dönemi öncesine kadar, yönetimler eliyle yapılmış binaların taş ihtiyacı bu yolla karşılanır. Kesme taş; düzgün duvar örgüsünün yanında, üretim standartını ve duvar mukavemetini de moloz taşta göre oldukça yüksek bir düzeye çıkarmıştı. Kum taşı, hem ocaktan çıkışı ve hem de duvar, oyma dekor parçaları gibi tarihi binaların vazgeçilmez duvarcılığı için en uygun malzeme olmakta idi. Binaların duvar haricindeki tamamlayıcı elemanları olarak döşeme kaplamaları ve kapı başlıkları için de mermer ocakları açılır. Yapılan binaların yönetim değişimleri, savaşlar ve doğal

nedenlerle yıkılmaları sonucu özellikle büyük yerleşim yerlerinde kum taşı atıklarının oluşması ile şehirlerde halkın ihtiyaçlarına da yeterli gelmeye başlar ve başka cins yapı taşı tercih edilmez olur. Örneğin Mağusa surlar içindeki halka ait eskiden kalmış günümüzde korunmakta olan binalar, tarihi binalardan artan veya onların yıkılmalarından açığa çıkan taşlarla yapılmışlardır. Eski eser korumacılığında bu nedenle en başından günümüze kum taşı vazgeçilmez bir yapı taşı olur. Korumacılık programı içinde bu taş işçiliğinin sorunları zaman içinde kazanılan deneyimle aşılar ve ada halkının meslek seçiminde de bir seçenek oluşturur. Malzeme üretimi, işçilik emeği, ekipman ve bakım konularında gelişmiş kadrolar oluşur ve Kıbrıs için oldukça yüksek bir tarihi miras kalmış olur. Kum taşı ve kesme taşın Kıbrıs yapı teknolojisindeki bu üstünlüğüne karşın, uygulama alanı yönetici kesimin ihtiyaçları ile sınırlı kalmış, üretici kesimin ihtiyaçları olan geleneksel malzeme ve yapım yöntemleri ise araştırmadan uzak 20. asrın başına kadar sürmüştür. Söz konusu zaman içinde Kıbrıs nüfusunun çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması sonucu, geleneksel yapı türü ve malzemesi de ada bütününde önemli bir oran tutmaktadır. Bu nedenle, 'eski eser' tanımı yapılmış duvarların korunması kadar geleneksel duvar karakterlerinin de korunması gerekir. Kıbrıs Türk Toplumunda yönetim ve vatandaş olarak programlı bir korumacılık gelişmemiştir. 21. Asrın başından itibaren (yaklaşık son on beş yıl) Sakin Şehir (Slow City) oluşturma ve otantik yaşamı canlandırma adına bazı girişimler olmakta fakat bu girişim de toplum genelinde olmayıp dernekler ve belediyeler tarafından yapılmakta ve olması gereken düzeyin çok altındadır. Kıbrıs adasının bölgesel yapı farklarının taş özelliklerinin getirdiği bir sonuçla kum taşı haricinde günümüze kadar gelmiş başka taş yapılar da bulunmaktadır. Kıbrıs'ta birçok ülkede görülen kireç taşının haricinde Lefkara köyü taşı ve halk arasında Tremeşe taşı (beyaz taş) denen taşlar da bulunmaktadır. Kireç taşı (halk arasında *dağ taşı*), Kıbrıs'ta en çok bulunan ve geçmişte ocak açma ihtiyacı olmayan bir taş olup tüm zamanlar için ve tüm örgü türlerinde moloz hali ile kullanılmaktadır. Lefkara köyü taşı, tabakalar halinde, birkaç çekiç darbesi ile fakat hiçbir yontma veya kesme ihtiyacı olmadan ocaktan (veya yüzeysel kazıdan) çıktığı biçimi ile doğrudan yığma yapı duvarında örgüye girebilmektedir. Moloz halde dahi yatay derz oluşturmak diğer taşlara göre çok pratik olmakta ve yapım süresini kısaltmaktadır. Tremeşe taşı bölgesel olması bakımından, renginin dikkat çekiciliği ve oyma yapılabilme özelliği nedeni ile çıktığı bazı köylerde yapı taşı olarak kullanılmış günümüzde de seyrek de olsa kullanılmasına rağmen, yığma yapı malzemesi için uygun bir taş olmamaktadır. Tebeşir taşı sınıfına girmekte, damarsız ve çok küçük taneli (toz kütlesi) olmaktadır. Tremeşe taşından yapı taşı çıkarılmasında patlatma yapılmamakta ve sadece kesimle çıkarıldığı için moloz hali bulunmamaktadır. Tuğla boyutlarında kesilebildiği gibi insan eliyle işlenebilecek büyüklükte bloklar halinde de kesilebilir. Sızdırmazlığı olmamasına karşın, maruz kaldığı herhangi bir ısıyı bünyesinde tutmakta ve değişen hava koşullarında kontrol edilemeyecek tepkiler göstermektedir. Tremeşe taşı geçmişte öncelikle, evye yapımında ve ekmek fırını iç zemin kaplama malzemesi olarak kullanılmıştır. Kıbrıs'ta tarihi miras kapsamına giren binaların inşası sırasındaki taş tüketimi konusunda şu gerçekle karşı karşıyayız. Bir yanda yönetici sınıfı olarak sınırlı sayıda insan ve bina sayısı fakat büyük miktarda taş üretimi, tüketimi ve kişiyi hayrette bırakan işçilik detayları. Diğer yanda ise, vatandaş olarak büyük bir insan kitlesi ve barınak ihtiyacı fakat kısıtlı olanaklarla doğadan taş temini. Kıbrıs'taki eski eser programına alınmış yapıların korumacılık çalışmalarının sonucunu '*tarihi eser*' veya '*eski eser*' tanımları çerçevesinde incelendiğinde, eski eser tanımının (ve bu tanıma ile yapılmış listelemenin) tüm tarihi mirası kapsamadığı ve bu nedenle koruma programı içinde yapılan tamiratlar Kıbrıs'ın tüm tarihi mirasını korumaktan uzak

kaldığı görülecektir. Kıbrıs'ta bugüne kadar taş türlerine göre şu karakterde örgü türleri yapılmıştır.

- Harçsız, hiçbir kurala bağlı olmayan moloz taş duvar.
- Harçlı moloz taş duvar.
- Kesme taş duvar.
- Ahşap iskelet arası dolgu moloz taş duvar.
- Kıbrıs duvar örgüsü

Harçsız, hiçbir kurala bağlı olmayan moloz taş¹ duvar

Bahçe, yüksekliği yaklaşık 2 m.'yi geçmeyen istinat duvarları, yamaçlarda ağaç köklerindeki setler, ağıll duvarları ve kır evlerinin çoğunluğu bu örgü ile yapılırdı. Bahçe ve tarlaların tarıma uygun işlenebilmesi için yapılan temizlik sırasında *biriktirilen*, derelerden ve deniz kenarlarından *toplanan* (çoğunlukla çakıl) taşlar olmakta idi. Köylerde bahçe ve ağıllarda duvar yapıldıktan sonra üstte boydan boya maki bitkisi bastırılırdı. Burada amaç, üstte duvara bir bağlayıcılık verme, hırsız ve yabani hayvan girişini önleme ve değişik amaçlar için kullanılacak maki bitkisini kurutmaktı. Bu örgüde taşlar, hiçbir örgü tarzına bağlı kalmadan duvara yerleştirilir, herhangi bir kesme düzeltme işleminden geçirilmez fakat örgüye girişinde, uygulama sırasında yığından seçilerek, taşların birbirini uyumlu *bağlamasına* dikkat edilirdi. Taşlar arasında kalan boşluklar helik² denen daha küçük parçalarla doldurulurdu. Heliklemeden amaç, taşlar arasındaki boşluğu azaltarak taşların daha birleşik, kütsel olması ve temas yüzeylerini olabildiğince genişletmektir. Burada örgüye giren taşların türü de, mukavemeti düşürmede veya yükseltmede etkili idi. Örneğin çakıl taşları kayma özelliği olan, form ve fiziksel özellikleri nedeni bağlayıcılığı en az olan bir taş olması bakımından bu tür duvarda hiçbir zaman birbiri ile temas edecek şekilde kullanılmazdı. Kum taşı, yüzeyleri pürüzlü olması nedeni ile kaymayı önlemekte ve pürüzleri arasında doğal olarak yetişen bitkiler de ayrı bir bağlayıcılık özelliği kazanmaktadır. İstinat duvarlarında ise toprak olan taraftan zamanla taşlar arasındaki boşluklar toprakla dolmakta ve doğal bir harç haline gelmekte idi. Yalnız bu noktada bir konuya dikkat çekmek gerekirse, İstinat duvarında duvara temas eden toprak, duvara direnç kazandırır anlamı kastedilmemektedir. Burada anlatılmak istenen, duvar boşlukları arasına giren toprağın, yağmur veya rutubetle birleştiricilik özelliği kazanması ve duvar mukavemetini artırmasıdır. İstinat duvarı, önünde durduğu toprak yükünü kendi moloz örgüsü ile karşılayacak özellikte olması en başta gelen kural olmaktadır. Yüzyıllar öncesinden günümüze kalan bu duvarlar yapım titizliği ve deneyimli ustalar tarafından yapılmış oldukları için gelebildiler. Şehirlerde de harçsız taş örgü bahçe duvarları geçmişte sıkça görülmekte idi. Şehirlerdeki harçsız duvarların malzeme kaynağı genelde daha önce yapıp da yıkılmış binaların malzemesi olmakta ve molozla karışık formu bozulmuş kesme taşlar şehir içi bahçe duvarlarının çoğunda görülen bir özellik olmuştur. Moloz taş duvarlar genelde temelsiz fakat zeminin düzeltilmesi ve eldeki malzemenin büyüklerinin alt sıralara dizilmesi ile yapılırdı. Büyük taşlar, bir kişinin kaldıramayacağı ağırlıkta ise örgüye iki kişi tarafından yerleştirilirdi. Üst sıralara çıkıldıkça, daha küçük taşlarla yapım devam ederdi.

¹Moloz taş; doğadan toplanan veya ocaktan patlatma sonucu veya patlatmadan sonraki kırma işleminden sonra oluşan şekilsiz taş.

² Moloz veya kaba yontu taş duvar (harçsız veya harçlı) yapımında taşıyıcı taşların arasındaki boşlukları doldurmak için araya sıkıştırılan küçük taşlar. Kıbrıs'ta yerel dilde 'felik' denmekte idi.

Harçlı moloz taş duvar:

Kıbrıs'ta duvarcılığın ve harçlı moloz taş duvarın ilk örnekleri Kıbrıs'taki arkeolojik kazılarda çıkarılmış konut yapılarında görülmektedir. Arkeolojik kazıların bu duvar hakkında bize verdiği ilk izlenim, harçlı moloz taş duvarın en eski ve halen uygulanması nedeni ile en uzun ömürlü örgü türü olmasıdır. Geçmiş Kıbrıs'taki ilk insan varlığına kadar gitmekte olup, günümüzde de halen uygulanan bir örgü türüdür. Kesme taş duvar başlayana kadar, Kıbrıs'ın en çok uygulanan taş duvarı idi. Günümüzdeki uygulaması, eski eser kapsamındaki binaların tamirâtı, bina cephelerinde dekor amaçlı kaplama ve geçmiş hatırlatma amaçlı istinat duvarlarında olmaktadır. Geçen zamanın, farklı malzemeyi ve işçiliği getirmesi nedeni ile harçlı moloz taş duvarın amaçları da değişmiştir. İlk örneklerinden kesme taş örgüye kadar geçen zaman içinde yapılmış olan duvarlarda herhangi bir değişim olmamış ama binaların formlarında geriye dönüş olmayan değişimler olmuştur. Doğadan toplanan ve insan gücünün işleyebileceği her türlü taş (volkanik taş, kireç taşı, tebeşir taşı veya kum taşı) çamur harcı ile kullanılmakta idi. Hirokitia, Lemba, Amathus konutlarının dairesel formu, Mezopotamya, Güney doğu Anadolu ve Ortadoğu kaynaklıdır. Aynı konut yapısı, Fenikeli kolonistler elinde batı Akdeniz kıyı ülkelerine taşınmıştır. Zaman içinde ihtiyacın artması, doğadan toplanan taş miktarının yetersiz kalması ile yamaç kenarlarından yüzeysel kazılarla çıkarılan moloz taşlar kullanılmıştır. Kıbrıs'ta yaşayan ve yönetim kadrosu dışında kalan halkın öncelikle barınak ihtiyacını karşıladığı bu örgü türü, Kıbrıs'ın tarihinde en geniş zamanı doldurması nedeni ile örgü karakteri ve taş türleri de zaman zaman değişim göstererek uygulanmış ve günümüzde tüm farklı biçimleri ile görülebilmektedir. Taşlar, harçla bağlandığı için, farklı taşların da aynı örgü içinde kullanıldığı olmuştur. Örneğin, çakıl taşı yığma yapı için en az tercih edilen malzeme olmasına rağmen, yerel olanaklardan ve taş sıkıntısından gelen nedenlerle kullanılmıştır. Çakıl taşının bir yapıda öncelikli malzeme olarak tercih edilen yerlerin başında dere yataklarına yakın köyler olmaktadır. Bu köylere Peristerona ve Katokopia (Zümrütköy) köyleri örnek olarak gösterilebilir. Çakıl taşı Zümrütköy'de bir ilkokul binasında, kum taşının iskelet pozisyonunda oluşturduğu taşıyıcı sistem içinde dolgu amaçlı yığma duvar olarak yapıldı. Peristerona'da ise, bir dere yatağının duvarı olarak farklı malzeme ile oluşturulmuş hatılın bağlayıcılığı desteğinde önemli sayılacak bir uzunlukta ve yükseklikte yapılmıştır. Harçlı moloz taşın günümüzdeki uygulaması ise kum taşı veya kireç taşı malzeme ile Kıbrıs'ın geçmişinde hiç uygulanmamış örgü kuralı ve derz dolgusu ile yapılmış örnekleridir. Bu iki taşın doğal renginden dolayı derzler de, kum taşında sarı tonlarında, kireç taşında da griden dolayı çimentonun doğal rengi ile doldurulmaktadır. Konutlarda dekor amaçlı taşıyıcı özelliği olmayan fakat istinat duvarlarında mukavemet sorunu olan duvarlar olmaktadır. Kuralsızlığın bir sonucu olarak, istinat duvarları zaman zaman yeniden yapılmak zorunda kalınmaktadır. Kıbrıs'ta harçlı moloz taş duvarın zaman ve uygulama alanı bakımından en çok örneklerinin görüldüğü binalar, Ortodoks kilise ve manastırları da önemli bir yer tutmaktadır. Ortodoks dini yapıları, Kıbrıs'ta Katolikliğin başlangıcından betonarmenin gelişine kadar, yönetim katkısı olmadan, yapıldığı yörenin kaynakları ile yapılma koşullarını dayatıyordu. Kıbrıs'ta, Katolik yönetime karşı yerli Ortodoks halk, yaşayabilme gücünü din inancından almakta ve kilise ile manastır inşaatı onlar için yaşam kaynağı olmakta idi. Geçmişte Ortodoks Hristiyan olan her köyden bir veya birkaç kilise, günümüze kadar gelmiştir. Bu nedenle, harçlı moloz taşla yapılmış Ortodoks dini yapıları (Philippou, 2006: Kitabın geneli), bu başlık altında önemli bir yer tutmaktadır.

Kesme taş duvar:

Kıbrıs'ın geçmişinde yer almış kesme taş duvar; kamu yapılarında, kalelerde, şehir surlarında ve yüksek gelirli özel kişi konutlarında (konaklarda) uygulanan bir örgü türüdür. En çok taş üretimi ve en çok taş tüketimi olan bir duvar türü olmasına karşın, her zaman için ülke yönetimini sürdüren kitlenin yaşamı ile ilgili olmasından sayısal anlamda en az binanın yapıldığı bir örgü türüdür. Kesme taş duvarın ilk örnekleri, koloniler döneminde yapılmaya başlanır. Kolonilerin, Fenike'de ve günümüz Yunanistan'ın da yaşayan kavimlerle bağlantılı olması, bu dönem taş yapılarının kendi ülkelerindeki yapı tarzlarını uygulamaları olmaktadır. Bu bağlantı içinde karşılıklı iletişim sonucu, İon (İyon) tarz kolon başlığı Yunanistan'a, Kıbrıs'ta bu dönemdeki bazı uygulamalardan alıntı yapılarak gitmiştir (Wilson, 1894: 789; Ünsal, 1949: 123, 124, 125, 126, 129; Mansbridge, 1967: 360). İyon kolon başlığı Klasik Yunan mimarisinin üç tarzından biri olup lotus çiçeğinden alınmıştır. Bu motif Kıbrıs'a Mısır'dan, Mısır'a da İran'dan gitmiştir. Limasol, Baf ve Larnaka çevrelerinde günümüze kadar gelmiş tapınak kalıntıları bu dönemden kalma olup, Kıbrıs'ta kesme taş duvara temel (başlangıç) olmuştur. Bu dönemden kalan tarihi binaların, İngiltere'nin Kıbrıs'ı yönettiği yıllarda Ortadoğu ülkelerindeki bazı yapıların taş ocağı olacak kadar bir birikimi olmuştur. Koloniler döneminden sonra adayı yönetmiş tüm devletler, kesme taş yığma yapıyı devam ettirmişlerdir. Roma döneminde, Kıbrıs ocaklarından çıkan taşlar yanında, adada yeterli miktarda olmayan ve dıştan getirilen volkanik taşlar da özel yapı elemanı biçiminde inşaatlarda yer alır. Özel olması nedeni ile Bizans, Lüzinyan ve Venedik dönemlerinde bu parçalar değişik inşaatlarda kullanılmışlardır. Roma döneminde ağır, kütsel detaysız kesme taş duvar, Lüzinyanlar elinde dekoratif, yükselen ve oymacılık sanatına dönüşen bir karaktere dönüşür. Kesme taş Kıbrıs'ta Lüzinyan döneminde katedraller, manastırlar, saraylar ve kaleler ile zirveye çıkmıştır. Venedik döneminde şehir surlarına yapılan eklemeler dışında bir çalışma görülmemektedir. Osmanlı döneminde, dini yapıların camiye dönüştürülmesi, yıkıntıların üzerine camiler, hanlar, hamamlar, şehir meydanlarına çeşmeler, su kemerleri, tekkeler, medreseler ve birkaç kütüphane yapılmıştır. İngiliz döneminde ise; kesme taş yapıda bazı değişimler ile mahkeme binaları, hastaneler, posta istasyonları, bakanlık binaları (departmant), köprüler en önde gelen yapılar olmaktadır. Günümüzde ise, geçmişin tüm yapı türlerinin kopyaları yerine göre, dar veya geniş hacimli olarak uygulanmaktadır. Günümüze gelene kadar her yönetim kendi duvar örgü deneyimini yapıldığı yapılar da uygulamıştır. Kesme taşın başladığı zamandan günümüze özet bir sıralama ile şunları söyleyebiliriz. İlk dönem kesme taş duvarlar, Yunan ve Fenike kültürünün tapınak yapıları olmakta ve Helenizm öncesi ile Helenizm zamanlarını kapsamaktadır. İkinci dönem Roma, Bizans dönemleri olmakta ve bina yapımında o zamana kadar geçerli işlev olan tapınaklara ilave olarak halkın günlük yaşamında ihtiyacı olan mekanlar olarak anfitiyatro, hamam, agora yapıları, şehirlerarası ve şehir içi altyapıları inşa edilir. Kıbrıs'ta üçüncü dönem kesme taş duvar, Lüzinyan ve Venedik dönemleri olmaktadır. Bu dönemde Avrupa kaynaklı ortaçağ yapıları Kıbrıs'ın genel karakterini belirlemiştir. Kesme taş duvarda, ya tek parça taş, duvar kalınlığı kadar yerleştirilir ya da, iç ve dış yüzleri düzgün form, duvar kalınlığına göre araya moloz dolgu yapılırdı. Bu dönemden sonra gelen Osmanlı dönemi (dördüncü dönem), temelden yapım kadar hatta daha fazlası, mevcut terk edilmiş veya yıkık binaların tamamlanması dönemi olmuştur. Tamamlama düşüncesinin kaynağı, şehirlerdeki taş kaynağının ihtiyaca yetmeyecek olması, ocak işletmeciliğinin ise süreyi uzatması, maliyeti yükseltmesiydi. Süreyi ve maliyeti kısaltma amacı ile tamiri yapılan binanın en yakın çevresindeki her türlü malzeme kullanılıyordu. Dış cephelerdeki Osmanlı ve öncesi dönemlerin aynı binadaki farklı

örgü karakterleri günümüzdeki tüm eski eser nitelikli binalarda rahatlıkla görülmektedir. Osmanlı döneminde tamirat yapılmış binalarda görünen önemli bir ayrıntı da, kapı pencere sövelerinde görülmektedir. Bu binalarda, sövelere yerleştirilen kesme taşlar, dikine yerleştiriliyordu. Nedeni ise kesme taşın kısıtlı olması ve elindeki az sayıda kesme taşla yapılabilecek en fazla ölçüdeki düzgün kenarı elde etmektir. Terk edilmiş veya yıkık binaların tamir edilerek en kısa zamanda insana hizmet verecek yeterliliğe gelmesi Osmanlı politikasının önde gelen özelliği idi. Kıbrıs'ta, en karakteristik, en itinalı Osmanlı kesme taş örgü duvarla yapılmış yapı Sultan Mahmut Kütüphanesi olmuştur. Beşinci dönem olan İngiliz döneminde, Kıbrıs'a beton ve çelik gelmiş ve yığma duvarlar üzerine çelik putrel veya betonarme döşemeler ile taş yapı konstrüksiyonunda yeni bir dönem başlamış olur. Bu döneme kadar, tonoz, kubbe veya ahşap kiriş kullanılıyordu. İngiliz döneminde kesme taşın ve binanın formunun da, kendine özel karakterleri olmuştur. Kesme taş, İngiliz ölçü birimlerinden ayak ve inç ölçüleri ile kesilmekte idi. Taş yükseklik veya uzunlukları ayak ölçüsü ile olurken, taşın dış yüzeyleri, birer inçlik genişlikler halinde çerçeve görünüşlü bir işçiliğe sahipti. Kenarlardan birer inç bordürlü, ve çerçeve içindeki alanda bordürden yarım inç'lik bir kabarıklık bulunmakta idi. Bunun nedeni, doğal hava koşulların bu kabartma içinde kalarak, taşın erozyona uğramasını önlemektir. Bina formundaki karakter ise, cephe eşit aralıklı taşıyıcıların (çoğunlukla yarım daire kemerleri taşıyan taş kolon, bazen de ahşap kirişleri taşıyan ahşap dikme) binayı şekillendirmedeki önceliği göze çarpmaktadır. Bu dönemdeki yapılmış binaların taş işçiliği bakımından ikinci bir karakteri de, şömine bacalarının özel ve kamu binalarında kolaylıkla algılanabilmesidir. İngiliz döneminin inşaat konularında Kıbrıs'a bıraktığı en önemli miras, Binalar ve Yollar Düzenleme Yasası Fesih 96 ile imarın ve yapı detaylarının bir esasa bağlanması olmuştur. İngiliz dönemi sonrası yaklaşık yarım asırlık bir zaman, geçmiş dönemlerin kopyası ve tamiri ile geçmiştir. İngiliz döneminde yapılmış ve Lefkoşa'da çok görülen tamirat veya temelden iki katlı özel konut inşaatlarındaki bir özellik de, binanın sokağa bakan cephe duvarları kesme taş, diğer kenar duvarları ise kuralsız örgü ile yapılmış olmalarıdır. İşte bu kuralsız örgü biçimi, günümüz korumacılık içinde '*bir dönemin detaydır*' kabulü ile günümüzdeki tamiratlarda uygulanan model olmuştur. Günümüzde yapılmakta olan tamiratlar çok ender örnekleri ayırarak araştırılırsa, geçmişin duvar karakterleri, mantığı, amacı incelenmeden yapılmakta ve hatalı, yapılmak istenenle yapılanın birbirinden farklı olduğu görülecektir. Günümüz tamiratlarında, tarihi karakterine uyumlu hatta orijinalinden daha karakteristik bir işçilikle yapılmış tamirat, Büyük Han'ın çok kısa bir süre önce yapılmış, kuzey doğu köşesindeki revakın tavanı olmuştur. Büyük Han, Kıbrıs'ta yapılmış ilk Osmanlı kesme taş binasıdır. 1572 Yılı uygulamasında birtakım ölçü ve işçilik hataları yapılmış fakat doğu cephesindeki revakın kuzey tarafındaki köşe 2000'li yılların başında yıkıldığı zaman bu noktada yapılmış taş işçiliğindeki dikkat, orijinalinden üstün bir yapıya çıkarmıştır.

Ahşap iskelet arası dolgu moloz taş duvar:

Bu yapı türü, Osmanlı yapı türlerinden biri olup, Kıbrıs'ın Osmanlı egemenliğine girişi ile adaya gelmiş olup, betonarme ve çeliğin inşaatta kullanılmaya başlandığı 20. asrın başına kadar uygulanmıştır. Uygulama alanları, genellikle şehir içi iki katlı konaklarda olmuştur. Cumbalı (çıkmalı) konutların kendine özgü karakteri ile bu yapı sistemi, insan sağlığına katkısı yönünden oldukça başarılı çözümler getirmiştir. Bu yapı sistemi, ahşap iskelet arası taş dolgu duvar olmaktadır. Sistem, adaya Osmanlı döneminde geldiği için, Osmanlı dönemi öncesi terk edilmiş veya yıkık haldeki binaların taş duvar zemin katları üzerine yapılan ilave katlarda uygulanmıştır.

Temelden de yapılmış olan bu tür yapılar da olmakla birlikte çoğunluğu, ilave üst kat şeklinde olmuştur. Bu sistemde iskelet arasında yapılan dolgu duvar, binanın çevresinde bulunabilen her türlü taşın, örgü malzemesi olması, iskelete uygun şekilde örülmesi ve iki taraftan alçı ile sıvanması ile yapılıyordu. Binanın üst kat iskeletinin oturduğu zemin kat duvarlarının, tamirat ihtiyacı olan kısımları da yine çevreden bulunan başka binaların molozları veya atıl duran kesme taşlar ile tamamlanıyordu.

Kıbrıs duvar örgüsü

Bu isim, herhangi bir kaynaktan veya belgeden alınmış olmayıp, Kıbrıs içinde yaptığım gezilerden olan kendi gözlemlerim ve kaynak olabilecek belgelerden yaptığım araştırmaların sonunda verdiğim bir isimdir. Örgünün tek cümle ile şöyle bir tanımı yapılabilir: *Kaba yontu taşlarla düzgün yatay derzli duvar*. Bu örgü türü; başka ülkelerden gelmiş deneyim ve bilginin buradaki olanaklarla gelişerek Kıbrıs'ın bütününe yayılmış bir duvar işçiliği olmaktadır. Diğer dört duvar türünün tümü de Kıbrıs dışından gelmiş ama dört tür de geldiği karakteri ile uygulanmış olup günümüze kadar kendi özelliklerini koruyarak gelmiştir. Beşinci tür olarak verilmeye çalışılan bu örgü türü, Kıbrıs'ın kendine ait olmamakla birlikte, Kıbrıs'ın olanakları ve buranın yerlisi olmuş insan kitlesi elinde gelişmiş ve eskiden yapılmış örnekleri ile günümüze kadar gelmiştir. Gerek tamir edilmiş duvarlar içinde diğer örgü türlerine karışmış vaziyette gerekse bütünlüğünü korumuş olarak önümüzde durmakta fakat araştırması yapılmamış olduğu için farkında olmamaktayız. Kıbrıs taş işçiliği ile yapılmış duvarın ada bütününe yayılması; ada halkının büyük bir bölümünün kırsal kesimde yaşaması, yapı malzemesini çevresinden bulması, işçiliğini kendisinin yapması en başta gelen nedenlerdir. Kıbrıs'ta eski eser saptama çalışmaları İngiliz döneminde başlamış fakat o dönemde tarihi kamu binalarının (kale, şehir surları, konak, kilise, cami) korumaya alınması, daha sonra da iki toplumun aynı programı devam ettirmesi ve kırsal kesimden şehirlere olan nüfus kayması ile Kıbrıs'ın kendine özgü taş işçiliği Kıbrıs'ının yaşamından çıkmıştır. Kıbrıs'ın kaza merkezi şehirlerinde geçmişte az sayıda yapılmış bu tür duvarlar da yerini yeni yapı teknoloji ürünlerinin alması ve günümüzdeki tamiratlarda hiçbir tarihi önemi olmayan uydurma dekor işçiliğinin alması sonucu tamamen bilinmez olmuştur. Kıbrıs duvar örgüsü, kaba yontu taşın, tuğla dizgi sırasına benzer bir sıralama ile harçlı veya harçsız yapıldığı bir türdür. Bir kişinin işleyebileceği büyüklükte taşların kaba yontu ile dış cepheye girecek yüzeyleri düzeltilir, dörtgen formun eksik kısımları küçük parçalarla (helik) tamamlanır. Burada örgünün karakteri, helikli bloklar ve yatay derzden (siciminde ve terazisinde olmasa bile) oluşmaktadır. Bina veya duvar tamamlandıktan sonra bütün içinde yataya yakın derzler net bir şekilde görülmektedir. Bu örgü türünün tarihi kaynaklardaki en eski örneği, Engomi ören yeri duvarlarında görülmektedir. Engomi ören yeri, alt yapısı ve diğer şehircilik işlevlerinin karşılandığı, Kıbrıs'ın ilk şehircilik olayının görülebileceği bir tarihi şehirdir. Bu şehir örneğinde, Kıbrıs'ta bina yapımı için taşın kesim işleminden geçtiği ilk taş bloklar ve kuyu yapımı için ilk oyma işçiliğinin yapıldığı örnekler görülebilir. Düzgün kesilmiş 3-3.5 m uzunlukta, 2-2.5 m yükseklikte taş bloklar, günümüz tuğlasından daha küçük moloz taş parçaları ile birlikte bu şehir örneğinde uygulanmıştır. Buradaki taş blokları, kesme taş olsa da, kesme taş duvar yapımında kullanılan taşların ocaktan çıkarılması gibi bir olay değildir. Engomi'deki taş bloklar, toprak yüzeyindeki kayalardan kesilmiş bloklar olmaktadır. O dönemde, yer altı kazısı muhakkak ki vardı. Engomi bir liman kenti olup, Kıbrıs'tan bakır ihracının yapıldığı bir nokta idi. Kazı yapılabilirdi fakat o bölgedeki toprak üstü kaya varlığı taş ihtiyacı için yeterli oluyordu ve taş ocağı açma gereksinimi olmamıştı. Engomi'nin kurulduğu zaman tam olarak bilinmese de, gelişmesi ve zirveye çıktığı

zamanı Hititler döneminde olmuştur. Hititler'in tarihte çıkış noktası olan orta Anadolu'daki Hitit yapı sanatının kopyası denilebilecek bir özelliği vardır. Engomi, Kıbrıs taş örgü türünün başlangıç noktası olmuş, daha sonraki zaman içinde kırsal kesim insanı tarafından devam ettirilmiş ve yeri geldikçe şehirlere de uygulanmıştır. Bu örgü türünde, taşlar kaba yontu olmaktadır. İlk örnekleri Engomi'nin kesme taş blokları olmuş fakat geçen zaman içinde kaba yontu taşla devam etmiştir. Engomi, bir devlet örgütü olanakları ile o büyüklükte taş kesebiliyordu. Kırsal kesim insanı bir vatandaş olanakları ile büyük ve kesme taş üretememiş ama düzgünlüğüne duyduğu saygı ile kendi olanakları ölçüsünde kaba yontu olsa da emeğini katmış ve sıralar oluşturup çizgisel görüntüyü koruyabilmiştir. Kıbrıs duvar örgüsündeki yataylığı, Anadolu köy evlerindeki ahşap hatıllarla görüyoruz. Ahşap hatıllar, duvar yüzeyinde 2-2,20 m. yüksekliklerde ve bazen kapı ve pencere başlıkları ile birleşik olarak boyadan boya devam ederek duvarda yatay bir bütünleştirme yapılıdır. Bunun olabilmesi için, yatay bir duvar sırasına ihtiyaç olmaktadır. İşte bu ihtiyaç, Kıbrıs duvar örgüsü ile Kıbrıs dışındaki duvar örgülerinin bağlantılı olduğu ve her ülkenin kendi olanakları içinde uygulandığı görülmektedir.

Tamirat hataları

Kıbrıs'ta bina korumacılığı, eski eser nitelendirmesinden asırlarca önce başlamış bir çalışma alanıdır. İngiliz döneminden önce, bina korumacılığı ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmakta iken, İngiliz döneminde (1878-1960) tarihi miras ilk kez bir devlet politikası biçiminde ele alınır. Bu konuda eski eser arayışları ve restorasyon başlar. Eski eserleri koruma yasası çıkarılır. Yasanın çıkışı, Kıbrıs'ta günümüze kadar gelen bir korumacılığın doğuşu olmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında iki toplumun yönetimlerinin ayrılması ve 1980'lerin başına kadar Türk Toplumunda yönetim oluşturma çabalarının getirdiği kısıtlı yaşam içinde eski eser korumacılığı sönük geçer. Kıbrıs Türk Toplumunda elinde yapılmakta olan eski eser tamiratlarındaki hatalar genel olarak şöyle özetlenebilir:

- Kum taşı yığma taş duvarın tamiratında kum taşı özelliklerini dikkate almamak.
- Tarihi binaların taş örgü karakterini verememek.
- Özel motif oyması gerektiren detayların orijinalliğini koruyamamak
- Tamirat sonrası, dış duvarların dıştan taş yüzeylerini perdahlanmak
- Duvarlar üzerinde kendiliğine yetişen yabancı bitkilerin temizliğinde, taşta tahribat yapacak aletlerle kesme veya sökme yapmak.
- Binanın orijinalliğinin değişmesi
- Kıbrıs duvar örgü karakterini uygulamamak

Kum taşı yığma taş duvarın tamiratında kum taşı özelliklerini dikkate almamak

Konuya bu açıdan bakabilmek için kum taşının özelliklerine ve ocağın çıkışından, günümüzde yapılmakta olan tamiratlarda kullanılmasına kadar geçen zamana içinde taşın geçirdiği değişimlere bakmak gerekir. Ülkemizde fiziksel özelliklerine göre iki tür kum taşı vardır. İki türün farklılaşması, Kıbrıs'ın jeolojik dönemlere göre, su altında kaldığı ve sudan çıktığı dönemlerle ilgili olmaktadır. Birinci tür kum taşı, taşlaşmasını adanın su altında olmadığı zamanlarda yapmış olan küttedir. Bu tür kütleler, deniz kenarındaki Girne, Mağusa gibi günümüzün kaza merkezi olan ve geçmişte kale yapılan şehirlere görülmektedir. Bu tür taşlar, oluşumunu açık havada yapmış olduklarından deniz hayvanı fosili içermemekte ve ocağın çıkmadan da basınç mukavemetine sahiptir. Rengi koyu sarı-kahverengi arasındadır. Basınç dayanımı ikinci türe göre daha yüksektir. İkinci tür kum taşı; Kıbrıs'ın iç bölgelerinde ve jeolojik dönemlere göre adanın su altında kaldığı zamanlarda küttelleşmiş fakat sertlik

kazanmamış taşlar olup günümüzde toprak altında ve sertliğini ocaktan çıkardıktan sonra kazanmaktadır. Bu tür de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bu taşların her iki sınıfındaki türü de deniz suyu içindeki zamanlarda oluşmaya başladığı için deniz hayvanı kabukları ve türüne göre de toprak oranı bulundurmaktadır. Fosil çapı büyüklüğü kimi zaman 15 cm. olabilmekte, kimi zaman da, taş içinde ikinci bir kütle olacak yoğunluğa ulaşabilmektedir. Bu türdeki kum taşlarının birinci grubu sarı renkte olup toprak oranı ikinci gruba göre daha azdır. Bu gruptaki taşlar, Lefkoşa ve çevresindeki ocaklardan çıkan taşlardır. Bu türün ikinci grubu açık sarı-beyaz arası renkte olup sarı renkte olana göre daha fazla toprak içermektedir. Bu taşlar, Kıbrıs'ın Yenierenköy civarında bulunmaktadır. Kıbrıs'taki kum taşının ikinci türüne giren iki gruba ait taşlar da (sarı ve açık sarı renkteki taşlar), toprak altından çıkarılmakta, doğal ısıyı görmemiş, sertliğini kazanmamış ve hamur kıvamında bulunmaktadır. Bu nedenle ocaktan çıktıktan sonra sertliğini kazanacak kadar bir zaman doğal ısı altında sergilenmelidir. Sergileme koşulları da, ayrı bir çalışma konusu olup, günümüzdeki tamiratlarda böyle bir çalışma bulunmamakta ve sertliğini kazanacak süre dolmadan örgüye girmektedir. Bu uygulama, Osmanlı dönemi yapılmış bazı kesme taş duvarlarda da görülmektedir. Selimiye Cami'sinin kuzeydeki minaresi, temelden tepe noktasına kadar Osmanlı yapısı olup, yaklaşık 2 m. yüksekliğe kadar duvarın mukavemetini etkileyecek derecede derinleşmiş bir erozyon bulunmaktadır. Osmanlı döneminde yapılmış binaların çoğunluğunda erozyon bulunmamakta ama o binalarda kullanılan kum taşları daha önceki zamanlardan kalmış ve sertliğini tamamlamış taşlardı. Kıbrıs'a ilk Osmanlı nüfus iskanında getirilen duvarcı ustaları, Kıbrıs'ın kum taşına yabancı olup herhangi bir kum taşı işletmesi de yapmış olmadıklarından bu konuda deneyimleri yoktu. Osmanlı döneminden önce yapılmış binalarda ve İngiliz döneminde yapılmış kamu binalarının kum taşı duvarlarında erozyon sorunu görülmediğine göre bu binaları yapanlar, araştırmamışsa da, deneyimlerine dayanarak taşın örgüye ne zaman gireceğini biliyorlardı. Kum taşı özelliklerine göre çalışmamanın önemli bir ayrıntısı da, Lefkoşa St. Sophia katedrali (Selimiye Camisi) orijinal yapısında görülmektedir. Lüzinyanlar da bu binada, Kıbrıs Kum taşının özelliklerine yabancı olmaktan dolayı duvar kalınlığı konusunda hatalı davranmışlardır. Bu binanın yapımında söz sahibi olan kişiler, Fransa'nın yüksek mukavemetli taşlarının deneyimi ile çalışmış olduklarından Kıbrıs kum taşının düşük mukavemetini görememişlerdir. Bu deneyimsizlik günümüzdeki Selimiye'nin en kalın yerindeki duvar ölçüsünü yaklaşık 1.5 m. (kendi ölçümlerimle: 2013) ile sınırlamıştır. Orta Avrupa'nın volkanik taşları ile çalışmış ustalar ve mühendisler için bu ölçü yeterli olabilirdi. Kıbrıs koşullarında bu duvar kalınlığı ince gelmiş ve öncelikle duvar inceliğinden gelen mukavemet yetersizliği ve daha sonraki zamanlarda yapılan birçok mukavemet düşürücü hatalar ve depremler sonucu binanın duvar ve tavanlarında çatlaklar olmuş, bina güneye kaymıştır. Binanın orijinaline uymayan ilaveler ve bazı farklı konstrüksiyon elemanlarının binadaki şimdiki varlığı tamamen yıkılmaya karşı bir önlem alma girişimlerinin sonucudur. St. Sophia'da, tamiratlar hiç bitmemiştir. Bunu, öncelikle geçmişte Kıbrıs'ın tarihi binalarını en geniş bir şekilde çalışan Camille Enlart söylemiş daha sonra tüm yazılı belgelerde yerini almış, günümüzde de sürekli gözlemlemekteyiz. Günümüzde yapılan tüm kum taşı ile yapılmış eski eser tamiratlarında taşın sertleşme etkeni dikkate alınmamakta ve bu sorun birkaç yıl içinde kendini göstermektedir. İkinci gruptaki (sarı ve beyaza yakın renkteki) kum taşı, yapıya girdikten sonra da belli bir süre sertleşmeye devam eder ve gerçek mukavemetini duvarın yapılışından sonra kazanır. Bu kısıtlama; bu gruptaki kum taşı ile yapılan duvarın, hiç ara vermeden istenilen yüksekliğe çıkamayacağımız anlamına gelmektedir. Eski eser binalarında yapılan tamirat, sadece dış duvarda erimiş ve

oyulmuş duvar yüzeylerini tamamlama ise, tamirattan sonra duvarda eski ve yeni taşları ayıran bir renk farkı görülmektedir. Yeni yerleştirilmiş taşlar bazen, yüzeysel olarak duvar fayansı biçiminde eski yapı ile aynı yüzeyde kalacak şekilde yapıştırılır Fayans tipi yapıştırma, ince bir tabaka oluşundan zamanla kabarma yapıp düşebilir.

Tarihi binaların taş örgü karakterini verememek

Ülkemizde tarihi binaların tamiratında yapılan hataların en başında, tamir edilecek duvarın, duvar karakterini saptayamamaktır. Bu saptayamamanın sonucu olarak, görsellikte ve duvarın yük taşımasında beklenen sonuç elde edilmemektedir. Öncelikle görsellik konusunda incelersek şunu söyleyebiliriz. Yapılan tüm tamiratlarda iki temel örgünün dışına çıkılmadığını göreceğiz. Bu iki temel tür de, kesme taş ve kaba yontu taş örgüler olmaktadır. Kesme taş örgüde görsellik açısından tanım ve uygulama arasında örgü türü bakımından sorun yok. Ama diğer tüm binalara tanımı yapılamayacak bir karakter vermek, bir hata olarak düşünülmelidir. Kesme taşta duvarın yük taşıma bakımından incelendiğinde kullanılan harç özelliğinin ve harcı kullanma biçiminin yanlış olduğu görülecektir. Eski eser nitelikli kum taşı duvar harcı o zamanın olanaklarında kireç ve kum karışımı idi. Günümüzde bu harca, taşın rengine uyması için kum taşı tozu karıştırılmaktadır. Kum taşı yapısından gelen bir özellikle topraklı bir malzeme olmaktadır. Bu nedenle, taşın kendisinde olan direnç düşürücü özellik, harca da verilmekte ve harcın da bağlayıcı gücü düşürülmektedir. Bu zayıflama çok uzun bir zaman geçmeden kendini göstermektedir. Derz araları yer yer dökülmekte ve duvar içine rutubetin girmesine olanak vermektedir. Harcın yüzeysel olarak yer yer düşmesi, harç dolgusunda ikinci bir hatanın da olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Hata şudur: Derz dolgusu önce taşlar arasında yapılmakta, duvar tamamlandıktan sonra, dış yüzeyleri tamamlama amacı ile ikinci bir derzlemeye gidilir fakat ilk ve ikinci derzleme birleşmemektedir. Kum taşı duvarların tamirinde harcın içine kum taşı tozu karıştırma son yılların bir uygulaması olmaktadır. İngiliz dönemi yapılarında böyle bir karışım kullanılmamıştı. Temelden yapılan kamu binaları tamamen tarihi niteliğe uygun harçla inşa ediliyordu. Selimiye Camisi'nin kuzey minaresinde İngiliz dönemi bir tamiratta, derz dolguları çimento ile yapılmıştır. Çimento, tarihi bir yapıda görsel uygunluğu olmamakla birlikte, kum taşı ile olan oldukça yüksek birleşme gücü, kum taşı tozunun rengine tercih edilmiştir. Ülkemizde taş ustaları arasında geçmişin araştırılmadan gelen yanlış bir harç katkısı olarak, yumurta akını veya dikenli incir (babutsa) gövdesinin suyunu söylemekte ve yer yer de uygulamaktadırlar. Bu iki katkı maddesinin etkisi doğru olsa bile, yöntemi konusunda deneyim olmaması nedeni ile boşuna bir işçilik olmaktadır. Kesme taş tamiratlarda duvar kalınlığı tümüyle yani duvar tamamen yoksa ve yeni yapılacaksa harç özelliğine ve derz işçiliğine dikkat edilerek yapılabilir. Duvar eğer bir yüzden bazı eksik taşların olmaması ve bunların yerine yenilerinin yerleştirileceği bir tamirat ise, bir noktaya daha dikkat etmek gerekecek. Yeni yerleştirilen taşın, duvarın içinde kalan aralıklarının harcın, dış yüzeye gelene kadar enjeksiyonla doldurulmasıdır. Görsellikte yapılan ikinci hata da, derzlerin, duvarın tamamlanmasından sonra ikinci bir kez ve dıştan mala ile sıva atma yöntemi ile doldurup derzleri örgünün doğallığına uygun olmayacak kalınlığa getirmektir. Bu kalınlık hiçbir eski eser nitelikli taş örgünün orijinalinde bulunmamaktadır. Kaba yontu veya moloz taş örgüde derz hataları daha büyük boyutlarda olmaktadır. Bu iki taş örgüsü, düzgün geometrik yapıda olmayıp, aralarda bol miktarda kırık ve daha küçük parçalara ihtiyaç var. Bu durumda büyük ve küçük parçalar arasında o kadar çok derz var ki, tamirat sırasında yapılan derzleme işçiliği de uygulanınca derz yüzeyleri, taş yüzeylerinden fazla olmaktadır. Helik denen küçük parçalar da, derz işçiliği

sırasında kullanılmaktadır. Helik, derzlerin dolgusu yapıldıktan sonra, derz aralarına bastırılarak, harcın taş aralarını doldurmakta ve sıkıştırma işlevini tamamlamaktadır. Bu şekilde helikli duvar yüzeyi tamamlanmış olur. Ülkemizdeki tamiratlarda heliklemede de hata yapılarak, helic, derz dolgusundan önce konmakta ve son derzleme sonucu, ya helikler çok küçük görünmekte ya da, harç arasında kaybolmaktadır. Daha sonraki yıllarda, derzlerin yanlış doldurulması sonucu taş araları boşalmakta ve helikler de düşmektedir. Tüm bu hataları bir arada düşününce, eski eser nitelikli yapıların mukavemet ve görsellik olarak doğru bir tamiratın yapılmadığını söyleyebiliriz.

Özel motif oyması gerektiren detayların orijinalliğini koruyamamak:

Bu konu içinde eski eser nitelmesi yapabileceğimiz binalar değil de, eski eser kapsamına alınmış binaların, eksikliğinin hiçbir şekilde olmaması gereken bazı yapı elemanları da vardır. Bunlar, binanın ilk yapıldığı dönemin armaları, saçak silmeleri, kemer kilit taşları ve bu tür özel parçalar olmaktadır. Özel parçaların tamiri, taş oyma becerisi yanında geometri bilgisi ve resim yeteneği de gerektirir. Ülkemizde bu parçaların seyrek de olsa tamir etme ihtiyacı olmakta, yapılmakta ama hatalı yapılmaktadır. Örneğin, Kıbrıs'taki ortaçağ binalarında görünen armaları herhangi bir kişi yapamazdı. Bu konuda eğitim görmüş, ehliyet sahibi kişiler yapabiliirdi. Bu kişiler ya binayı yaptıran tarafından yurt dışından getirtilir ya da bu armalar yurt dışında yaptırılarak getirtilirdi. Bu tür tamiratlar ülkemizde taş işleyen ustanın düzeyi araştırılmadan yaptırılmaktadır.

Tamirat sonrası, dış duvarların dıştan taş yüzeylerinin perdahlanması:

Ülkemizdeki kum taşı ile yapılmış ve eski eser listesine girip de tamiratları tamamlanan binalarda, hata olduğu bilinmeden bir uygulama da, tamiratın tamamlanmasından sonra dış cephedeki taş yüzeylerin perdahlanmasıdır. Bu uygulama, taşın yüzeyinde yıllar içinde oluşmuş doğaya karşı koruyucu bir tabakanın atılması demektir. Bu tabakanın oluşması, binanın yapılışından sonraki zaman içinde rüzgarda uçuşan tozun yağmur etkisinde yapışması ile taşın dış yüzeyinde, rutubetin taş içine geçmesini önleyecek bir tabaka halini alır. Kum taşının çoğu zaman gördüğümüz ufalanarak dökülmesi, taşın bu noktasındaki koruyucu tabakanın herhangi bir nedenle düşmüş olmasındandır. Günümüzdeki tamiratlarda perdahlanan yüzey bu tabaka olmaktadır. Tamirattan önce, binanın geçen zaman içinde yağmurla taşta yapışan tozdan dolayı rengi soluk görünmektedir. Perdahlama sonrası taşın parlak doğal rengi açığa çıkmakta ve yeni yapılmış görüntüsü vermektedir. Bu tabakanın alınması ile duvar yeniden doğal tahribata açılmış olmaktadır. İngiliz döneminde devlet tarafından yapılan yapılarda, örgüye giren taşların kenarlarından 1 inçlik hatların içinde kalan alan,taş ölçülerinden yaklaşık yarım inç daha büyük kesilmekte idi. Nedeni; taş örgüye girerken, ihtiyacı olan bu koruyucu katmanı da bulundurması idi. Taş yüzündeki bu kabarıklık, ilk kez Kıbrıs'ta uygulanmış bir işçilik değil. Hititlerin Anadolu'da büyük yapılarında bir insan büyüklüğündeki taş bloklarda da aynı işçilik bulunmaktadır. İngiliz'lerin Kıbrıs'taki uygulamaları için bu detayı nereden aldıkları araştırılmamıştır ama Kıbrıs'ta ilk kez İngilizler uygulamıştır. Günümüzde bu detayın ne olduğu bilinmiyor ve gelişigüzel, karakteri bozulmuş olarak uygulanmaktadır. Perdahlama, tamiratı yapılan binanın sürekli orijinal parlaklığı ile görüntülenmek istendiği için yapıyorsa, perdahtan sonra binaya sıvı şeffaf izolasyon uygulaması kum taşı için kaçınılmazdır. Bu şekilde binanın hem sökülen koruyucu tabakası başka bir şekilde yerine konmuş olacak hem de binanın sergileme özelliği kazanmış doğal rengi sürekli görünecek.

Duvarlar üzerinde kendiliğine yetişen yabancı bitkilerin temizliğinde, taşta tahribat yapacak aletlerle kesme veya sökme yapmak

Bu işçilik sıvasız, kum taşı duvarlarda; kale duvarlarında, şehir surlarında ve kilise gibi genelde ortaçağ yapılarının doğaya açık yüzeylerinde uygulanmaktadır. Dış cephe duvarları, tavanlar, duvar dipleri veya avlu döşeme kaplamaları yağmur alan yüzeyler olmakta ve sonuçta yabancı bitkiler yetişmektedir. Bu noktalar aslında gizli bir olayı ortaya çıkarmaktadır. Bitki yetişen bir noktada toprak olduğunu ve bu noktadaki harcin, taşları bağlama özelliğini yitirdiğini göstermektedir. Bu bitkilerin sökülme amacının, yapılan işçilikten sadece, binanın tarihi geçmişini saklayan birer perdenin kaldırılması için yapılıyor çağırışını yapmaktadır. Kum taşının özellikleri başlığında verilmiş olan zaman içinde taş yüzeyinde oluşmuş koruyucu tabakadan söz edilmişti. Yapılmakta olan bitkilerin söküm işçiliği hem bu tabakayı kaldırmakta hem de taşın formunu deforme etmektedir. Gözle bu bozulmalar görülmeyebilir fakat her temizlik sonrası yapılacak aletli kontrolde görülecektir.

Binanın orijinalliğinin değişmesi

Son yıllarda eski eser korumacılığı içinde yapılmakta olan bir hata da, binaların orijinalliğinin değişmesi olmaktadır. Genellikle Lefkoşa'da görülen bu uygulamada, 20. yüzyılın başından sonra yapılmış konut binalarında yapılan bu tamiratlarda, sahiplerin değişmesi, binanın kullanma amacının da değişmesine neden olmakta ve öncelikle sokak cephesindeki kapı ve pencereler değişmektedir. Yapıldığı zaman konut olan bu binalar günümüzde büro veya dükkan amaçlı tamir edilmekte veya yeni bir nitelik verilmeye çalışılmaktadır. Pencerelerin kapı olmasının amacı, binanın konut olduğu zamana göre bir dükkana girip çıkacak insan trafiğine yetersiz kalacak olmasındandır. Pencereler, zemine kadar inip kapı yapılıyor. Kapı haline getirilmiş pencerelerin denizlik parçaları açılan alanların iki yanında yama gibi durmakta, başlıklar ve söveler yapan ustanın görüşüne göre şekillenmektedir. Bu konular, görsellik ile ilgili olmakta fakat burada binaya ikinci bir zorlama daha getirilerek kapı ve pencere açıklıkları da artırılmaktadır. Bu konu yeterince araştırılmamıştır. Kıbrıs'ın kum taşının değişik ortamlardaki değişik mukavemet değerleri laboratuvar çalışması ile bilinecek bir konudur. Son yıllarda ülkemizdeki tamiratlarda yapılan bir diğer orijinal dışı uygulama da zemin kaplamaları olmaktadır. Eski eser niteliğindeki tüm binaların zemin kaplaması Kıbrıs'ta alçı taşı ocaklarından çıkarılmış mermer karolardır. Bunlar da günümüzde seramik malzeme ile değiştirilmektedir.

Kıbrıs duvar örgü karakterini uygulamamak

Kıbrıs duvar örgü karakteri ile yapılmış eskiden kalan duvarların tamirinde bu örgü işçiliği uygulanmamaktadır. Bu duvarların tamiri, gelişigüzel herhangi bir harçlı moloz taş örgüsü biçiminde yapılmaktadır. Bir duvarın örgü biçimine dikkat etmemek, bina tamirinde Osmanlıların adada başlattıkları acil ihtiyaçlar sürecinin getirdiği bir sonuç olmuş, Kıbrıs'ta yerleşmiş ve günümüzde de bu tür işçilikler bir karakter algısı oluşturmaktadır. Algı hatası İngiliz döneminde başlamış ve günümüzde de, kalan son duvar örneklerinin değişimine giden dönem yaşanmaktadır. Bu noktada şunu söylemek gerekir: *Duvarcı ustalarımız bu örgü türünü bilmiyor.* Bu örgü türüne Lefkoşa içinden verilebilecek bazı örnekler şunlar olmaktadır: Mevlevi tekkesi kompleksi sokak kapısının olduğu duvar, Küçük Kaymaklı'da günümüzdeki mevcut iki mezarlıktan eski olanın duvarları,

Sonuç

Kıbrıs'taki yapıcılık, duvarcılık veya taş ustacılık mesleğinin oluşumu, gelişimi ve günümüze getirdikleri iki büyük zaman dilimi içinde incelenmesi gerekir. İlk dönem; Kıbrıs'ta herhangi bir yönetimden söz edilmediği, duvarcılığın, kişisel olanakların geçerli olduğu dönem olmakta ve bu dönem Kıbrıs'ta dış kaynaklı kolonilerin başladığı zamana kadar sürmektedir. Birinci dönem ve ikinci dönem arasında Kıbrıs'ın ilk dış kaynaklı yönetimi olarak MÖ 1450 yılında Mısır ve MÖ 1320 yılında da Hitit yönetimleri yer alır. Mısır yönetiminden günümüze herhangi bir örnek kalmadığı için Kıbrıs yapı sanatında önemi bilinmemektedir. Hitit dönemi, yerli halka yapı sanatı konusunda herhangi bir baskı getirmemiş, yönetici olarak bir yönlendirme yapmamış ama bıraktıkları Engomi ören yerinin Kıbrıs için bu konudaki önemi belirtilmiştir. İkinci dönem, kişisel olanak ve tercihlerin yanında yönetim zorlamasının da getirdiği yaşam biçimi içinde yapılmış ve Fenikeliler'le başlayan dönemden kalan binalar olmaktadır. Günümüz yaşantısı ise, Kıbrıs'ta duvarcılık veya taş ustacılığı konusunda herhangi bir karakter göstermemekte ve Kıbrıs taş duvarcılığı için ayrı bir dönem olmamaktadır. Kıbrıs'ta taş ustacılığı, İngiliz dönemi ile son bulmuştur. Kıbrıs'taki eski eser korumacılığı, olması gereken noktada değildir. Eski eser tamiratlarında taş özellikleri, taş örgü karakterleri ve yerel örgü karakteri dikkate alınmamaktadır. Taş özellikleri bakımından duvar örgü kuralları, taşın doğaya karşı direnci ve kısa dönemli bakımları taşın fiziksel yapısı dikkate alınmadan yapılmaktadır. Taş örgü karakterleri, Kıbrıs'ın tarihi süreci içindeki gelişimin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Tamiratlarda bu ayırım dikkate alınmamaktadır. Yerel örgü karakterindeki eksiklik ise; Kıbrıs'ın, asırlar öncesinden kendi içinde geliştirdiği bir duvar örgü karakterinin bilinmezliği yanında, Kıbrıs dışından gelmiş duvar örgü karakterlerinin korunma çabası içinde olunmakta ama onlar da, yeterince yerine getirilememektedir. Bunun nedeni, İngiliz döneminde Kıbrıs'ın eski eser varlığının yeterince araştırılmamış olması ve daha sonra iki toplumun bu konudaki eksik verileri sürdürmesidir. Konunun İngiliz dönemindeki eksikliği, çalışan kişilerin yetersizliğinden değil, İngiliz yönetiminin sömürgeleri için uyguladığı genel kültür politikasının bir sonucu olmuştur. İngiliz yönetimi Kıbrıs'ta arkeolojik araştırma ve o güne kadar Kıbrıs'ın dünya literatürüne girmiş kültür varlıkları dışında bir çalışma yapmamıştır. Kıbrıs içinde gelişmiş duvar örgü karakterinin akademik bir çalışma alanı içine girmemiş olması, İngiliz yönetiminin incelememesinin doğal bir sonucu olmuştur. İngiliz yönetimi sonrası iki toplum aynı korumacılık programını izlediği için günümüzde de Kıbrıs duvar karakteri terk edilmiştir. Korumacılık içinde yapılmakta olan tamiratlar, hatalı ve eksik bir programla yapılmaktadır.

Öneriler

Hataların düzeltilmesi bir program içinde ve devlet girişimi ile olabilir. Bu program içinde;

- Eski Eserler ve Müzeler Dairesi içinde, Kıbrıs'taki tarihi binaların karakterini çalışıp, tamirat sırasında duvarcı ustalarını denetleyebilecek bir ekip kurulmalıdır.
- Pratik sanat okullarında bu konuda eleman yetiştirecek bir bölüm açılmalıdır.
- Kültür Bakanlığı içinde, eski eser listelemesinin mevcut hali ile Kıbrıs'taki tarihi yapıları ne kadar koruduğu araştırılmalı ve listeleme içinde yeni başlıklar açık listeyi genişletmelidir.

Kaynakça

- Arseven, C. E. (1983), **Sanat Ansiklopedisi** (Cilt 1), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aupert, P. (2000), **Guide to Amathus** (edit. P. Aupert), Nicosia: The Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- Brun, A. L. (1997), **Khirokitia a Neolithic Site**, Nicosia: Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- Croft, P. (1999), **Lemba and Kissonerga**, Nicosia: The Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- Çağbayır, Y. (2007), **Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul: Ötüken.
- Enlart, C. (1987), **Gothic Art and the Renaissance in Cyprus**, London: Trigraph.
- Erhan, H. Yerinde Çekim Fotoğraf Arşivi.
- Hasol, D. (2005), **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul: Yapı Yayın.
- Hasol, D. (2005), **3 Dilde Mimarlık ve Yapı Sözlüğü**, İstanbul: Yapı Yayın.
- Hawkes, J. (1976), **The Atlas of Early Man**, Great Britain: Book Club Associates.
- Maier, F.G. (2010), **Guide to Palaipaphos (Kouklia)**, Nicosia: Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- Mansbridge, J. (1967), **Graphic History of Arcitecture**, Newyork: The Viking Press.
- Naumans, R. F. (1985), **Eski Anadolu Mimarlığı** (Çev. B. Madra) 2.bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ornutalı, A. Fotoğraf Arşivi.
- Philippou, A. (2006), **Byzantine Architecture In The Troodos Mountains**, Nicosia: A. Philippou.
- Saltuk, S. (1989), **Arkeoloji Sözlüğü**, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Anonmyous (2002), **The Diaries of Lorenzo Warriner Pease** (edit. R. Severis), Vol. I., Nicosia: ASHGATE.
- Anonmyous (1995), **Twelve Traditional Cyprus Houses**, Nicosia: UNHCR.
- Todd, I.A. (1999), **Kalavassos-Tenta**, Nicosia: The Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- Ünsal, B. (1949), **Mimari Tarihi I**. İstanbul: İDMMA Yayınları.
- Wilson, T. (2010), **The Swastika The Earliest Known Symbol, and Its Migrations**, San Francisco: Symbolon Press.

Endüstri Mirasının Dönüşümü: Almanya'dan Dört Farklı Örnek

Yrd. Doç. Dr. Pınar Öktem ERKARTAL
Beykent Üniversitesi Mimarlık Bölümü
pinaroktem@beykent.edu.tr

Özet

Sürdürülebilirlik, "kendi kendini devam ettirebilme" vizyonuna işaret eden çok geniş ve kapsamlı bir düşünce sistemidir. İşlevini yitirdiği için kaderine terk edilmiş olan mevcut strüktürlerin yıkılıp, bir bölgenin en baştan inşa edilmesi yerine; yeniden işlevlendirilerek değerlendirilmesine olanak tanıyan bir dönüşüm projesinin de sürdürülebilirlik düşüncesine hizmet eden bir tavır olduğu söylenebilir. Atıl kalmış endüstri yapı ve alanlarının dönüştürülerek kente geri kazandırılmasıyla; o toplumun teknolojik, sosyal ve ekonomik değerlerini yansıtan birer belge niteliği taşıyan miras yeniden hayat bulurken; aynı zamanda kent imajının iyileştirilmesi, yeni kültürel çekim noktaları yaratılması ve kültürel deneyimde çeşitlilik sağlanması gibi kamu yararına sonuçlar da elde edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, faaliyeti sonlanmış endüstri mirasının korunması, değerlendirilmesi ve yeni bir işlevle yeniden canlandırılması hedefiyle yurtdışında başvurulan değişik uygulamaları Almanya- Ruhr Havzası'nda deneyimlenebilecek dört farklı dönüşüm örneği üzerinden ortaya koymaktır. "Alana en az düzeyde müdahale etme" ve "alanı en baştan inşa etme" arasında kademeli olarak sıralanan yaklaşımların, her şeyi silip yeniden yapmak yerine, mevcut olan imkânları değerlendirmek için ilham kaynağı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri Mirası, Yenileme, Dönüşüm, Mimari Tasarım

Transformation of Industrial Heritage: Four Different Cases from Germany

Abstract

Sustainability is a very broad and comprehensive system of thinking that points to the vision of "self-sustaining". Instead of destroying existing structures that had been left to fate because they lost their function and building a region from the beginning; it can be said that a transformation project that allows them to be re-evaluated can serve as a sustainability consideration. By regenerating idle industrial structures or sites, the heritage, which reflects the technological, social and economic values of a society, comes to life again. And at the same time, public benefits, such as improving the image of the city, creation of cultural attractions and diversity in cultural experience, are gained. The aim of this study is to demonstrate different applications with the aim of preserving, evaluating and re-enacting the fate-abandoned industrial heritage with a new function, through four different transformation projects that can be experienced in the Ruhr Region in Germany. It is thought that these approaches, which are gradually categorized between "intervention in the site at the minimum level" and "building the whole site from scratch", may be an inspiration to evaluate existing possibilities rather than to erase everything and do it again.

Keywords: Industrial Heritage, Regeneration, Transformation, Architectural Design

Dönüşüm ve Endüstri Mirası

Geride bıraktığımız Eylül ayında, Trabzon’da KTÜ bünyesinde gerçekleştirilen Livenarch 5 Uluslararası Mimarlık Kongresi’nde, açılış gününün baş konuşmacısı Prof. Dr. Şengül Öymen Gür, “Urgent Need for a Utopia of Self” (birebir olmasa da “Kendi Uyanış Ütopyamız” olarak çevirmek en doğrusu) adlı konuşmasında (2017), “extendend self”, kabaca “genişletilmiş bir öz” kavramından bahsederek; bu özün önemini gezegenin vahim durumu ve felaketler üzerine sunduğu tüyler ürpertici gerçekler üzerinden adeta beyinlerimize kazıdı. Çevresiyle empati kurmayı başaran bir öz olma yolunda tüm mimarların ve tasarımcıların katetmesi gereken uzun ve zorlu bir yol olduğu da yadsınamaz. Bu süreçte, özün kendini ve bununla alakalı olarak da çevresinde var olan gidişatı değiştirip dönüştürmesi gereklidir. O halde, dönüşümün içinde bulunduğumuz dönemin tartışmasız en önemli olgularından biri olduğu iddiası yanlış sayılmayacaktır.

Özellikle küresel ısınma ve yaşamsal kaynakların artık göz yumulamayacak derecede azalmış olması, sürdürülebilirlik ve onunla ilişkili tüm kavramları her türlü tasarım dinamiğinin odak noktasına taşımıştır. Sürdürülebilirlik düşüncesi, fiziksel, ekonomik ve sosyal çerçevede “kendi kendini devam ettirebilme” olanağına işaret eden çok geniş ve kapsamlı bir yol gösterici olmakla birlikte; temelinde ekolojik bütünleşme, adalet, yetinme, verim, tam maliyet hesabı, katılım, iletişim, ihtiyat ve esneklik gibi alt temaları (Flint, 2013:44-47) barındırmaktadır. Bu sebeple, işlevini yitirdiği için atıl kalan mevcut strüktürlerin yıkılıp, bir bölgenin en baştan inşa edilmesi yerine; bu yapıların yeniden işlevlendirilerek değerlendirilmesine olanak tanıyan bir dönüşüm projesinin de sürdürülebilirlik düşüncesine hizmet eden bir tavır olduğu söylenebilir.

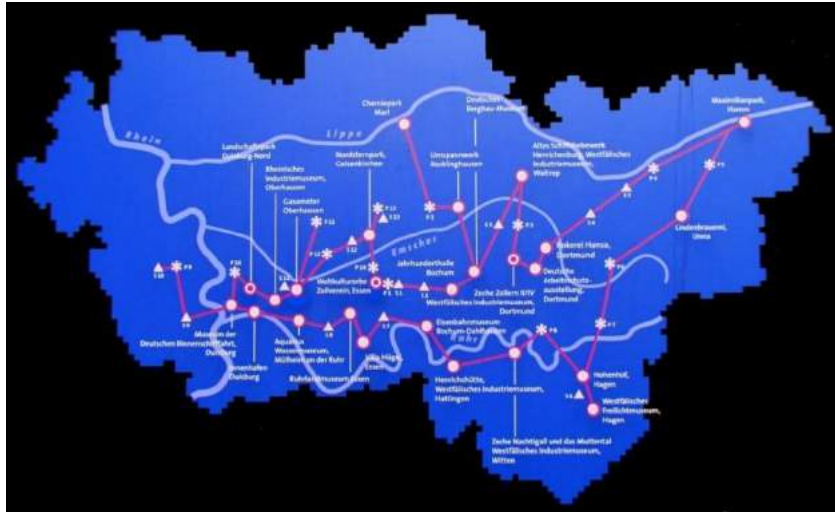
Dönüştürme eylemi mimarlık ve kent planlama disiplinlerinde pek çok farklı yelpazede ele alınmaktadır. Bunlar arasında şüphesiz en popüler ve en çok tartışılan “kentsel dönüşüm” bu metnin kapsamında yer almamaktadır. Bu yazının amacı, “kentin hayaletleri” (Alkan, 2006:75) olarak da görülen, kaderine terk edilmiş endüstri alanlarının korunması, değerlendirilmesi ve yeni bir işlevle kente kazandırılması hedefiyle yurtdışında başvurulan değişik uygulamaları ortaya koymaktır. Bu kapsamda, geçmişte Avrupa’nın önemli sanayi merkezlerinden biri olarak kabul edilen, günümüzde ise Unesco’ya kabul edilmiş endüstri mirası ile öne çıkan Almanya- Ruhr Havzası’nda deneyimlenebilecek dört farklı dönüşüm örneği anlatılacaktır.

“Endüstri mirası”, 1950’li yıllardan itibaren gündeme gelmiş, bugün pek çok kişinin yabancı olmadığı bir kavramdır. Bu kavram, 18.yy’da İngiltere’de başlayıp özellikle 19.yy’da tüm dünyaya yayılan ve kentleri şekillendiren Endüstri Devrimi’nin sonlanmasıyla; önemini ve işlevini yitiren sanayi yapılarını, alanlarını ve donatıları kapsar. İnşa edildikleri zamanda olduğu gibi etkin kullanılmayan ve çoğunlukla bakımsız bırakılarak gözden çıkarılan, bazen kent çeperlerinde bazen de kentlerin merkezlerinde yer alan bu yapı ve alanların neden birer kültürel miras oldukları ise çok açıktır. Çünkü onlar, aslında toplumların belli bir dönemine tanıklık eden ve o dönemin baskın üretim biçimini, teknolojik, sosyal ve ekonomik değerlerini yansıtan birer belge niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla fabrika, maden ocağı, imalathane, tersane, ambar, üretim tesisi, atölye, makine ve bunun gibi sanayi tarihiyle ilişkili her türlü yapıya

da endüstriyel ürün, “endüstriyel miras” tanımı içerisinde yer almaktadır ve oldukça da değerlidir.

Kimi zaman sadece işlevini, çoğunlukla da özgün karakterine ilişkin unsurları kaybeden endüstri mirasının kente nasıl geri kazandırılacağı konusunda uzun zamandır süregelen araştırmalar bulunmaktadır (Cengizkan, 2006:9-13; Köksal, 2012:18-23; Kayın, 2013:43-49; Aydın, 2014:42-49). Bilimsel çalışmalardan genel olarak çıkan sonuç, bu alanların rehabilitasyonu sayesinde hem kent tarihine ilişkin önemli değerlerin korunabileceği, hem de kentsel imgenin güçlendirilerek yaşam kalitesinin ve kültürel gereksinimlerin karşılanabileceğidir. Avrupa’da, yarım aşırı aşkın süredir gündemde olan tarihî endüstriyel alanların yeniden kullanımı konusuna örnek oluşturan uygulamalar ele alınıp incelendiğinde de, “alana en az düzeyde müdahale etme” ve “alanı en baştan inşa etme” seçenekleri arasında kademeli olarak sıralanan yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Yazının örneklemini oluşturan projelerin her biri bu kademelere denk düşen uygulamalardan seçilmiştir.

Almanya’nın Kuzey Ren-Vestfalya Eyaleti’nde yer alan ve bünyesinde zengin kömür yatakları bulunan Ruhr Havzası, geçmişte ülkenin sanayi ve maden bölgesi olarak gelişmiştir. Ancak zamanla sanayiden elde edilen gelirin azalması ve bölgenin halkının yaşadığı sıkıntılar nedeniyle; kültür ve turizm odaklı gelişim politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda bölgede yer alan endüstriyel miras alanlarının potansiyeli keşfedilmiş ve özellikle 2010 Avrupa Kültür Başkenti Projeleri kapsamında değerlendirilerek, turizme kazandırılmıştır. Bugün endüstri-kültürü rotası (Şekil 1), bölgenin sanayi geçmişi kültürle harmanlanarak pek çok ziyaretçinin ilgisini çekecek özgün bir gezi hedefi haline getirilmiştir.

Şekil 1- Ruhr Bölgesi Endüstri Kültürü Rotası, (Bilgi Panosundan Yazar Tarafından Çekilmiştir)

Endüstriyel Miras Alanının Yeşillendirilerek Değerlendirilmesi- Endüstriyel Peyzaj Parkları

Özellikle İstanbul, New York, Paris gibi sürekli kalabalıklaşan ve her metrekaresi gün geçtikçe daha fazla değerlendirilen kentlerde, yeşil alan olarak ayrılması gereken mekân büyüklükleri ile gerçekte yeşil alan olarak kullanılan yerlerin büyüklükleri birbirlerinden çok farklıdır (Harnik, 2010:13-19). Bu sebeple

yoğun kent dokusu içinde doğal dokuya daha fazla yer açabilmek için yeni ve yaratıcı çözümlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda,artık kullanılmayan endüstri alanlarının kapladıkları geniş alanlar, çok katmanlı ve nitelikli peyzaj parklarına dönüşme potansiyeli taşırlar.Torino’da Dora Nehri kıyısında yer alan endüstri bölgesinin dönüşümü, New York Highline Park, ülkemizde de İzmit Seka Park bu dönüşüm biçimine örnek verilebilecek uygulamalardandır (Kaya vd.,2015: 521-528).

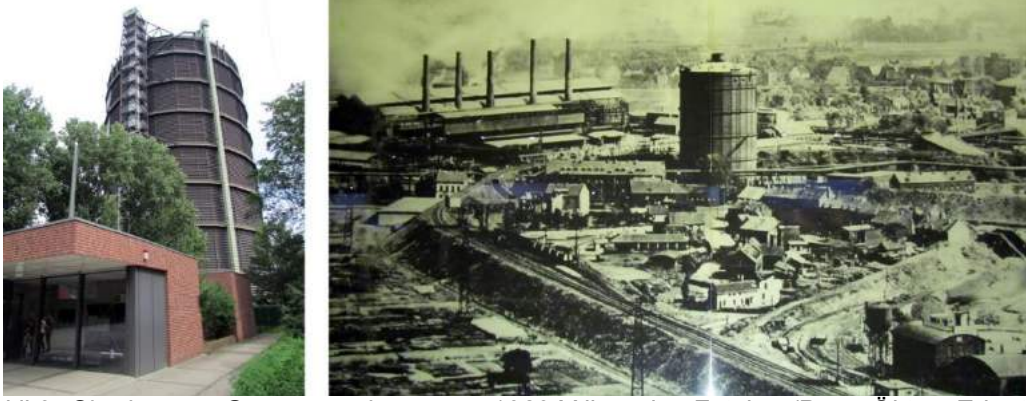
Bu tipolojideki en başarılı projelerden biri, endüstri mirası, ekoloji ve rekreasyon olgularının kesişiminde yer alan Duisburg-Nord Peyzaj Parkı’dır (Şekil 2). Parkın merkezinde 1985 yılında faaliyetleri sonlanan bir demir-çelik fabrikası bulunmaktadır. 180 hektarlık arazi yeşillendirilip, eski gazometrenin Avrupa’nın en büyük yapay dalış merkezine, cevher depolama bankerlerinin dağlık tırmanma bahçelerine, endüstriyel fırının da bir seyir kulesine dönüştürülmesi gibi sayısız çekim alanıyla donatılmıştır (URL-1). Yıl boyunca açık olan ve ziyaretçilerin büyük ilgi gösterdiği park, mimar, peyzaj mimarı, sosyolog ve mühendislerden oluşan bir ekibin disiplinler arası çalışmasının sonucudur. Sanayi tesisleri nedeniyle çok kirlenmiş alanlardan birisinin temizlenmesi ve sağlıklılaştırılması, 350 km uzunluğundaki nehir ağının arındırılması, eski endüstri binalarına yeni işlevler kazandırılarak kentlilerin erişimine açılması, kırsal alanın yeniden düzenlenmesi, kültürel ve sanatsal tesislerin oluşturulmasıyla bölgedeki kültürel rotanın güçlendirilmesi, eski işçi mahallelerinin yenilenmesi ve sosyo-kültürel ağların geliştirilmesi gibi amaçlarla yola çıkılan proje, atıl durumdaki endüstri alanlarına kazandırılacak yeni ruhu gösteren olumlu örneklerden birisidir (Loures vd., 2011: 717).

Şekil 2- Duisburg-Nord Parkı, (URL-2)

Endüstri Yapılarının Korunarak Yeniden İşlevlendirilmesi

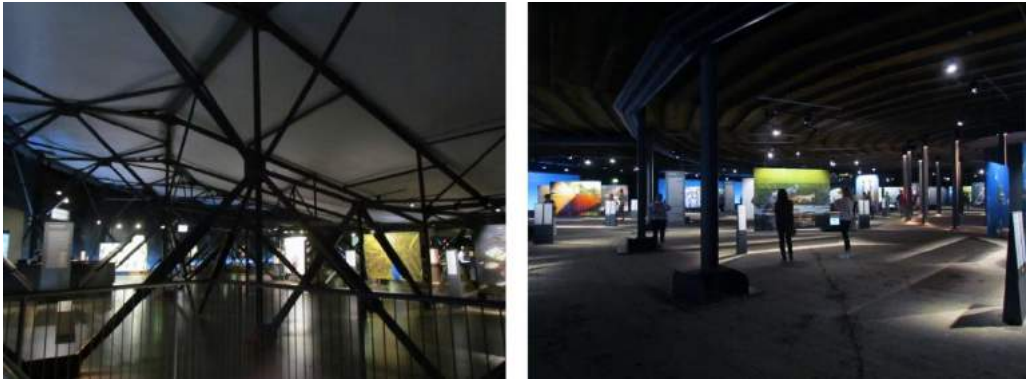
Tüm dünyada emsallerine en fazla rastlanan koruma ve dönüşüm yaklaşımı, endüstri mirasının herhangi bir ek yapılmadan, hatta yapıya mümkün olduğunca az müdahale edilerek yeniden işlevlendirilmesidir. Geniş açıklıklı ve yüksek tavanlı olmalarının da avantajıyla çoğunlukla müze ve sergi alanı gibi kültürel amaçlı kullanılan endüstri yapılarının eğitim, sanatsal üretim (yaratıcı endüstriler), konaklama ya da ticaret odaklı dönüştürülmesi de yaygındır.

Şekil 3- Oberhausen Gazometresi, 2017 ve 1929 Yıllarından Fotolar, (Pınar Öktem Erkartal)

Ruhr Bölgesi'nde yer alan Oberhausen Gazometresi (Şekil 3), günümüzde sergi alanı olarak kullanılan terk edilmiş endüstri yapılarına çok başarılı bir örnek oluşturmaktadır. Avrupa'nın en yüksek gazometresi olan Oberhausen Gazometresi, bölgenin demir çelik üretimi kapsamında gaz deposu olarak 1929 yılında inşa edilmiştir. 1988 yılında faaliyeti sonlandırılan yapı, 1993 yılında Avrupa'nın en sıradışı ve büyük sergi alanı olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Günümüzde belirli aralıklarla pek çok sergiye ev sahipliği yapan gazometre, aynı zamanda çatısında bulunan seyir platformu sayesinde bölgenin en yüksek panorama noktası olma özelliğine de sahiptir.

Orijinal işlevini yitirerek terk edilen bu endüstriyel yapı, sunduğu sıra dışı sergi deneyimiyle bölgenin önemli kültür yapılarından birine dönüşmüş ve çok sayıda ziyaretçinin odak noktalarından biri haline gelmiştir. Gazometrenin dairesel plan şeması, beton zemini, çelik dikey taşıyıcıları ve özellikle üst katta bulunan makasları, yapının özgün endüstriyel karakterini yansıtırken (Şekil 4); içinde bulunan sergiye ilişkin başarılı aydınlatma düzeni ve yaratıcı enstalasyonlarda mekânı oldukça dinamik bir sergi alanına dönüştürmeyi başarmıştır.

Şekil 4- Oberhausen Gazometresi İç Mekan Görüntüleri, "Wunder der Natur" Sergisi, 2017 (Pınar Öktem Erkartal)

Endüstri Yapılarının Yeni Bir Ekle Genişletilmesi

Endüstri yapılarının yeni bir ek ile genişletilmesi de oldukça sık görülen bir yaklaşımdır. Aynı anda hem tarihi mekânın, hem de zamanın teknolojisini yansıtan çağdaş mimarinin bir arada deneyimlenmesi açısından olumlu sonuçlar veren bu tipolojide, yeni ekin endüstri mirasıyla kurduğu ilişki önemli

bir ayrıntıdır. Yeni yapı ve tarihi yapı arasındaki gerilim veya uyum, zorlu bir tasarım problemi olarak her daim tartışmaya açıktır.

Ruhr Bölgesi'nin Bochum kentinde yer alan bir başka endüstriyel çekim noktası, Deutsche Bergbau Museum, (Alman Madencilik Müzesi) 1930 yılında kurulan tarihi yapıya eklenen yeni bir yapıdan oluşmaktadır (Şekil 5). Benthem Crowel Mimarlık tarafından tasarlanan yeni ek, geçici sergilere ev sahipliği yaparken; tarihi yapı ülkenin madencilik geçmişini en iyi yansıtan kurulumlardan birini barındırmaktadır.

Şekil 5- Alman Madencilik Müzesi, Tarihi ve Ek Yapı (Pınar Öktem Erkartal)

Toprak altında gerçek bir maden ocağını andıran kalıcı sergi, madencilikte kullanılan makinelerden, mekânın nemli ve loş atmosferine, madencilerin gündelik yaşamlarından elde edilen cevherlere kadar her türlü ayrıntıyı ziyaretçilere sunmaktadır (Şekil 6). Bu sayede müze, sergilenenler ve sergiyi gezenler arasında sadece görsellik üzerinden kurulan bir etkileşimi aşarak; ziyaretçilere işitsel, kokusal, dokunsal ve hatta kinestetik unsurlarla çok daha etkileyici ve akılda kalıcı bir kültürel deneyim yaşatmaktadır.

Şekil 6- Alman Madencilik Müzesi, Kalıcı Sergi, İç Mekandan Görüntüler (Pınar Öktem Erkartal)

Ek yapı, opak, siyah bir küpü yer yer yırtan şeffaf sirkülasyon alanları ile madencilik kültürüne gönderme yapmaktadır. Kömürü anımsatan dış cephe kaplaması ve madenin sıcaklığını yansıtan sarı-turuncu merdivenleriyle, kendisi madenden yeni çıkarılmış bir cevher gibidir. Ana yapıya birbirini çapraz kesen köprülerle bağlanan yapı, uzantısı olduğu tarihi yapıyla yeteri kadar uyumlu ve aynı zamanda zıttır. İçi ham beton yüzeylerle oldukça minimal tasarlanan

müzedede, sirkülasyonun sağlandığı cepheye dayandırılmış tek kollu merdiven kovanının bir yüzeyinin tamamen şeffaf tasarlanması, iç-dış, yeni-eski, opak-saydam olguları arasında denge sağlayan bir ara yüz oluşmasını sağlamıştır (Şekil 7).

2009 yılında yapılan bu yeni ek sayesinde çağa ayak uydurulduğunun ifade edildiği Madencilik Müzesi, eski auralı bir endüstri yapısına çağın ritmini hissettiren bir eklentinin ilave edilmesiyle farklı zaman-mekân sıçramalarının yakalanabilmesine iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Şekil 7- Alman Madencilik Müzesi, Ek Yapı, İç Mekandan Görüntüler (Pınar Öktem Erkartal)

Endüstriyel Miras Alanının Tamamen Yeniden İnşası

Seyrek de olsa, endüstriyel miras alanının yıkılıp; tamamen yeniden inşa edildiği örnekler de rastlanmaktadır. Bu yaklaşımın, endüstriyel tarihi korumaktan ziyade rant amacı güdülerek tercih edilmesinden dolayı çok etik olmadığı ve hatta zorunlu olmadıkça kesinlikle tercih edilmemesi gerektiği de açıktır. Ancak Dortmund kentinde bulunan Phoenix- See (Şekil 8), aynı projede rant kaygılarını ve kamu yararını bir arada gözetmeyi başarmış bir projedir ve bu haliyle bahsedilen etik dışı durumun kabul edilebileceği istisnai durumlardan birini oluşturmaktadır.

1841 yılında kurulmuş eski bir çelik tesisinin 1998 yılında faaliyetini sonlandırmasıyla, fabrikanın toprak üstünde kalan yapı ve donatıları eski işletme tarafından tamamen yıkılmıştır. Atıl ve bakımsız kalan alan, Dortmund il idaresi tarafından satın alınmış ve oluşturulan yapay göl, kentin önemli ticaret, konut ve rekreasyon alanlarından birine dönüşmüştür (URL-3). Bugün, çevresinde lüks konut ve ofislerin haricinde çeşitli kafe, restoran, yürüyüş yolu ve oyun parklarının yer aldığı gölde yelken ve kürek gibi su sporları da yapılabilmektedir.

Şekil 8- Phoenix-See (Pinar Öktem Erkartal)

Her ne kadar bölgenin sanayi geçmişi sadece göl içinde oluşturulan yapma adanın üzerinde sergilenen tarihi bir konvertör (Thomasbirne) ile sınırlı olsa da; tamamen yıkılarak atıl kalmış bir alanın kente geri kazandırılması olumludur. Gölün çevresinde yer alan lüks villaların yüksek gelirli kişilerce talep görmesi, bölgenin popülerliğini ve rantsal değerini arttırmaktadır. Yine de kamuya açık olan bu yapay gölün, bölge halkı için çevresinde vakit geçirilebilecek açık bir rekreasyon alanı olarak atıl ve bakımsız dönemlerine kıyasla çok daha yararlı olduğu söylenebilir.

Son Söz

İşlevini yitirerek terk edilen endüstri mirası alanları, doğru planlamalarla sıra dışı deneyimler sunan rekreasyon alanlarına ve kültürel merkezlere dönüşme potansiyelindedir. Hem buldukları bölgenin tarihi açısından taşıdıkları değer, hem de alışlagelmiş kültür yapılarına nazaran daha farklı deneyimler sunabilen atipik tipolojilere dönüşebilme imkânlarıyla; kentler için oldukça yaratıcı fırsatlardır. İçinde bulunduğumuz sosyal-fiziksel ve ekonomik sürdürülebilirliğin önemi artık tartışılmazdır. Bu noktada sadece yeni yapılan mimari projelerin ekolojik olmasından ziyade, mevcut strüktürlerin değerlendirilmesi ve bu sayede mümkün olduğunca az enerji harcanması da sürdürülebilirliğin oldukça önemli bir ayağıdır. Herşeyi silip yeniden yapmak yerine, mevcut olan imkânları değerlendirmek için bu ve bunun gibi örneklerin ilham kaynağı oldukları açıktır. Almanya'nın Ruhr Bölgesi'nde deneyimlenebilecek dört farklı uygulama, endüstri miras alanına en az müdahaleden en çok müdahaleye uzanan yelpazede ortaya çıkan farklı alternatif çözümleri sunmaktadır. Çok katmanlı Duisburg-Nord Peyzaj Parkı, yaratıcı dönüşümlerle bambaşka bir işlev için üretilmiş endüstriyel araçların tırmanma duvarı, yüzme havuzu gibi dış mekân aktivite istasyonlarına başarıyla adapte edilebilirliğinin ve bu sayede kentsel-doğal boşluklara ihtiyacı olan yoğun kentleşmelerde nefes alınacak kamusal parkların oluşturulabileceğinin kanıtlarından birisidir.

Oberhausen Gazometresi, endüstri mirasının neredeyse hiç müdahale yapılmadan özgün karakteri birebir korunarak, uygun bir işlev için yeniden kullanıldığı bir projedir. Yüksek tavanlı, geniş açıklıklı iç mekânları, taşıyıcılarının şiirselliği ve içlerinde sergilenenleri ön plana çıkaracak kadar yalın kabukları sayesinde özellikle sergi mekânı olmaya çok müsait olan eski endüstri yapıları, atıl ve bakımsız strüktürlerden yaşayan kültür yapılarına

dönüşebilmektedir. Alman Madencilik Müzesi, eski endüstri yapılarının çağın dinamiğini yansıtan yeni bir ekle genişletilmesine örnek oluşturmaktadır. Çoğunlukla mevcut yapının yeni işlev için yeterli olmadığı durumlarda tercih edilen bu uygulama biçimine, endüstri mirasının bir bölümünün yıkılmış ya da artık korunamayacak derecede zarar görmüş olması durumunda da başvurulabilir. Yeni ekin mevcut yapıyla kurduğu görsel ve mekânsal ilişki, yeni ekin imajı ve işlevi, bu tür projelerin odak noktasıdır. Yeni ekin ziyaretçilerde yarattığı merak duygusu ve çekim, mevcut ekin aurası ile birleşerek farklı zaman-mekân deneyimleri oluşturmaktadır.

Son olarak Dortmund kentinde bulunan Phoenix-See Projesi, endüstriyel mirasın çok küçük bir kısmının korunabildiği bir örnektir. Çoğunlukla rant kaygısıyla eskinin yıkılarak yeni yerleşime açıldığı bu tipoloji, etik dışı ve kabul edilemez olsa da; seçilen örnekte mirasın daha önceden tamamen zarar görmüş olması ve kamu yararı da gözetilerek yeniden inşa edilmesi sebebiyle incelemeye değer bulunmuştur. Bakımsız ve atıl kalmış alanda tasarlanan yapay göl, çevresinde yer alan yürüyüş ve oyun alanları, yeme-içme mekanları, marina, lüks villa ve ofislerle bölge halkı için önemli bir rekreasyon ve çekim alanı haline gelmiştir. Her ne kadar lüks villalar yüksek gelir grubu hedeflenerek ve rant değeri gözetilerek tasarlanmış olsa da, su sporlarının da yapılabildiği göle kamunun rahatça ulaşılıyor olması, kamu yararının da unutulmadığının göstergesidir.

Avrupa'da yarım asırı aşkın süredir irdelenen ve uygulanan endüstriyel mirası koruma, yeniden işlevlendirme ve kente kazandırma projeleri, Türkiye'de de yaygınlık kazanmaya başlamıştır. İstanbul'daki Lengerhane, Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası, Hasköy Tersanesi, Tophane-i Amire Binası, Feshane, Sütlüce Mezbahası, Silahtarağa Elektrik Santrali, Ayvalık Kırlangıç Fabrikası, İzmit Seka Kağıt Fabrikası gibi dönüşüm projeleri, endüstri mirasının yaşama döndürülmesi açısından lokomotif örneklerdir. Ancak her açıdan olduğu gibi, özellikle Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'nden kalan endüstri mirası açısından da bir hayli zengin olan ülkemizde hala uzmanlar tarafından ele alınmayı bekleyen pek çok terk edilmiş yapı (Köksal ve Ahunbay, 2006:126-130) bulunmaktadır.

Hiç şüphesiz ki, hangi yapıların hangi kıstaslar ışığında korunacağı, nasıl belgeleneceği ve kazanım sürecinde seçilecek uygulama tipinin belirlenmesi bu konunun en önemli ayağıdır. Ne olursa olsun, mevcut yapının özgün karakterinin mümkün olduğunca korunması, yansıttığı ekonomik-teknolojik ve toplumsal değerlerin gelecek nesillere aktarılmasının sağlanması ve bu süreçte kamu yararının birincil olarak gözetilmesi şarttır.

Kaynakça

- Alkan, A. S. (2006), "Kent'in Hayaletleri: Hatırlamak, Unutmak ya da 'Kararsız (K)alanlar'", **Tmmob Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Dosya 3**, Bülten 45: 75-79.
- Aydın, E. Ö. (2014), "İtalya'da Tarihî Endüstriyel Alanların Dönüşümü: Güncel Projeler Üzerinden Değerlendirmeler", **Mimarlık Dergisi**, 378: 42-49.
- Cengizkan, N. M. (2006), "Endüstri Yapılarında Yeniden İşlevlendirme: "İş"i Biten Endüstri Yapıları Ne "İş"e Yarar?", **TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Dosya 3**, Bülten 45: 9-13.

- Flint, R. W. (2013), **Practice of Sustainable Community Development: A Participatory Framework for Change**, Springer Science+Business Media, New York, pp.44-47.
- Gür, Ş. Ö. (2017), “Urgent Need for a Utopia of Self”, **Livenarch 5: Keynote Speech**, 28-30 September 2017, Trabzon, KTÜ.
- Harnik, P. (2010), **Urban Green: Innovative Parks for Resurgent Cities**, Island Press, London, pp.13-19.
- Kaya, S., Yerli, Ö. ve Döner, S. (2015), “Endüstriyel Alanların Endüstriyel Parklara Dönüşümü”, **Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi**, 3: 518-534.
- Kayın, E. (2013), “Endüstri Mirasına Yönelik Koruma Müdahalelerini Değerlendirme Ölçütleri ve Terkos Pompa İstasyonu”, **Mimarlık Dergisi**, 370: 43-49.
- Köksal, G. (2012), “Endüstri Mirasını Koruma ve Yeniden Kullanım Yaklaşımı”, **Güney Mimarlık**, Haziran 2012, sayı 8: 18-23.
- Köksal, G. ve Ahunbay, Z. (2006), “İstanbul’daki Endüstri Mirası İçin Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri”, **İtüdergisi/a**: Cilt 5, Sayı 2, Kısım 2: 125-136.
- Loures, L., Burley, J., Panagopoulos, T. (2011), “Postindustrial Landscape Redevelopment: Addressing The Past, Envisioning The Future”, **International Journal of Energy And Environment**, Issue 5, Volume 5, pp. 714-724.
- URL-1: <http://en.landschaftspark.de/the-park> (17.01.2018; 11:00).
- URL-2: https://www.gardenvisit.com/uploads/image/image/164/16440/duisburg_nord_landschaftspark_1627_jpg_original.jpg (17.01.2018; 11:00).
- URL-3: https://www.dortmund.de/en/leisure_and_culture/phoenix_see/1/index.html (18.01.2018; 15:25).

Social Cohesion and Neighbourly Interactions within a Turkish Cypriot Community

Selin LALEÇİ

Near East University, Faculty of Architecture, Department of Landscape Architecture
selinlaleci@gmail.com

Assist. Prof. Dr. Buket ASİLSOY

Near East University, Faculty of Architecture, Department of Landscape Architecture
buket.asilsoy@neu.edu.tr

Sinem YILDIRIM

Near East University, Faculty of Architecture, Department of Landscape Architecture
yildirimsinem1992@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Özge ÖZDEN

Near East University, Faculty of Architecture, Department of Landscape Architecture
ozge.fuller@neu.edu.tr

Abstract

Social sustainability is one of the main pillars of sustainability which is a term widely accepted for urban planning and design agenda. Social interactions can be argued to be among significant headlines that have the potential to strengthen social sustainability in cities. Cities are places where disparate kinds of intense dynamics take place. However it has been observed and experienced that in urban environments social cohesion and neighbourly interactions have generally decayed in current times. Northern Cyprus has undergone a process of rapid urbanization within the fifteen years. This urbanization attempts have severe deficiencies regarding the sustainability issues such as urban ecology, biodiversity and waste management. Turkish Cypriot settlements do not achieve a qualified living environment for social cohesion and neighbourly interactions. Within this framework, a user survey was conducted among three different communities which are rural, semi-urban and urban in Turkish Cypriot settlements in order to find whether there is a remarkable change regarding several issues of social cohesion (such as sharing time with neighbours etc.). Results imply that there isn't any significant difference among the three communities regarding the social interaction issues such as 'sharing the garden crops with neighbours', 'asking the needs (food/material) to the neighbours' and 'helping each other'. However, Kalavaç village was significantly different for the item of 'drinking coffee with neighbours' than other two communities.

Keywords: Sustainability, Social Cohesion, Turkish Cypriot Settlements, Questionnaire

Kıbrıs Türk Toplumunda Sosyal Uyum ve Komşuluk İlişkileri

Özet

Sosyal sürdürülebilirlik, kentsel planlama ve tasarım kapsamında yaygın olarak kabul gören sürdürülebilirlik kavramının temel boyutlarından biridir. Sosyal etkileşimlerin, kentlerde sosyal sürdürülebilirliği güçlendirme potansiyeline sahip önemli bir başlık

olduğu iddia edilebilir. Şehirler, insanlar için farklı dinamiklerin deneyimlendiği yerlerdir. Bununla birlikte, günümüzde kentsel çevrelerde sosyal uyum ve komşuluk ilişkilerinin genel olarak zayıflamış olduğu gözlemlenmekte ve tecrübe edilmektedir. Kuzey Kıbrıs, son otuz yıl içerisinde hızlı bir kentleşme sürecine girmiştir. Bu kentleşme girişimleri, sürdürülebilirlik kavramının başlıkları arasında olan kent ekolojisi, biyoçeşitlilik ve atık yönetimi gibi konularda ciddi eksikliklere sahiptir. Kıbrıs Türk yerleşimleri sosyal uyum ve komşuluk ilişkileri bağlamında nitelikli yaşam alanları sağlayamamaktadır. Bu çerçevede, kırsal, yarı kentsel ve kentsel olan üç farklı Kıbrıs Türk topluluğu arasında, sosyal uyumun çeşitli konularında (komşularla vakit geçirmek vb.) önemli bir fark olup olmadığını anlamak için bir kullanıcı anketi yapılmıştır. Sonuçlar, '*komşularla bahçe bitkilerinin paylaşımı*', '*ihtiyaçları (gıda/malzeme) komşulara sorma*' ve '*birbirlerine yardım etme*' gibi sosyal etkileşim konularında üç topluluk arasında anlamlı bir farkın bulunmadığını göstermektedir. Ancak, '*komşularla kahve içmek*' için verilen cevaplar anlamlı bir fark içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sosyal Uyum, Kıbrıs Türk Yerleşimleri, Anket

Introduction

After the industrial revolution, urban environments have become places mostly symbolized with noise, vehicular traffic, pollution, environmental crisis and social and/or cultural degradation (Watson, 2009). However the topics involved in social sustainability have the potential to make valuable socio-psychological, ecological, economic contributions for the urban environment, increasing the citizens' quality of urban life and sustaining environmental improvement as a result (Kefayati and Moztaizadeh, 2015).

Cities in northern Cyprus have currently a rapid urbanization process that mostly achieves negative impacts in disparate dimensions. This urban growth accelerated day by day in an unsustainable path. Such that, the majority of local people and professionals, unfortunately do not value the obviously rich architectural and urban heritage, including the social life patterns of the island (Oktay, 2001). In other words, not only the unique local architectural dynamics but also the local socio-cultural characteristics such as unique traditions, lifestyles and values have been ignored and reduced.

Within this perspective this study aimed to investigate the relationship among the physical environment and local Cypriot traditions and values. First, a literature review has been carried out on social cohesion and neighbourly interactions which are significant topics of social sustainability. Secondly, social cohesion and neighbourly interaction research and surveys were conducted within three different locations. Finally, the findings were interpreted and recommendations were made for further research.

Social Cohesion and Neighbourly Interactions in Relation to Social Sustainability

Because of the ongoing urbanization process that accelerated since the Industrial Revolution, nowadays % 80 of the population in European Union countries live in cities

and according to UN in 2030 more than % 60 of global population is estimated to live in cities and rural population will be smaller than it was in 1995. Therefore the role of cities in sustainable development has become more prominent (Darlow, 1996) due to the growing urbanization. Such that 2008 marks first time that over half of the world's population are urban dwellers, and these numbers are set to increase by % 72 between 2000 and 2030. (UN Population Fund, 2007 cited in Dempsey et al., 2009).

This rapid urbanization practices consume enormous amounts of land and natural resources, damage ecosystems, produce wide variety of pollutants and toxic chemicals, increase global warming and undermine local communities and economies. Not only the natural resources but also the social structure of the communities living in the urban environment has a serious process of decay.

Within these circumstances, in the year 1983, the UN General Assembly established the UN World Commission on Environment and Development. It appointed Dr. G. Harlem Brundtland, the first woman prime minister of Norway, as chairperson. In the year 1987, four years later, she published the Brundtland Report, and coined the term '*sustainable development*' as a new concept. The Report, defines sustainability as: 'Development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs'.

"Sustainability" became a key policy concept worldwide since then, combining all the experiences of environmentalism with sensitive social and economic considerations. The term is basically defined within three main dimensions: environmental, economic and social (Figure 1). In the meantime, different academic disciplines have achieved different understanding and perspectives in relation to the concept of sustainability. It should be added that recently, culture has been determined to be the fourth dimension by many academicians and researchers. In general, the concept became one of the most successful approaches to be introduced.

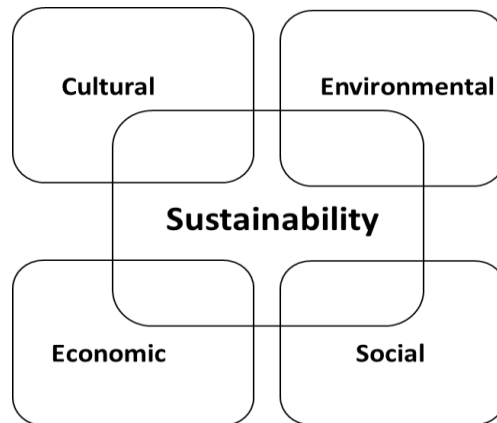

Figure 1: Dimensions of Sustainability

Social sustainability as the focus of this study is one of the main dimensions of sustainability and it has a goal to provide equal access to basic needs such as health care, housing and employment for all citizens, as a must of social justice. It also fights

with the issues like poverty, immigration and wars etc. Issues like community development, social capital, place making, social support, cultural diversity and protecting and sustaining local dynamics such as traditions, lifestyles are also among main concerns of social sustainability.

Social cohesion is a significant indicator of social sustainability. Hence with the help of social cohesion dynamics, a society has the potential to improve its collective skills and to reduce societal conflicts. Social cohesion is the social harmony that enhances the quality of public and civic life by feelings of commitment and trust and participation in networks and civic organisations (Tolsma et al., 2009). Additionally, Kearns and Forrest (2000) suggest that the constituent dimensions of social cohesion are: common values and a civic culture; social order and social control; social solidarity and reductions in wealth disparities; social networks and social capital; and territorial belonging and identity. Furthermore Dragolov et al. (2013) suggest that social cohesion has been recently operationalised through indicators to measure social networks, a sense of identity and the commitment to the common good.

It can be argued according to the quotation above, social interaction within communities and families which can be defined as social networks and social capitals is an important element of social cohesion. Wallace et al. (2017) argue that social integration refers to more informal mechanisms of inclusion, including social networks, a sense of belonging, commitment to the common good.

As it is a current focus area within the academic circles and scholars, there is an ongoing discussion seeking to find the appropriate characteristics of the urban environment for embracing such social interaction dynamics. Such that Zhu (2015) suggests that environmental behaviour studies support the importance of the built environment, especially common spaces, for social integration.

In other words, there is a common opinion among related circles of scholars and academicians that contemporary urban development tendencies do not contribute positively for social cohesion. Such that vehicular movement is mostly dominating the contemporary urban land use patterns and additionally as a result of heavy urbanization continuum, there is a lack of public spaces which have a high potential to improve social dynamics.

Turkish Cypriot settlements have also experienced a transformation that is mostly not familiar to their local, environmental and cultural dynamics. Therefore, we have hypothesized that Cypriot rural communities hold better social cohesion dynamics than the communities living in urban settlements.

Material and Methods

Study Area

Three different communities in Cyprus were selected for this study: first one was a rural village which is located at east northern side of Nicosia city along the southern slopes of Kyrenia Range mountains; second one was at west northern side of Nicosia city which is almost connected to the city and can be categorised as semi-urban area, and the third one was Nicosia city community.

The first community was from a rural village called `Kalavaç` which has a total number of 255 residents (DPÖ, 2013). Kalavaç village still has traditional Cypriot village lifestyle, residents are still baking bread within their traditional handmade Owens, most of them are working from their home and farms within the village, producing their local cheese and making handcrafts for tourists (Figure 2).

Figure 2: A street view from Kalavaç Village (Ö. Özden)

The second community was chosen from semi-urban area which is dominated by villa houses and few apartments; it is called “Gönyeli”. It has a total number of 17 277 residents (DPÖ 2013). Although there are some local residents who still cook traditionally and serve local food in their own restaurants, most of the residents has modern lifestyle and achieve an adaptation towards contemporary city life (Figure 3).

Figure 3: A street view from Gönyeli (S. Laleci)

The third community was from Northern Nicosia as a Mediterranean city of Nicosia. Southern Nicosia is the capital city and seat of government of the Republic of Cyprus, the part of the island inhabited by Greek Cypriots. Northern Nicosia is the capital of the Turkish Cypriot 'Turkish Republic of Northern Cyprus', declared in 1983 but unrecognized internationally. Turkish Cypriot community used to have a modern life within the city (Bollens, 2001). There are many built modern apartments, little shopping centres. Nicosia city with the northern part of the island has around 94,824 residents who have more or less a modern lifestyle (DPÖ, 2013) (Figure 4).

Figure 4: A street view from northern Nicosia (S. Laleci)

Data Collection

Field work and interviews were carried out in 2016-2017 by two members of the research team. A standard questionnaire has been used in order to identify different communities' attitude on neighbourly interactions. In the first section of the questionnaire socio-demographic data was collected in order to obtain information about age and gender profile of the respondents. The second section of the questionnaire contained five items: *garden existence of the house owners, sharing locally produced crops with neighbours, helping each other*. With the help of these items, it was aimed to obtain information about the respondent's social life and neighbourly interactions within their own community, such as 'garden crop share' and 'asking help to neighbours'.

During the surveys a total number of 30 house owner has been visited from selected three different communities. Structured interviews were conducted with the house owners and questionnaire data forms were completed. Interviews with the home owners lasted from 20-30 minutes. After the surveys collected information has been transformed into excel data sheets and then selected questionnaire items were analysed and compared between different communities.

Results

According to the research results 10 % of the respondents were male and 90 % of the respondents were female in total. Different communities' gender profile has been given within the Table 1. Results shown that, most of the respondents were female.

Table 1: Gender Profile

Gender	Kalavaç Participants %	Gönyeli Participants %	Nicosia Participants %	Total
<i>Male</i>	0	10	20	10
<i>Female</i>	100	90	80	90

Also 60% of the participants were between the ages of 46-70, 33.3 % of the participants were between the age of 26-45 and 6 % of the participants were between the ages of 16-25. Age profile of the participants from three different communities has been given within the Table 2. Results shown that young age profile has not been noticed within the Kalavaç and Gönyeli regions. However young age profile was recorded from the Nicosia city.

Table 2: Age Profile

Age	Kalavaç Participants %	Gönyeli Participants %	Nicosia Participants %	Total
16-25	0	0	20	6
26-45	20	40	40	33.3
46-70	80	40	40	60

When we evaluated the data of the responses to the item “*garden existence of the house owners*” we found that 83.3 % of the participants had little house garden which they were producing some vegetables and herbs together with their ornamental plants. And 16.6 % of the participants did not have any garden. The detail garden existence of different communities has been given within the Table 3.

Table 3: Garden Existence

Garden	Kalavaç Participants %	Gönyeli Participants %	Nicosia Participants %	Total
<i>Exists</i>	80	80	90	83.3
<i>Not Exists</i>	20	20	10	16.7

Within the research we also evaluated if the participants were sharing their garden crops with neighbours. We found that 70 % of the participants emphasized that they are always sharing their locally produced crops from their home garden, only 30 % of the participants mentioned that they are not sharing their crops with the neighbours. There was not any significant difference between the three communities. In Kalavaç, Gönyeli and Nicosia 70 % of the participants were sharing their crops and 30 % of the participants were not sharing their crops within their community (Table 4).

Table 4: Sharing their garden crops with neighbours

	Kalavaç Participants %	Gönyeli Participants %	Nicosia Participants %	Total
Yes	70	70	70	70
No	30	30	30	30

When we look at the neighbourhood relationships we questioned `how often they visit their neighbour for a coffee` as coffee drinking is part of the Cypriot tradition. We found that Kalavaç village was the most frequently visiting and coffee drinking community (Table 5).

Table 5: Drinking coffee with neighbours

Visiting Period	Kalavaç Participants %	Gönyeli Participants %	Nicosia Participants %	Total
<i>Everyday</i>	60	20	30	36.7
<i>Once a week</i>	-	-	-	
<i>Several times a week</i>	20	30	20	23.3
<i>Once a month</i>	10	20	20	16.7
<i>Never</i>	10	30	30	23.3

When we look at the neighbourhood relationships we also questioned “if they ask their needs (food/material) to their neighbour”. Interestingly we found that 33.3 % of the participants from all communities are happy to ask needs to their neighbour however 66.6 % of the participants would not prefer to ask any needs to their neighbour (Table 6).

Table 6: Asking the needs (food/material) to their neighbour

	Kalavaç Participants %	Gönyeli Participants %	Nicosia Participants %	Total
Yes	40	30	30	33,33
No	60	70	70	66,67

In addition, we also evaluated the data of the responses to the item “*helping each other*” and we found that 93.3% of the participants were happy to help to their neighbour if there need any help which is part of the Turkish Cypriot culture (Table 7).

Table 7: Do you help each other?

	Kalavaç Participants %	Gönyeli Participants %	Nicosia Participants %	Total
Yes	90	90	100	93.3
No	10	10	0	6.7

Results imply that there is not any significant difference among the three communities regarding the social interaction issues such as ‘*sharing the garden crops with neighbours*’, ‘*asking the needs (food/material) to the neighbours*’ and ‘*helping each other*’. Merely the suggestions for the item ‘*drinking coffee with neighbours*’ have meaningful difference among the three communities. Kalavaç village residents were the ones who visit the neighbours the most for drinking coffee.

Discussion and Conclusion

Cities are influencing modern society’s current lifestyles more and more as more people are choosing to live in urban environments. Therefore the necessity of sustainable urban development and planning has been acknowledged worldwide. Additionally dynamics of social sustainability is a significant focus of concern within this framework. However issues such as social interaction, social capital and social justice etc. that build social sustainability have been mostly neglected due to the present continuum of the rapid urban growth.

Turkish Cypriots have qualified, valuable social dynamics as their unique culture based on remarkable local traditions and values. It can be observed that Cypriots were very sensitive to their natural environment and had an environmentally friendly lifestyle. ‘*Cypriot cuisine*’ which are involving consuming local rural vegetables/fruits can be a significant sign for environmentally responsive lifestyle. Although research results display that individuals still tend to preserve their valuable local dynamics, this valuable lifestyle shaped with local characteristics is currently under pressure due to the several reasons. One of these reasons is unsustainable urban development tendencies. Therefore it is necessary to adopt sustainable urban development characteristics for

Cypriot settlements. One of the most eligible ways to contribute to the sustainability in Cyprus is to understand vernacular Cypriot settlements. As observed from the vernacular settlements, spaces should be designed within a hierarchy of public, semi-public, semi-private and private spaces allowing social integration and ecologically sensitive planning (Oktay, 2001). Public space such as community parks, squares and public playgrounds is another remarkable asset of sustainable urban environments embracing social ties. In that sense, Paşaoğluları and Doratlı (2004) suggest that much of the urban design and planning literature stresses the importance of public space (Glazer and Lilla, 1987; Vernez Moudon, 1992; Sorkin, 1992; Tibbalds, 1992; Worpole, 1992), where social interaction and the daily experience of urban life take place (Madanipour, 1992).

As concluding remarks it can be suggested that, aiming to protect our local characteristics and reflecting them via urban planning and architectural design features will eventually be contributing for the sustainability attempts which are acknowledged worldwide.

References

- Darlow A. 1996. Cultural policy and urban sustainability: making a missing link? *Planning Practice and Research* 11: 291–301.
- Dempsey N., Glen Bramley G., Power S., & Brown C.(2009), *The Social Dimension of Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability*, Sustainable Development.Wiley, www.interscience.wiley.com.
- Dragolov G., Ignacz Z., Lorenz J., Delhey J., & Boehnke K. (2013), **Social cohesion radar. Measuring common ground. An international comparison of social cohesion**, Bertelsmann, Stiftung, Gutersloh.
- Glazer N., & Lilla M. (1987), **The Public Face of Architecture**, New York: Free Press
- Kearns A., & Forrest R. (2000), *Social Cohesion and Multilevel Urban Governance*, *Urban Studies*, Vol. 37, No. 5–6, pp. 995–1017.
- Kefayati, Z., & Moztafzadeh, H. (2015), *Developing Effective Social Sustainability Indicators In Architecture*. *Bulletin of Environment, Pharmacology and Life Sciences*, 4 (5), pp.40-56, Online ISSN 2277-1808.
- Madanipour A. (1992), **Design of Urban Space: An Inquiry into a Socio-Spatial Process**, West Sussex: Wiley.
- Oktay, D. (2001), **Planning housing environments for sustainability: Evaluations in Cypriot Settlements**, İstanbul: YEM Publications,
- Paşaoğluları, N. & Doratlı, N. (2004), *Measuring accessibility and utilization of public spaces in Famagusta*. *Cities*, 21 (3), pp.225-232.
- Sorkin M. (1992), **Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space**, New York: Hill and Wang.
- Tibbalds F. (1992), **Making People Friendly Towns: Improving the Public Environments in Towns and Cities**, Longman Press, Harlow, Essex.
- Tolsma J., Van der Meer T., & Gesthuizen M. (2009), *The impact of neighbourhood and municipality characteristics on social cohesion in the Netherlands*, *Acta Politica*,

- Vol. 44, 3, pp. 286–313, Palgrave Macmillan 0001-6810, www.palgrave-journals.com/ap/.
- United Nations Population Fund. 2007. State of World Population 2007: **Unleashing the Potential of Urban Growth**, New York: UNFPA.
- Vernez Moudon A. (1992), *A Catholic approach to organizing what urban designers should know*. Journal of Planning Literature, 6 (4), pp. 331–349.
- Wallace C., Vincent K., Luguzan C., Townsend L., & Beel D. (2017), *Information technology and social cohesion*, Journal of Rural Studies, 54, pp. 426-434.
- Watson, V. (2009), *The planned city sweeps the poor away: Urban planning and 21st century urbanization*. Progress in Planning, 72, pp. 151–193.
- Worpole K. (1992), **Towns for People: Transforming Urban Life**, Buckingham University Press.
- Zhu, Y. (2015), *Towards community engagement: Can the built environment help? Grassroots participation and communal space in Chinese urban communities*, Habitat International, 46, pp.44-53.

Mosque Architecture in the Islamic Civilization in Libya

Soaad ALATRASH

Near East University, Department of Interior Architecture, TRNC
soaad.alatrash@neu.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Huriye GÜRDALLI

Near East University, Faculty of Architecture, TRNC
huriye.gurdalli@neu.edu.tr, narhanim6@gmail.com

Abstract

It is imperative to note that every culture around the world today develops a distinct building type borrowing from cultures of the pasts to help build in its own way. It is not far fetch that Islamic architecture has been subjected to influences from the western world and as a result the influences from these foreign architectures are reflected in Islamic architecture of today. It is ideal to point out that the Madrassa (school), the Mausoleum (tomb), the Palace, Khan (rent house), and most importantly the Mosque are the major architectural types of Islamic architecture. Since the Mosque architecture makes up the largest percentages of Islamic architecture, most examples and building types would be related to the mosque. This paper would discuss logically ideas behind the concept and idea behind Islamic architecture and the area of cognizance, location around the world, trace the developmental stages of Islamic architecture while briefly looking at each era of Islamic architecture from the historical background to styles of Islamic architecture then elements of Islamic architecture and its advancement from what its original concept was and how it has been influenced to what we currently have now (modern architecture). The case studies to be examined for this paper would be focusing on some mosque buildings in Libya.

Keywords: Islamic architecture, Mosque, Islamic civilization, Culture, Libya

Libya'daki Cami Mimarisini Etkileyen Unsurlar

Özet

Dünyadaki her kültürün, kendi bina türlerini geliştirirken geçmişten gelen kültürlerden etkilendiği ve farklı mimari elemanları biraraya getirerek kendi bina tipini geliştirdiği söylenebilir. İslam mimarisi, günümüze gelene dek teknolojik ilerlemeler ve medeniyetlerdeki dönüşümler sonucu olarak olarak dikkate değer bir gelişme kaydetti. Bu teknolojik gelişme ve inovasyonun çoğunun doğduğu batı dünyasının özellikle İslam dünyasının bazı alanlarında İslam mimarisini etkilediği görülmektedir. İslam mimarisinin batı dünyasının etkilerine doğrudan maruz kaldığı çok açık değildir ancak batı fikirleri ve uygulamalarının İslam mimarisinin temel değerlerinin bir kısmını etkilemiş bu da İslam mimarisine yansımıştır. Bugün Medrese, Türbe, Saray, Han ve en önemlisi Cami İslam mimarisinin en önemli mimari tipleridir. İslam medeniyetinin yer bulunduğu ülkelerde Cami mimarisinin diğer tiplere göre daha fazla örnekleri bulunduğundan bu makale kapsamında yapılan analizde yapı tipi olarak cami seçilmiştir. Bu çalışmada cami mimarisinden yola çıkarak İslam medeniyetinin farklı ülkelerinde gelişen İslam mimarisi analiz edilecektir. Tarihsel sürece, İslam mimarisindeki elemanların etüdüne ve süreç içinde oluşan farklı tarzlara göre İslam mimarisinin gelişim ve dönüşüm safhalarının izi sürülecektir. İslam mimarisini

etkileyen unsurları ve orijinal konseptinin anlaşılması bugünü anlamağa yardımcı olacak ve bundan sonraki gelişime ışık tutacaktır. Libya İslam mimarisinin farklı tarzlarının ve batı düşüncesinden etkilenişinin örneklenebileceği bir ülkedir. Bu makale Libya'daki cami mimarisi üzerinden bir okuma alanı yaratmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam mimarisi, cami mimarisi, dönüşüm, kültürel etmenler, Libya

Introduction

“The task of Architecture: The timeless task of architecture is to create embodied existential metaphors that concretize and structure man's being in the world. Images of architecture reflect and externalize ideas and images of life: architecture materializes our images of ideal life. Buildings and towns enable us to structure, understand, and remember the shapeless flow of reality and, ultimately, to recognize and remember who we are. Architecture enables us to place ourselves in the continuum of culture” (Holl, Pallasmaa, and Perez Gomez, 1994:28).

The emergence of Islam can be traced back to the culture related to the people of Arabia called Arabs thus opening the door for cultural ties between the Arabs and other Muslim societies. Evidently most cultures have tried as much as possible to preserve its cultural identity in form of distinguishing characteristics. Islamic civilization has been reported through written records stressing that the value of education has been the bedrock for its civilization.

According to Bassiouni, the centres of knowledge and scientific developments also served as great centres for religious learning. He further explained that between 750-1258 AD which fell in the Abbasid period initiated these formal centres as a result establishing thousands of mosque schools where thousands of students were educated (Bassiouni, 2012:1).

It was obvious that the real development which took place as a result of Islamic civilization only began after the Egyptians, Persians, Iraqis and other who happened to be the people of ancient civilization began to convert to Islam making religion a source of excellence.

Faith is the foundation of any great Islamic building and the earliest major work associated to Islamic architecture was first created during the lifetime of the Prophet Muhammad when he rebuild the sanctuary of the Ka'aba at Mecca. Ever since, we have observed that Islamic architecture has grown to create a distinctive design conceptualization, styles and forms which have continued to exist till this present day. Islamic architecture has been attested to be a functional but limited concept that was created by art historians of the 19th century to categorized and evaluate materials that were first produced under the Islamic population that emerged from Arabia in the 17th century. It “surrounds a wide range of both secular and religious styles from the very beginning and foundation of the Islamic faith to this present day. They further reiterated that the influences of the Persians, Romans, Byzantines and all the other lands which were conquered by the Muslims in the 7th and 8th century led to what we now know as of today to be Islamic Architecture”(Krautheimer, 1965:285).

The connectivity between time and places varies within the architecture that is created in those countries and as such it is regulated by the surrounding environment's climatic nature, cultural and architectural heritage. The distinguishing factor bears features which are consistent with the rights, traditional and environmental habitation which they live in thus making it possible to identify any

piece of art or architecture produced under the Islamic civilization in any country of the Islamic world because of the general characteristics in the Islamic art and architecture associated with that region.

The post-enlightenment European project was major reason behind the study of architecture of the Islamic world. In his article “*what is Islamic architecture anyway*”, he explained that Islamic architecture started with architects, draughtsmen and artists who travelled to the Orient following the very first involvement of the Europeans there in search of adventure, employment and fantasy connected with the mysterious land (Rabbat, 2012:3). They visited some cities and sites mainly in Spain, Turkey, the Holy Land, Egypt not forgetting India where they took measurements of buildings and illustrating them and later went on to publish exceptional catalogues that started introducing Europe to that rich architectural heritage that was previously completely unknown (Jones and Goury, 1952:23).

According to Rabbat who affirmed that the time frame is the most contentious issue when defining Islamic architecture. Islamic architecture was regarded over two generations ago by intellectuals as erstwhile traditions which absolutely do not depict any form of creativity anymore with the advent of colonialism and its typically affiliated phenomena; westernization and modernization during the late eighteenth and nineteenth centuries (Rabbat, 2004:20).

In a brief but influential essay by Ernst Grube in the late twentieth century where he attempted in defining Islamic architecture as that which depicts and exhibits a set of architectural and spatial features, such as introspection, that are characteristic attribute in Islamic cultural phenomenon (Grube, 1978:8). Consequently some other scholars choose a definition that was rather more précised and analytical. Oleg Grabar maintained that Islamic architecture is that type of architecture that was built by Muslims and for Muslims, in an Islamic region or in domain where Muslims have the opportunity of expressing their cultural independence (Grabar, 1963:12).

There are different definitions for the term Islamic architecture but in general “the concept of Islamic architecture refers to the characteristic of building used by Muslims to serve as their identity” (Bouayad, 2007:43). But this all inclusive definition was distinctly not religious regardless of its acceptance of the designation ‘Islamic architecture’. It actually tried evading religion as a classificatory measure and instead sought unity in ethically shared approaches to aesthetics and spatial sensitivities (which may or may not have had their origins in religious injunctions) that crossed all denominational, ethnic, and national boundaries within the greater Islamic world and resulted in similar architectural expressions (Rabbat, 2012:4). Islamic architecture exceedingly became the architecture of an extensive region, which as of present encompasses approximately more than fifty Muslim majority countries which is or was home Muslims and it stretches periods of Islamic dominance between the late seventh and early eighteenth century.

The study aims at critically examining how modernization and rapid civilization has affected Islamic architecture in terms of building components present, building elements and material used and how it is seen around the globe. While examining Islamic Architecture, how it originated and its background, examining the different eras of Islamic architecture, examining the building features of Islamic architecture with reference to mosque architecture, examining the influences of the western world, modernization and civilization on Islamic and Mosque Architecture thus identifying the changes. Islam isn’t just a religion but a way of life to some people which fostered the development of a distinctive culture with its own unique languages that is

reflected in Islamic architecture, hence, the study will help us understand the initial concept of Islamic Architecture thus shedding more lights on how westernization and civilization has affected Islamic architecture. The scope of this study would be restricted to the Mosque buildings in Libya during the earliest and the latest timeline of Libya's architecture history. The differences between the mosques built during different eras in Libya would be examined and discussed. Due to the limitations of time required to carry out the study, the author will rely on the works of other researchers through the review of published and unpublished materials to establish pre-existing and existing conditions of Islamic architecture. Due to limited resources available at the disposal of the researcher, this paper will limit itself to case studies of mosques building in one or two cities in Libya.

Architecture in the Islamic Civilization

As earlier mentioned the Islamic world stretches over more than fifty Muslim countries around the globe in the near East and west of Asia down to Northern Africa and Sub-Saharan Africa and finally Southeast Asia. In modern world, Islam basically exists in Africa, Asia and part of Europe; however there are also some emergences of Islamic culture in countries where Muslim population are seen as a minority (Figure 1).

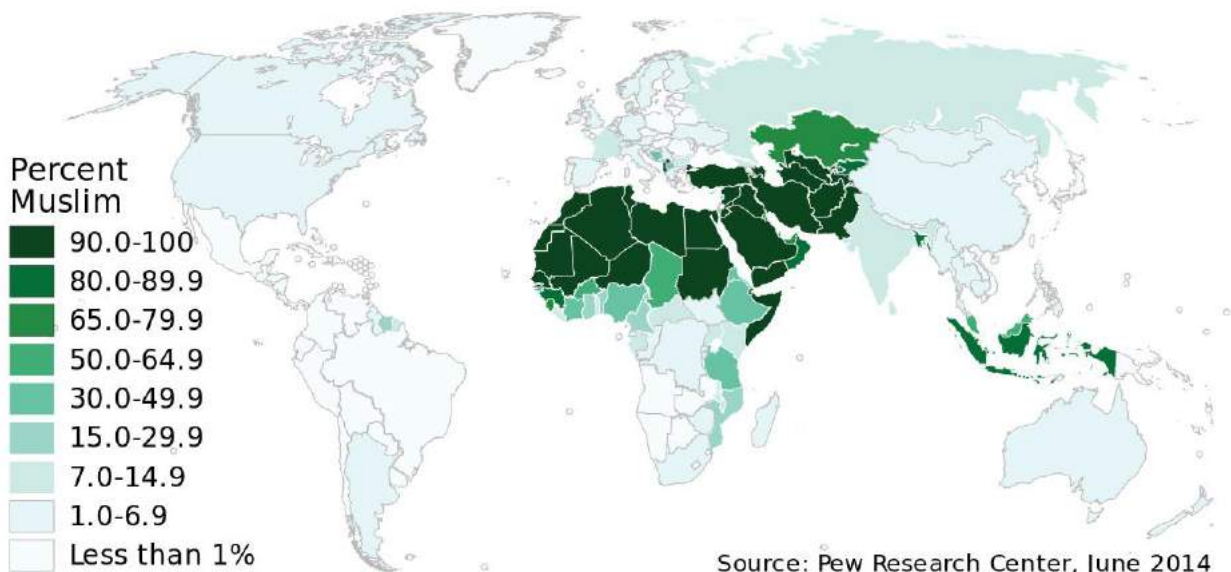

Figure 1. Countries where Islamic Architecture is present (www.pewresearch.org).

The curtailment of the architecture that developed during the period of the Islamic civilization in a simple phrase clearly shows that civilization and cultural achievement produced by the Islamic civilization is being underrated and underestimated (Yassin and Utaberta, 2012:57). A complete and total divergence from the ethnic insight which the Islamic civilization provides is highly necessary and it remains the only decoration and adornment configuration available whatsoever. As a result of the different regions belonging to the Muslims, it is also important to understand that there is bound to be geographical and temporal differences between the architectural models to help reach a more comprehensive and analytical point in the architecture of the Islamic world. The numerous experiences from ancient civilization which precedes Islamic architecture have greatly rubbed off on it as such making them have their own type of building and methods of construction which apparently distinguishes them.

Elements of Islamic Architecture

Islamic architecture can simply be identified with some elements in its design which are tagged as being very important. They were inherited from the first mosque built in the Holy city of Medina by the Prophet Muhammad. It also adopted some features from churches as well as synagogues. They include;

- Large domes
- Minarets
- Mihrab inside a mosque to help indicate the direction of Mecca
- Arches
- Arabesque (the use of repetitive art and geometric shapes)
- Hypostyle hall
- Use of symmetry and ablution fountains
- Large courtyards often merged with a central praying hall
- Calligraphy
- Use of bright colours (Wazer, 1998:18).

Influences on Islamic Architecture around the World

One of most important buildings associated with Islamic architecture according to Avner, is the Dome of the Rock built in Jerusalem in 691 (Figure 2a) and its pattern is closely similar to that of the Church of the Holy Sepulchre which was nearby (Avner, 2010:27). The elaborate mosaic has a golden background which appears on it and was created by some Byzantine Christian artists. The features of the Dome of the Rock include a circular dome, vaulted interior spaces and the use of repetitive Arabesque patterns which were also used in desert palaces in Jordan and Syria to promote luxury. The horseshoe arch which was another influence of Muslim structures (Figure 2b) was adopted from Visigoths in Spain and went on to become a popular part of Islamic architecture. The horseshoe arch might have been adopted from Syria and Persia where it was used as early as the fifth century by the Byzantines. The form was later taken up by the Umayyads after the Moorish invasion of Spain in 711 AD (Hubert, 2014:1).

Figure 2a. The Dome of the Rock in Jerusalem Figure 2b. Horseshoe Arch at Visigoth Basilica de San Juan Bautista in Spain (www.alamy.com)

The Great Mosque of Damascus is another structure that had a strong influence on Islamic architecture (Figure 3a); it was completed in 715 by Calip Al-Wlid 1 (Hillenbrand, 1999:199). It was built after the Islamic invasion of Damascus on the same site as the Basilica of John the Baptist and still looks like the Christian Basilicas of the sixth and seventh century. The Abbasid dynasty which was between 750 AD – 1258 was another influence of Islamic architecture. Examples include the Mosque of

Ibn Tulun in Cairo, Egypt, Abu Dalaf in Iraq and the Great Mosque of Tunis which is considered the ancestors of all western Islamic world mosques having some elements of Roman form (Figure 3b), (Graham, 1908:52).

Figure 3a. The Great Mosque of Damascus Umayyad Dynasty, (www.theredlist.com) Figure 3b. The Great Mosque of Kairouan (Tunis) Abbasid Dynasty, (www.theredlist.com)

After the city of Istanbul was captured by the Ottomans from the Byzantines, the Basilica was converted into a mosque between 1453 and 1931, a structure which went on to be known as the Hagia Sofia (now a museum) incorporating some Byzantine elements in the structure (Figure 4).

Figure 4. The Hagia Sofia in Istanbul (Turkey) (www.istanbulvision.com)

Styles of Islamic Architecture

Basically, there are some major and famous styles that had great impact and influence on the Islamic architecture era and they are spread through different periods and regions. These are the four predominant styles of Islamic Architecture (Serageldin, 1994:73).

- **Persian architecture** is basically the architecture of Iran and some parts of western and central Asia which dates back as far as 5,000 BC displaying a great amount of aesthetics and structural forms (Figure 5a, Figure 5b).

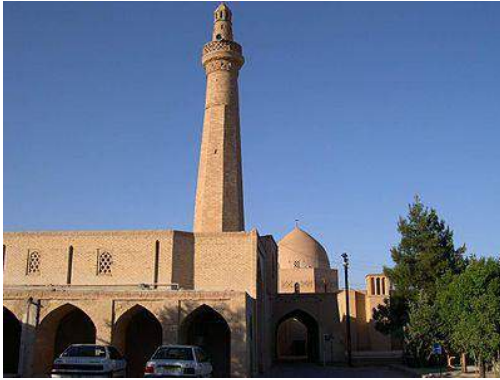

Figure 5a. The Jāmeḥ (Friday Mosque of Nāṯn Iran), (<https://tr.khanacademy.org>)

Figure 5b. The Sheikh Lotfollah Mosque Isfahan Province, Iran, (www.alamy.com)

• **Moorish architecture** is named after the people of the North African region who conquered the Iberian Peninsula in early 700, they are known as the Moors and it has many repeated patterns and motifs. The most common building type of the Moorish architecture is the mosque and was influenced by Islamic architecture of the Middle East (Figure 6a, Figure 6b). It later spread beyond North Africa to other regions like Spain and Portugal.

Figure 6a. The Koutounia Mosque Morocco, (www.memphistours.com)

Figure 6b. The Great Mosque of Cordoba, Spain, (<https://tr.khanacademy.org>)

• **Ottoman architecture** which originated from the Ottoman Empire sprang up from Edirne (Figure 7a) and Bursa (Figure 7b) during the fourteenth and fifteenth centuries. Basically it was influenced by the Byzantine, Armenian (Figure 7c) and Iranian architecture. The eras which are the Bursa Period (1299-1437), Classical Period (1437-1703), Modernization Period, Tulip Period (1703-1757), Baroque Period (1757-1808), Empire Period (1808-1876) and the Late Period (1876-1922)

Figure 7a. The Selimiye Mosque, Edirne Turkey (www.edirnevdb.gov.tr)

Figure 7b. The Grand Mosque of Bursa, Turkey (www.bursakulturturizm.gov.tr)

Figure 7c. The Ishak Pasha Palace, Turkey, (www.fwallpapers.com)

• **Turkistan (Timurid) architecture** actually happens to be the peak of Islamic art and architecture in central Asia. It was the influence which the school of art in India the Ilkhanid had on it that gave rise the much appreciated Mughal or Indo-Islamic architecture (Figures 8a and 8b).

Figure 8a. The Bibi-Khanym Mosque, Uzbekistan, (www.uztravelguide.com)

Figure 8b. The Shia Dar Madrasa, Samarkand Uzbekistan, (www.archnet.com)

- **Indo-Islamic (Mughal) architecture** this virtually shaped the architecture of most part of the subcontinent of India and surrounded by many styles obtained from various backgrounds around the seventh century. It imprints were left on architecture of Pakistan, Bangladesh and most importantly India (Figures 9a and 9b).

Figure 9a. The Humayun Tomb, Delhi, India (www.indovacation.net)

Figure 9b. The TajMahal, Agra, India, (www.tajmahal.org.uk)

Islamic Architecture in Libya

Libya is located in the Northern part of Africa, having a land mass which extends nearly almost 1.76 million square kilometres (Figure 10a). Its capital is Tripoli which happens to be the largest city and one of its urban centres together with Bengazi. It is surrounded by Egypt on the east, by Algeria and Tunisia on the west, the Mediterranean Sea on the north, by Chad on the north, by Sudan on the southeast and by Niger on the southwest. The majority of the land is covered by the Sahara desert. The climatic condition in Libya (Figure 10b) is mostly arid and hot having a cool and wet winter and a mild coastal climatic condition (Buhlfaia, 2006).

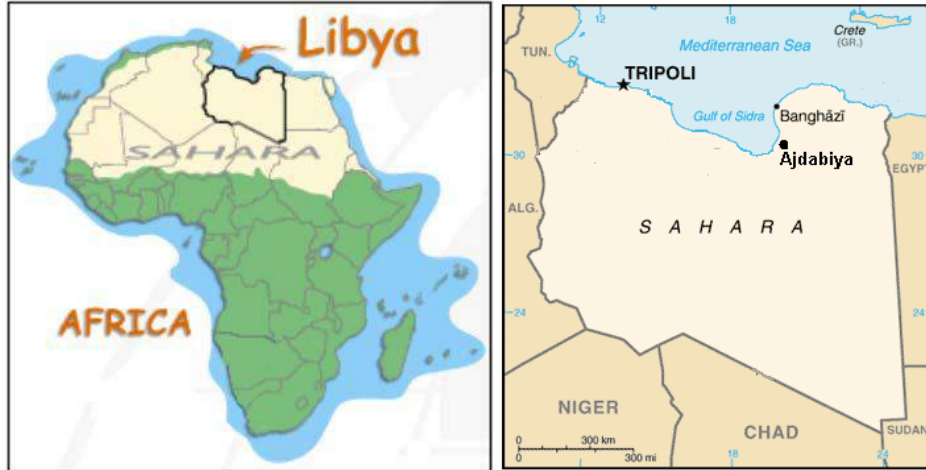

Figure 10a. Location of Libya
(www.worldatlas.com)

Figure 10b. Libya and the surrounding countries
(www.worldatlas.com)

Libya's architectural history can be divided into six main eras, periods or timelines. The most significant of the mosques that were built during the earliest and the latest of the timeline would be examined and one mosque from each timeline would be used as case studies. Mosques in Libya have different upper structures (roof construction) ranging from flat roofs to vaulting roofs and from mosques with central domes to mosques with multiple domes.

The Early Islamic conquest Era which lasted between 642-1510 AD is the earliest era of mosques in Libya. The designs' simplicity and reliance completely on local materials, knowledge and technology characterized this era. Most of the mosques of this era have fallen into ruin with the remaining to have been modified, changed or extended over the years. The best known examples of mosques in this era are the Sahnoun mosque in the city of Ajdabiya and the Al-Naga mosque in Tripoli (Buhlfaia, 2006:86).

Influences on Mosque Architecture in Islamic Civilization in Libya

- **The Sahnoun Mosque** also called the Fatimid Mosque was built by Abu al-Qasim between 934 and 946 A.D. The mosque which exhibits a rectangular plan with courtyard is surrounded by a Riwaq and Sahn (Figure 11a). The measurement of building is about 31 meters on both its length and breadth. The main entrance into the mosque is positioned at the centre of the wall located at the northwest corner. The features of the mosque include;

- A Mihrab which was decorated with a semi-circular niche and a horseshoe arch.

- A Minaret which is octagonal in shape with each side measuring approximately 1.5m and rests on a square base. The minaret is located at the northern side of the mosque.

- Flat roof with multiple domes (Bash-Imam, 2006:5)

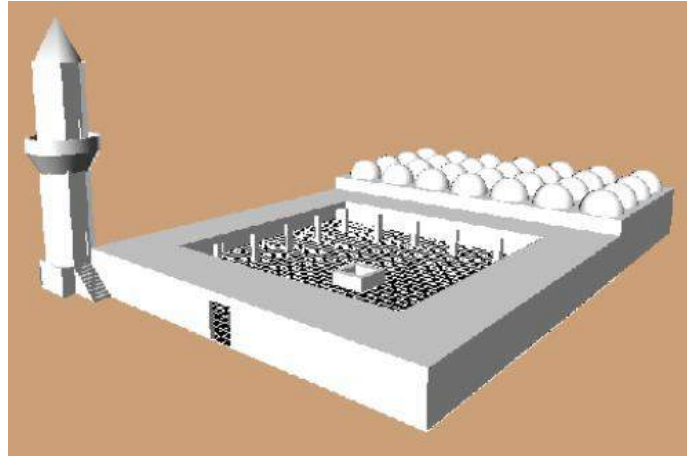

Figure 11. The Sahnoun Mosque or Fatimid Mosque (Buhlfaia, 2006: 67)

- **Ghorgi Mosque** is another example of the mosques built during the civilization in Libya in the fourth era known as the Qaramanli Era between 1711 and 1835. Most mosques in this era had the combination of various styles such as the Ottomans, Europeans and also indigenous style. This period gave way to the use of ornamentation where ceramic and marbles were used in the decoration and beautification of Minbar, Minarets and Columns (Figures 12a and 12b). This period enjoyed a great deal of calmness and political stability.

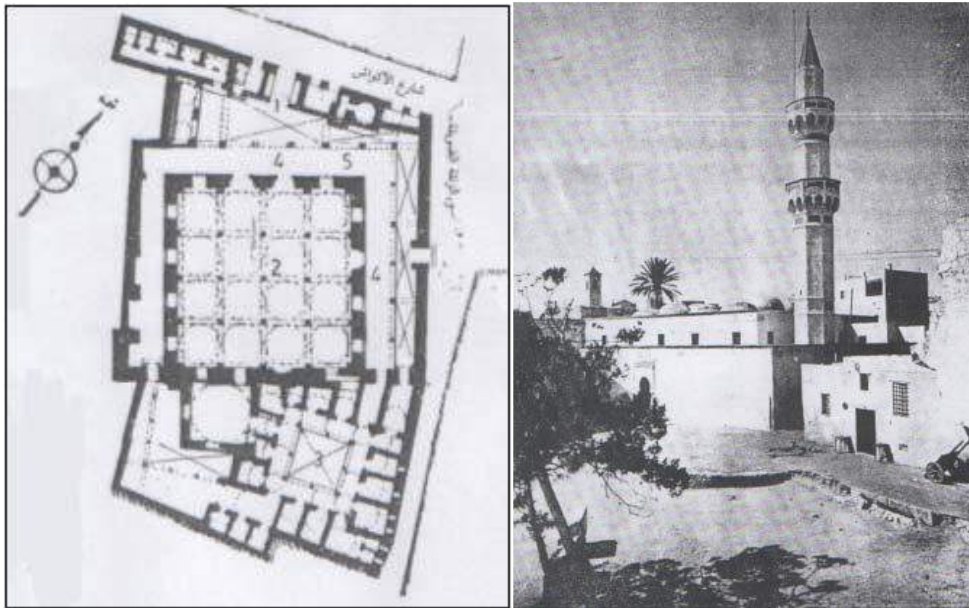

Figure 12a. Ghorgi Mosque, Ground Plan, Figure 12b. Ghorgi mosque (Messana, 1981)
Tripoli (Messana, 1981)

- **The Italian Period** is the sixth era and it is a period during the Italian colonization of Libya which was between 1911 and 1943. Many mosques were destroyed at the very beginning of this period by the Italians who later contribute to the building of mosques with excellent architecture characteristics. Most of the mosques built during this era had a flat roof with a central dome as seen in Figures 13a and 13b (Buhlfaia, 2006:92).

Figure 13a. Mosque built during the Italian Period (Buhlfaia, 2006)

Figure 13b. Mosque built during the Italian Period (Buhlfaia, 2006)

Conclusion

From the study it can be gathered that Islamic architecture in Libya was indeed transformed over time due to the civilization which took place over several timelines that swept through the region. The Islamic devotion which was injected into the community is reflected on its building forms and styles. It is shown that political and cultural stability over time had a huge impact on the spread of civilization in Islamic architecture in Libya. The features from mosques from different timelines varies from era to era, some having a flat roof, others having a flat roof and a dome, some having a central dome while others have multiple domes at their upper structures. It was also noticed that prior to the Italia period in Libya, the upper structure of most of the mosques had multiple domes. Despite the long rule of the Ottomans in Libya, most of the mosque built weren't in the Ottoman-style which of course carries the large central dome except the Al-Atique mosque that was built in the city of Bengazi which brought about the end of the Ottoman period. It can also be gathered from the study that the height of the mosques roofs built during the eras before the Italian period shows it was low compared to those built during and after the Italian period.

Despite the Muslims adopting concepts from various cultures in making a distinct building type of their own they never for once try to deviate from the core values of Islam thus paying huge respect to the norms of all people as far as it doesn't pose a risk to the principles in which the religion of Islam is built upon.

The mosque architecture is very vital when studying the cultural expression of the Muslims because it carries and portrays the symbol of the religion (Islam). Traditionally, when speaking about the organizing of spaces in the society in most Islamic environments, it is highly important to acknowledge the mosque as playing the central role. The Mosque elucidates the Islamic society and makes available a reference point to the citizens of that society and passers-by due to its stronger cultural heritage. The domes, minaret, mihrab and gateway are some elements that are vital to mosque architecture and as such they convey a message to all Muslims and non-Muslims with such powerful symbols that surpasses space and time. Therefore it cannot be over emphasized that it is the Mosque that uniquely symbolizes the architectural expression of the Muslim's cultural heritage and it can be seen how they greatly and uniquely identify with it.

References

- Avner, R. (2010), *The Dome of the Rock in Light of the Development of Concentric Martyria in Jerusalem: Architecture and Architectural Iconography*, Muqarnas, vol.27, pp.31-50.
- Bash-Imam, H. (2006), *The History of Mosques Architecture in Libya*, A conference on the architecture of mosques in Libya between the past and present, Engineers Scientific Association, Tripoli, Libya.
- Bassiouni, C. M. (2012), *Islamic Civilization*, January, p.1. Retrieved from <http://www.mei.edu/content/islamic-civilization>
- Bouayad, A. H. (2007), *The Reference Architecture, We Have a Reference Text*, Aharrov Magazine. Rabat, p.1.
- Buhlfaia, S. A. (2006), *Historical Background of Libyan Mosque Architecture: Assessment and Criticism of Mosques in Ajdabiya City*, A Thesis submitted to the Graduate School of Natural and Applied Sciences, Middle East Technical University.
- Grabar, O. (1963), *Teaching of Islamic Architecture*, The Yale Architectural Magazine, 1, pp.8-14.
- Graham, P. (1908), **Tunis, Kairouan & Carthage**, London: W. Heinemann Publications.
- Grube, E. J. (1978), *What is Islamic Architecture?*, George Michell, ed., *Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning*, London: Thames & Hudson, pp.4-10.
- Hillenbrand, R. (1999), **Islamic Art and Architecture**, London: Thames & Hudson World of Art series.
- Holl, S., Pallasmaa, J. & Pérez-Gómez A. (1994), *Questions of Perception Phenomenology of Architecture*, *Architecture and Urbanism*, July, Special Issue, pp:1-120.
- <http://www.alluringworld.com>, accessed on May 2017.
- <http://www.bursakultururizm.gov.tr>, accessed on April 2017.
- <http://www.edirnevdb.gov.tr>, accessed on April 2017.
- <http://www.fwallpapers.com>, accessed on April 2017.
- <http://www.indovacation.net>, accessed on April 2017.
- <http://www.istanbulvision.com>, accessed on June 2017.
- <http://www.memphistours.com>, accessed on June 2017.
- <http://www.pewresearch.org>, accessed on June 2017.
- <http://www.tajmahal.org.uk>, accessed on April 2017.
- <http://www.theredlist.com>, accessed on May 2017.
- <http://www.thousandwonders.net>, accessed on May 2017.
- <https://tr.khanacademy.org>, accessed on April 2017.
- <http://www.uztravelguide.com>, accessed on April 2017.
- <http://www.worldatlas.com>, accessed on May 2017.
- Hubert, P. (2014), *The Development of the Horseshoe Arch in Christian Spain*, July, p.1. Retrieved from http://www.green-man-of-cercles.org/articles/the_horseshoe_arch.pdf
- Jones, O. & Goury, J. (1842), **Plans, Elevations, Sections and Details of the Alhambra** from Drawings taken on the Spot in 1834 & 1837, London: published by Owen Jones, 1852; Prissed'Avannes, L'artarabed'après les monuments du Kaire depuis le VIIe siècle jusqu'à la fin du XVIIIe, Paris: A. Morel, 1877. Retrieved from <https://archive.org/details/Planselevations1Gour>

- Krautheimer, R. (1965), **Early Christian and Byzantine Architecture**, Yale: Yale University Press Pelican History of Art, Penguin Books Ltd.
- Messana, G. (1981), **Islamic Architecture in Libya** (L'Architettura Muslumana della Libia, 1972), Translated from the Italian to Arabic by Ali S. Hassanain
- Rabbat, N. (2004), *Islamic Architecture as a Field of Historical Inquiry*, A.D., Architectural Design (special issue Islam+Architecture), 74(6), pp.18-23.
- Rabbat, N. (2012), *What is Islamic Architecture Anyway?*, Journal of Art Histography, 6, pp. 1-4.
- Ruskin, J. (1989), **The Seven Lamps of Architecture**, Dover Publications p.1.
- Serageldin, I. (1994), *Introduction: Regionalism* in Ed. Frishman, M. and Khan, H. **The Mosques: History, Architectural Development and Regional Diversity**, London: Thames and Hudson, pp. 72-76.
- Wazeri, Y. (1998), *Encyclopedia of Islamic Architectural Elements*, Madbouli, Cairo (Arabic)
- Yassin, A. A. & Utaberta, N. (2012), *Architecture in the Islamic Civilization: Muslim Building or Islamic Architecture*, Journal of Islamic Architecture Volume 2 Issue 2, pp.52-60.

Kırsal Alanlar ve Yasalar

Yrd. Doç. Dr. Turgay SALİHOĞLU
Yakın Doğu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Kıbrıs.
turgay.salihoglu@neu.edu.tr

Özet

Günümüzde nüfusun kentlerde yoğunlaştığını izlemekteyiz. Kentin tarihsel gelişiminin kökeninde doğal olarak kırsal yerleşimler yatmaktadır. Ancak en üst düzeye çıkan günün kent yerleşimlerinin getirdiği sorun yumağından, insanlar kaçmaya başladılar. Yine insanlar doğal olarak kırsal alanlarda, doğaya daha yakın ve sağlıklı yaşamayı tercih eder oldular. İşte bu olgu ve turizmin itici gücü ile kırsal alan yerleşimleri, düzensiz bir şekilde gelişmeye yönlendi. Bu durum kalkınmasını tamamlamayan ve tamamlamaya çalışan ülkelerde daha düzensiz olarak yoğun bir şekilde gelişti ve devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapı Üretimi, Kırsal Alan, Yasalar, Konut, Tarım Arazisi.

Rural Areas and the Law

Abstract

Nowadays we are observing that the population concentrates in the cities. Beneath the roots of the historical development of the city rural settlements are laying down. However as a result of high problems brought by the urban settlements, people started to run away from the city life. Yet again, people naturally prefer to live closer to nature and healthy life in rural areas. With this phenomenon and the driving force of tourism, rural area settlements have been directed to develop irregularly. This situation is becoming problematic and continues to become more intensively and more intensely in developing countries.

Keywords: Building Production, Rural Area, Laws, Housing, Agricultural Land.

Giriş

İnsanlar yüzer araçlarını kullanarak Pre-Neolitik Dönemde Kıbrıs adasına yerleşir. Bu insan hareketleri adanın Akdeniz'deki stratejik konumundan, zengin bakır madenlerinden ve adanın Akdeniz'deki ticari yol üzerinde olmasından ötürü, devam eder. Sürekli insan hareketlerine karşın, Kıbrıs genelinde kırsal alan konutları incelendiğinde kendine özgü konut fonksiyon şemalarının geliştiğini görmekteyiz. Gelişen konut fonksiyon şemanın (planı) ayakta durması için malzemeye dayalı yapım sistemi geliştirilerek, geleneksel yapım biçimine dönüştürülmüştür. Bu yapım sistemine "geleneksel yapım sistemi" diyebiliriz. Ancak günümüzde bu sistem bozularak "ileri geleneksel yapım sistemi" ne dönüştürülmüştür. Kıbrıs genelinde olduğu gibi K.K.T.C sınırları içinde de olay aynıdır. [Salihoğlu,2006]

Olayı konut üretimi organizasyonu açısından incelediğimizde ise, "kendi konutunu kendin yap" sisteminden başlayarak, "köy ustası" organizasyonundan, yüklenici firma (müteahhitlik) organizasyonuna uzanan örnekleri bir arada görmekteyiz. Bu konut üretim

süreci, köyleri (kırsal yerleşim) kentleştirdiği izlenimini vermektedir. Artık köy yaşamından “kentsel yaşama” dönüşerek, yapılaşmaya yansımıştır diyebiliriz. Oluşan bu süreçlerde, Hükümetler bu gelişmelere “Yapı Üretimi” açısından bakıp Yapı Üretimi aşamalarını bilimsel araştırmalar sonucu uygulamak yerine olayı yasa ve tüzüklerle çözme yoluna gitmişlerdir. Yasa ve tüzüklerde de bilimsel araştırmalar yerine veya bazı gerçekler bilinmesine rağmen Kırsal Alanlar, Sosyal Konut Yasası içinde çözülmeye çalışılmıştır. Yapılan bu Stratejik hatalar Kırsal Alanların, düzensiz gelişimi yanı sıra tarım alanlarını da etkilemiştir.

KTMMOB Ziraat Mühendisleri Odası başkanı Mehmet Ercilasun KKTC’ de 2016 yılı için arazi kullanımıyla ilgili aşağıdaki şemayı bize vermektedir. Şekil 1. Ayrıca tam bir bilimsel araştırma yapıp yayınlanmamasına rağmen kendilerinin yapış olduğu araştırmalar sonucuna göre 1974 sonrası KKTC de yollar ve bina yapımı için yaklaşık olarak 37.000 dönüm tarım arazinin yok olduğudur [KTMMOB Ziraat Mühendisleri Odası. Sunumu].

Toplam Tarım Arazisi	1.398.123 dönüm
Ekilen Arazi	905.985,56 dönüm
%	64,80
Kuru Tarım Arazisi	834.873,50 dönüm
%	92,15
Sulu Tarım Arazisi	71.112,06
%	7,85

Şekil 1. KKTC’ de 2016 yılı Arazi Kullanımı.

Yapı Üretimi Aşamaları

Herhangi bir bina veya kompleks bir yapıya sahip bina toplumunun hayata geçirilmesi için yapılan tüm çabalara yapı üretimi diye biliriz.

Stratejik Aşama.

Alınacak ve uygulamaya konacak kararlar “STRATEJİK” kararlardır. Bu organ içinde bir çok bilim disiplini yer almalıdır. Yatırım için tüm bilgileri toplayarak işlemlere tabi tutmak ve çalışma sonucu çıkacak olan bilginin tümü” STRATEJİK KARAR” olmalı ve uygulamaya bu amaç ilkelerinde başlanmalıdır.

Taktik Aşama.

Bir üst düzeyde alınan kararların zaman, iş gücü v.b. konuların planlaması aşamasıdır. Bu çalışmada, yatırım kapasitesi, belirli krterlerin tesbiti, yasal zorunlulukların aşılması ve binanın veya bina gruplarının programları kesinleştirilmelidir. Bu çalışma sonucu “Çıktı” lar kesin ve planlanmış kararlar olarak tasarım aşamasına aktarılmalıdır.

Tasarım Aşaması.

Tüm bilgileri veri olarak kabul eden bir mimari tasarım aşamasıdır.

[Özer, Salihoğlu, 2005, S: 195,196,197]

Üretim Aşaması.

Ayrıntılı uygulama projeleri yanı sıra özel ve teknik şartnamelerin hazırlanarak yapı firmalarına verilmesi.

Yapı Üretimi ve Buna Dayalı Konut Üretimi

Yapı üretimi, kısaca ekonomik bir olay olup gelişimin son sürecinde “endüstri” leşmiştir. Ancak kırsal alan yerleşimleri olan “Köy” lerde, konut üretimi bu sürecin dışında

kalmıştır. Günümüzde köy konutları üretimi, bireysel çabaların sonucunda oluşmaktadır. Bu olay köylerde kentsel konut niteliğinde konut yapılmasına nede olmaktadır. Yine Kentsel ve Kırsal alan yerleşimlerinde üretilen konut alanları için parsel büyüklükleri, sayıları, otopark gibi diğer yasalar, yeşil alanlarda yapılaşmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla yeşil alanlar sürekli azalmaktadır. Bu durum kırsal alan lehine gelişmektedir.

K.K.T.C.'de Kırsal Alanlarda Yapı Üretimi

Stratejik olarak, birden çok bilim disiplinin araştırma yapıp elde ettikleri bilgiler yayınlanması gerekirken bu yapılmamıştır.

Taktik aşamada, Kamu kırsal yerleşimlerin özellikle de köy yerleşimleri için bilimsel bir çalışma yapıp amaç ortaya koymamıştır. Kırsal alan yerleşimlerinde bireysel istemleri karşılayan ve yasal zorunlulukların koyduğu tüzükler taktik kararlara bağlanarak yapılanma izni verilmektedir. Amaç olmadığı için veya amaç ortaya konmadığı için, kırsal yerleşimlerde fiziksel, sosyal ve ekonomik kriterler tesbit edilmemiştir. Bu kriterler kullanıcıların isteği ve yorumu doğrultusunda subjektif olarak çözümlenmiştir.

Tasarım aşamasında, taktik aşamasında amaç ortaya konmadığı için çözüm eylemlerinde kişisel görüş ve duygular hakim olmuştur. Dolayısıyla mimarlar da kırsal alanlarda konut tasarlarırken, kendi mimari bakış açısı altında bir yapı üretimi çözmek yerine, kırsal alan konutlarını da kent konutu gibi kabullenip tasarım yapmışlardır. Bundan ötürü de tasarımlar yapılırken, çoğunlukla kullanıcıların yaşam biçimi, termal konfor ve ekonomi gibi temel ilkeler göz ardı edilmiştir. Buna yasalar da olanak tanımıştır.

K.K.T.C. Kırsal Alan Konut Yasaları

İnşaat ve imar kuralları, İngiliz döneminde 1946 yılında çıkartılan ve 1959, 1963, 1971, 1976, 1979, 1984, 1989, 1992 tarihlerinde revizyondan geçmiş olan 'Yollar ve Binalar Düzenleme Yasası'nın (Fasıl 96) yanı sıra 1989 yılında (İmar Yasası 55/89) Hazırlanıp yürürlüğe girmiştir. Bu yasaya göre, düzenli gelişmeyi özendirmek ve denetlemek, nüfusun yerleşim ve dağılımını belirlemek amacıyla "Ülkesel Fizik Plan" hazırlanması gerekir. Bu görev, yasanın 3/1 maddesine göre Şehir Planlama Dairesine verilmiş olup, Ancak "Ülke Fiziksel Planı" 2012 yılında hazırlanmıştır.

İmar yasasının 11/4 Madde' sinde, İmar Planı olmayan veya hazırlanmakta olduğu, gelişmenin yaygın ve hızlı olduğu yerlerde plan onaylanmadan önce ya da İmar Planı olup olmadığına bakılmaksızın bir "Emirname" ile "Ön İmar Sınırları" çizmek ve bu alanlarda özel imar ve yapılaşma kurallarını geçerli kılmak üzere ilgili Bakanlığa yetki vermiştir [55/99 İmar Yasası].

Ulusal nitelikte sosyal, ekonomik verilere dayalı Fiziki Bölge Planları ancak 2012 yılında yapılmıştır. Bu süreçte Bölge Planları yerine sorunlar çıktıkça "Emirnamelerle" bazı plan ve zorunluluklar getirilmiştir.

Kısacası Yasalarda bir bütünlük olmadığı için, sadece Kırsal Alan yerleşimleri olan çekirdek köye bağlı gelişim ve kullanımda dönüşümü sağlayacak, yeni arazi kullanımı planlanmamıştır.

Ancak, Anayasanın 44. Maddesine (Konut Hakkı) göre Devlet, konut sahibi olmayan veya sağlık ve insanca yaşama koşullarına uygun konutu bulunmayan ailelerin konut gereksinimlerini karşılayacak önlemleri yasa ile düzenlemekle zorunlu tutulmasından

[KKTC Anayasası], anayasal zorunluluğu hayata geçirebilmek için 1978 yılında “23/1978” tarihli “Sosyal Konut Yasası” yürürlüğe konmuştur. Bu yasayla, devlet tarafından sosyal konutlar yapılmıştır. Devlet dışında sosyal konut uygulamaları yapan kooperatiflere de krediler sağlanmıştır. Ancak bu süreçte kooperatifler sosyal konut üretmemiştir.

Bu yasalar çerçevesinde sadece kırsal alanlarda sosyal konut üretiminin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.

Bu yetmezmiş gibi, köy içi ayrımı yapmak yerine, esas tüzüğün üçüncü madesinde “Kırsal Bölge” Büyük Kent ve Turistik bölge ilan edilmeyen yerler olarak tarif edilir. Böylelikle Lefkoşa, Mağusa ve Girne kentleri dışındaki hemen hemen her yer Kırsal Alan olarak kabul edilir.

23/1978 Tarihli “Sosyal Konut Yasası”, 52/1984,55/1987, 57/2002, 70/2003 ve 71/2005 tarihlerinde tadil edilir.

2010 Yılında Konut Edindirme Yasası 5/2010 yapılır ve yasa 2016 yılında da tadil edilir. Bu yasanın 21’nci maddesi 1’ci fıkrasında Kırsal Kesim Bölgeleri, Bakanlıkça hazırlanıp Bakanlar Kurulunca onaylanacak ve Resmi gazete’de yayımlanacak bir tüzükle düzenlenir yazmaktadır. Buna atfen Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt ve İskele bölgelerinde yerleşim birimlerinin (köylerin) ismi yazılarak Kırsal Kesim Bölgeleri belirtilir [Sayılı:23/1978, Sosyal Konut Yasası].

Kırsal Alan Yerleşimleri için Arsa Üretimi

Anayasa ve yasalardan ötürü bir dönem, gelişmiş güzel planlanmamış bir şekilde konutu ve arsası olmayan evli ve/veya askerliğini yapmış olan bekar köy gençlerine arsa dağıtılmıştır. Günümüzde de uzun bir süreden sonra tekrar Kırsal Alan arsa dağıtımı başlamış olup, olayın tamamen politik amaç güdüğü gözlemlenmektedir. Konut inşası için Sosyal Konut yasasının 14. maddesinin 2. fıkrasında Sosyal Konut Fonu 22. madde uyarınca kurulur, ibaresi yer almaktadır. 3. Fıkra ise fonun kullanım biçimini açıklamaktadır. 15. Maddenin 1 ve 2. fıkrası uygulanacak süreyi belirlerken 3. fıkrası faiz oranlarını Bakanlar Kurulunun belirleyeceğini yazmaktadır. Yasanın 23. maddesi, sosyal konut fonu kaynaklarını 12 fıkra olarak belirlemektedir. Oluşturulan fona, 6,9 ve 10. fıkralarda belirtilen kaynaklar aktarılmadığı için fon istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bundan ötürü de sadece yaklaşık 300 kişiye kredi verilmiştir.

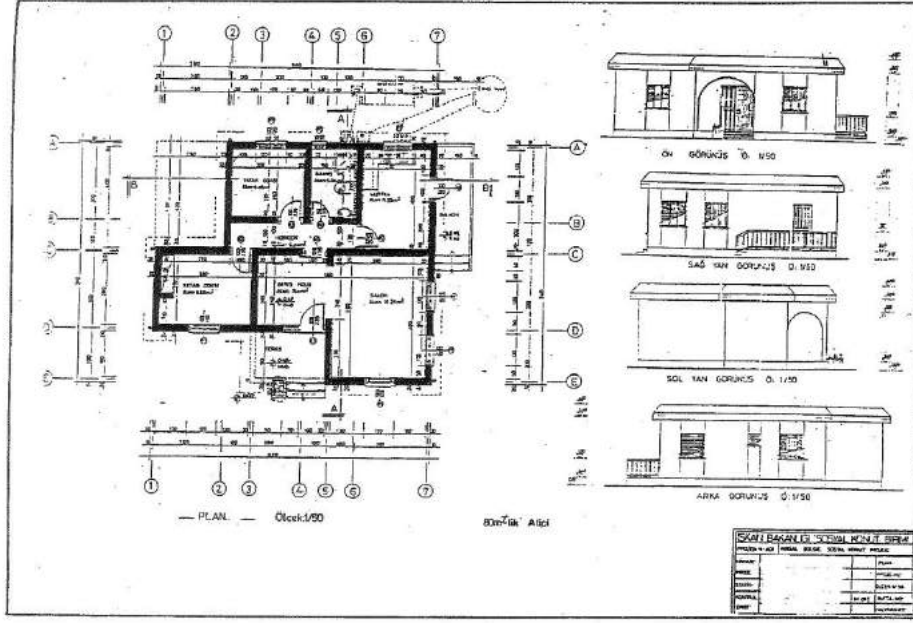
Temmuz 2007’ de ise Sosyal Konut Yasası iptal edilerek 63 sayılı ile Konut Edindirme Yasası olarak değişmiş ve yeni yasada fonlar kaldırılmıştır.

Sosyal Konut Yasası (23/1978) uyarınca, Ulaştırma ve Bayındırlık Bakanlığına bağlı Planlama ve İnşaat Dairesi ile 2004 yılına kadar İskan Bakanlığına bağlı Sosyal Konut Birimi tarafından çizilen konut projeleri yararlanacaklara sunulmuştur (Şekil 2-9). Aşağıda verilen projeler incelendiğinde, bu projeler geleneksel mimariye, iklimimize ve yaşam biçimine uymadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Kırsal Alanda yaşayan genç nesle sunulan bu projeler özellikle genç nesli üretimden de kopardı demek yanlış değil. Ayrıca projeler kullanıcıların istemlerine cevap vermediği için ilaveler yapılmış ve bu konutlar kullanım amacından sapmıştır. Hatta bundan ötürü bazı konutlar gayri yasal duruma düşmüş ve kullanıcılar projeleri tekrar onaylatmakla yükümlü kalmıştır.

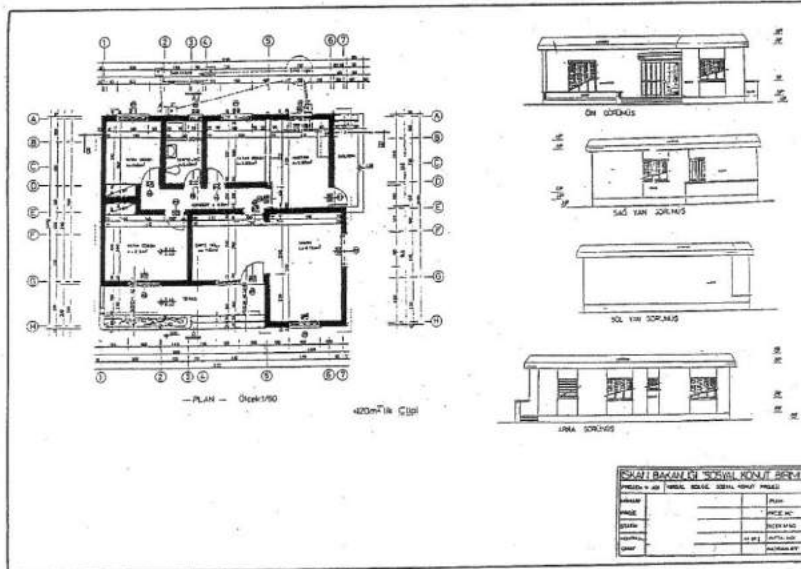
2010 Yılında çıkarılan ve 2016 yılında tadil edilen “Konut Edindirme Yasasının” 21. madde 2. fıkrası konut projelerini kimin hazırlayıp, hangi yasalara uyması gerektiğini belirtmesi ile kamu tarafından yapılan projelere son verildi. Aynı maddenin 3. fıkrası ile

en az 60 en çok 130 m² konut yapacak kişilere talep etmesi durumunda her türlü inşaat ruhsat, harç ve ücretlerin % 50' sinden muaf tutulması ise olumlu bir karardır [Sayılı:57/2010, Konut Edindirme Yasası].

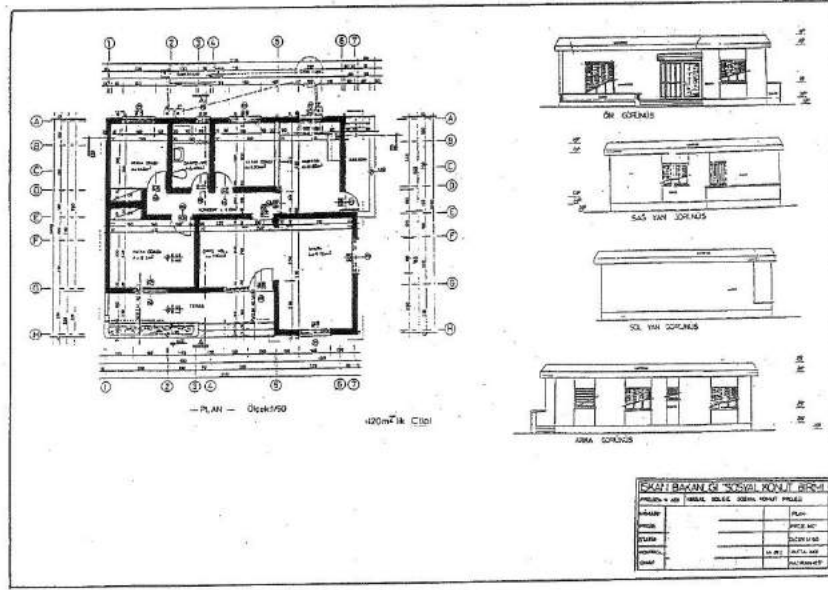
Bunların yanı sıra uzun dönem Kırsal Alanlarda 300m²' nin altındaki projeler tek imza ile onaylanmıştır. Yani Mimar veya İnşaat Mühendisi. Bu dönemde bazı projeler bakanlığın yaptığı gibi, geleneksel mimariye, iklimimize ve yaşam biçimine uymamaktadır. Çünkü çizilen bir proje küçük değişikliklerle her arsaya ve her bölgeye uygulanmıştır.

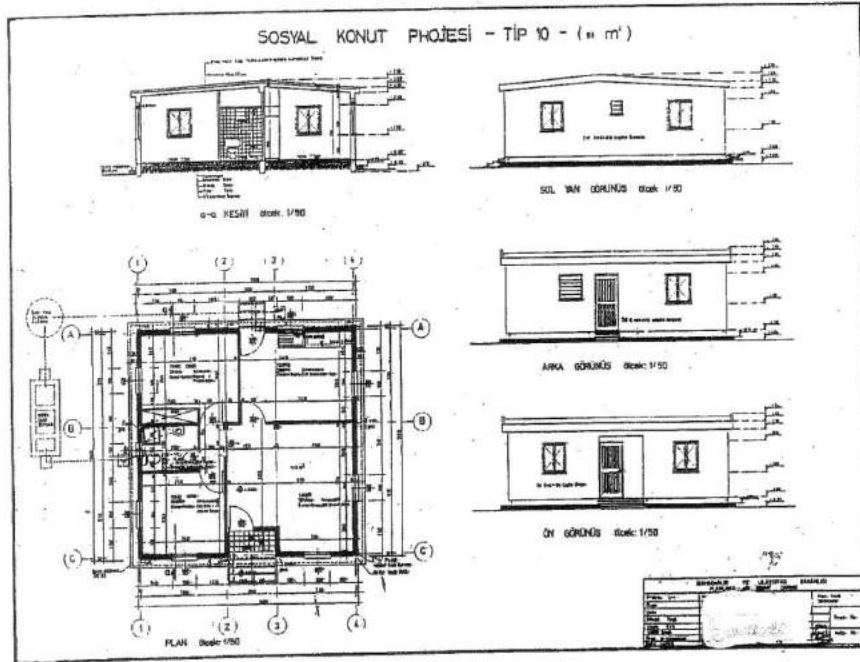
Şekil2: Kırsal Alan Konut Projesi - 80m²
(KKTC İskan Bakanlığı, Sosyal Konut Birimi)

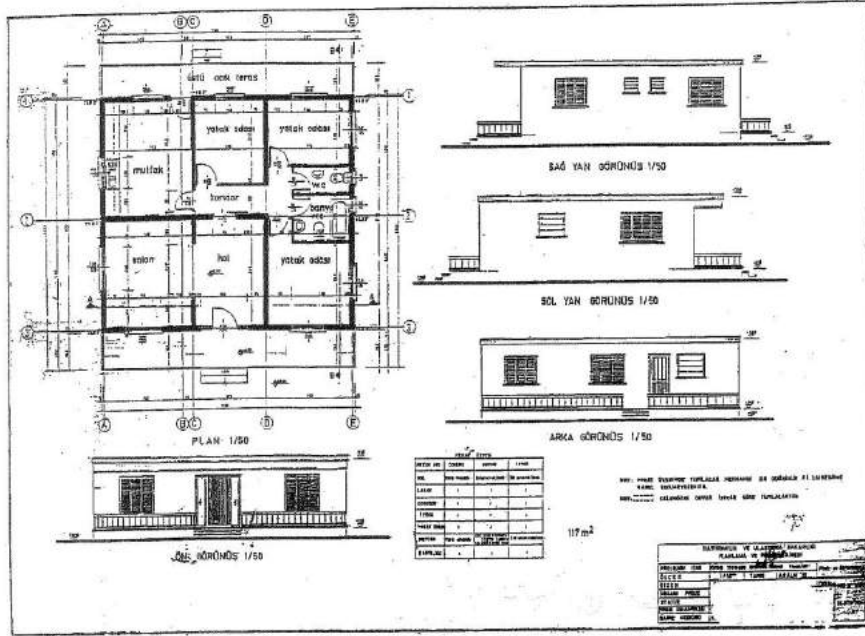
Şekil 3: Kırsal Alan Konut Projesi - 100m²
(KKTC İskan Bakanlığı, Sosyal Konut Birimi)

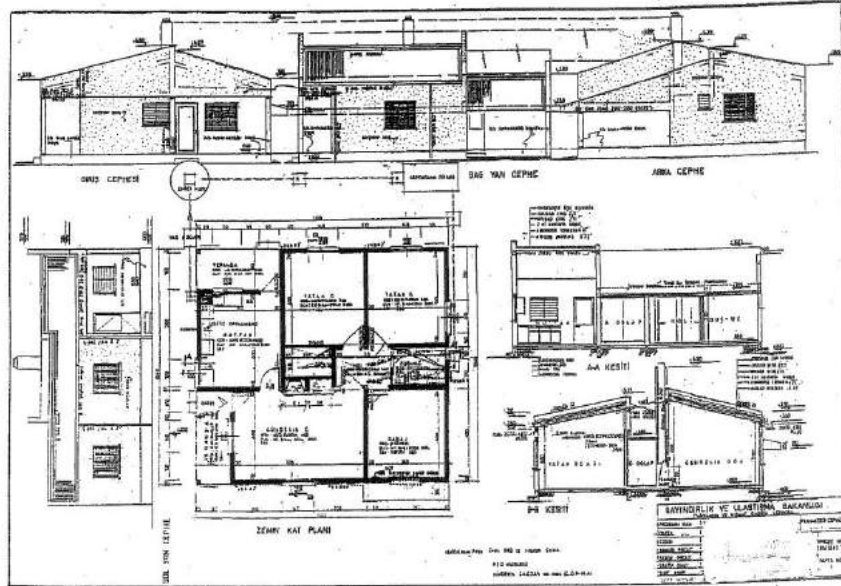
Şekil 4: Kırsal Alan Konut Projesi -120m²
(KKTC İskan Bakanlığı, Sosyal Konut Birimi)

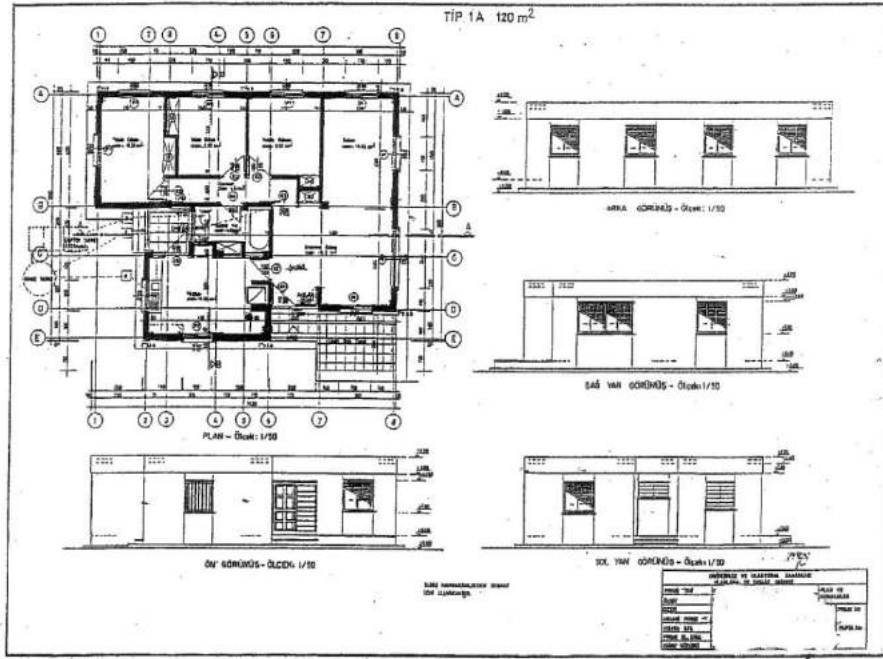
Şekil 5: Kırsal Alan Konut Projesi - 120m²
(KKTC Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlığı, Planlama ve İnşaat Dairesi)

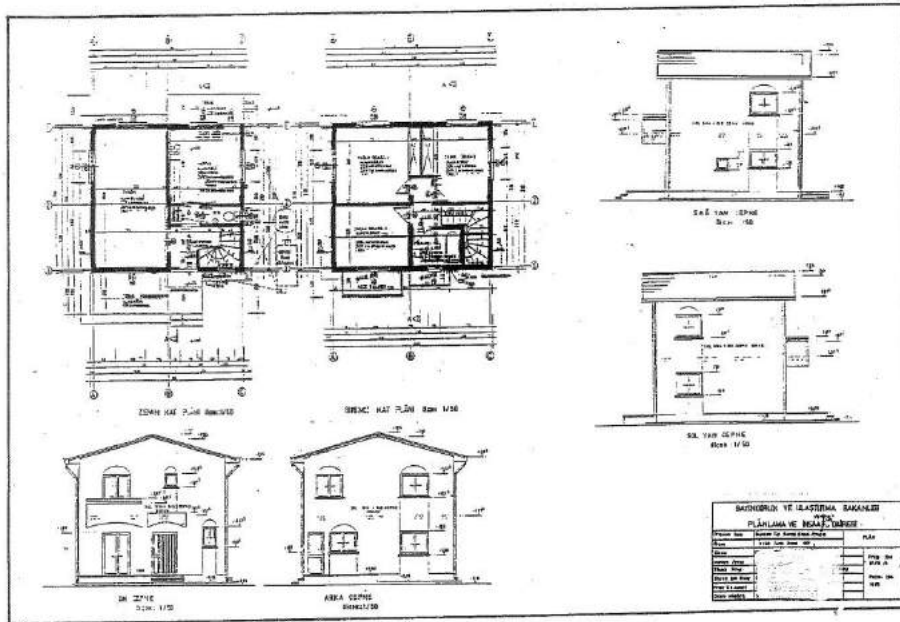
Şekil 6: Kırsal Alan Konut Projesi - 117m²
(KKTC Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlığı, Planlama ve İnşaat Dairesi)

Şekil 7: Kırsal Alan Konut Projesi
(KKTC Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlığı, Planlama ve İnşaat Dairesi)

Şekil 8: Kırsal Alan Konut Projesi - 120m²
(KKTC Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlığı, Planlama ve İnşaat Dairesi)

Şekil 9: Kırsal Alan Konut Projesi
(Bayındırlık Ulaştırma Bakanlığı, Planlama İnşaat Dairesi)

Sonuç

Kırsal Alanlardaki konut üretimini, kent konutu gibi algılamak ve Yasalar veya İmar Planları ile çözmeye çalışmak doğru bir yaklaşım değildir. Özellikle Kırsal Alan Konutları, incelendiğinde tarihsel süreç içinde kendine özgü bir fonksiyon şeması geliştiğini görmekteyiz. Bu şemanın da ayakta durması için malzemeye dayalı sistem geliştirilmiştir. Kırsal Alan konutları üretilirken, bölgenin iklimsel koşulları ve kullanıcının yaşam biçimi çok iyi gözlemlenerek köy ustaları tarafından üretilmiştir. Kısaca Kırsal Alanlarda, Akdeniz iklimine ve kültürüne uygun konutlar üretilmiştir.

Süreç içinde bu olgular göz ardı edilmiştir. Çünkü olaya “Yapı Üretimi” gibi yaklaşmış, olay sadece konut üretimi gibi algılanmış ve yasalar çıkarılmıştır. Bu yasalarda çıkarılırken olayın Kent Konutları gibi algılandığı görülmüştür.

Halbuki Kırsal Alan Konut üretimine yasalar yerine “Yapı Üretimi” olgusu içinde yaklaşılmalıdır. Çünkü Kırsal Alanlarda yapılan her türlü hata sadece köy insanların doğal olmayan iklimlendirmeye mahkum edilmesi yanı sıra, üretimden de koparılacağı unutulmamalıdır. Aynı zamanda Kırsal Alanlarda yapılan plansız poğramsız konut üretimi, Kıbrıs gibi küçük ülkelerde az olan Tarım Arazilerini de yok etmektedir.

Kaynakça

55/1989 Sayılı İmar Yasası, K.K.T.C. Şehir Planlama Dairesi.

Özer, H., Salihoğlu, T., 2005. **Alanya-Mağusa, Sempozyumu**, Turizm ve Yapı Üretimi Sempozyumu Alanya 1-2 Ekim, 15-16 Ekim Gazimağusa 2005, Gazimağusa: 195-197.

Salihoğlu, T. (2006), **Kıbrıs Adasında Konut**, Lefkoşa.

www.mahkemeler.net., 23/1987 sayılı Sosyal Konut Yasası.

www.mahkemeler.net, 57/2010 sayılı Konut Edindirme Yasası.

www.mahkemeler.net, K.K.T.C. Anayasası, 5 Mayıs 1985.